

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ
І ТОРГІВЛІ ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО**

**ФІНАНСИ, ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА ОПОДАТКУВАННЯ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**Кривий Ріг
2021**

УДК 657.6

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (протокол № 15 від 24.06.2021 р.).

Автори:

Шендригоренко М.Т., Неізнана О.В., Шевченко Л.Я., Коверза В.С.,
Ємельянова О.А., Янковський В.А., Медун А.О.

Рецензенти:

О.М. Брадул – доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування ДВНЗ «Криворізький національний університет».

Н.С. Іванова – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу, менеджменту та публічного адміністрування Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

Я.В. Олійник – доктор економічних наук, доцент, директор Інституту післядипломної освіти ДННУ «Академія фінансового управління».

Фінанси, облік, контроль та оподаткування: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія [Електронний ресурс] / М.Т. Шендригоренко, О.В. Неізнана, Л.Я. Шевченко, В.С. Коверза, О.А. Ємельянова, В.А. Янковський, А.О. Медун. Кривий Ріг: Вид. ДонНУЕТ, 2021. 99 с.

ISBN 978-966-385-370-3

У монографії представлено всебічне дослідження сучасного стану та перспектив розвитку фінансової системи, обліку, аналізу, контролю і оподаткування в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів. Результати досліджень з питань теорії, методики та практики обліку, контролю, аналізу, оподаткування та фінансового менеджменту підприємств мають вагомий практичний цінність.

Призначено для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей закладів вищої освіти, фахівців-практиків, представників органів державної влади.

ISBN 978-966-385-370-3

© Шендригоренко М.Т., Неізнана О.В.,
Шевченко Л.Я., Коверза В.С.,
Ємельянова О.А., Янковський В.А.,
Медун А.О., 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1.

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ, БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ І ПУБЛІЧНОЇ ЗВІТНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	4
--	---

<i>Шендригоренко М.Т. Оперативний облік виробничого процесу: значення та напрями удосконалення</i>	4
--	---

<i>Шендригоренко М.Т., Нєїзвєстна О.В., Медун А.О. Сутність фінансової кризи та напрями її подолання в світі та в Україні</i>	23
---	----

РОЗДІЛ 2.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	39
---	----

<i>Шевченко Л.Я., Ємельянова О.А. Облік та аналіз власного капіталу, шляхи удосконалення</i>	39
--	----

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В ОБЛІКУ, АУДИТІ ТА ОПОДАТКУВАННІ	61
---	----

<i>Коверза В.С. Напрями удосконалення державного фінансового контролю місцевих бюджетів в Україні</i>	61
---	----

РОЗДІЛ 4.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ	82
---	----

<i>Янковський В.А. Механізм обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств: сутнісна складова та особливості впровадження</i>	82
---	----

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ, БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ І ПУБЛІЧНОЇ ЗВІТНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ОПЕРАТИВНИЙ ОБЛІК ВИРОБНИЧОГО ПРОЦЕСУ: ЗНАЧЕННЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

М.Т. ШЕНДРИГОРЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Сучасні умови господарювання характеризуються розширенням та урізноманітненням кола інтересів, запитів і потреб суб'єктів ринку. Якісне та результативне управління господарською діяльністю, а особливо її трудомісткими секторами вимагає формування належного інформаційно-аналітичного забезпечення. Наразі зовнішнім і внутрішнім користувачам необхідно володіти своєчасними, достовірними даними про стан господарських операцій та подій на всіх стадіях їх здійснення. Задоволення сукупності нових потреб користувачів можливе при ефективному та раціональному функціонуванні системи оперативного обліку.

Процеси формування та відображення інформації в оперативному обліку на підприємствах характеризуються достатньою складністю й специфічними особливостями галузі. Оперативний облік розглядається як різновид обліку, суть якого полягає в спостереженні за перебігом виробничих процесів та господарською діяльністю з метою збирання і реєстрації даних, необхідних для оперативного управління, бухгалтерського і статистичного обліку. На основі такого визначення, можна висловити думку про те, що оперативний облік є деякою передумовою виникнення всіх інших видів обліку та управлінської системи загалом. Запровадження його на підприємстві дозволяє значно скоротити час на прийняття управлінських рішень, так, як основна мета цього обліку – надання оперативної, практичної в режимі реального часу інформації про господарські процеси та операції.

Модель взаємодії різних видів обліку (бухгалтерського і оперативного) в системі управління на основі первинної інформації, що обробляється в системі оперативного обліку, який є основою бухгалтерського обліку як системи, представлена на рисунку 1.

Для визначення сутності та значення оперативного обліку здійснимо огляд етапів його становлення [1]:

1. Етап становлення (кінець XIX ст. – початок 30-х рр. XX ст.) – виникнення дискусії про необхідність та важливість оперативного обліку в системі управління діяльністю підприємства.

2. Етап розвитку (30-ті – 60-ті рр. XX ст.) – вивчення та удосконалення оперативного обліку як інформаційної бази оперативного планування, аналізу, контролю, регулювання.

3. Етап теоретичного обґрунтування (II половина 60-их – 90-ті роки XX ст.).

4. Етап трансформації та вдосконалення (початок XXI ст. – сьогодні) – розвиток оперативного обліку в контексті управлінського і з урахуванням умов автоматизованої обробки даних [1].

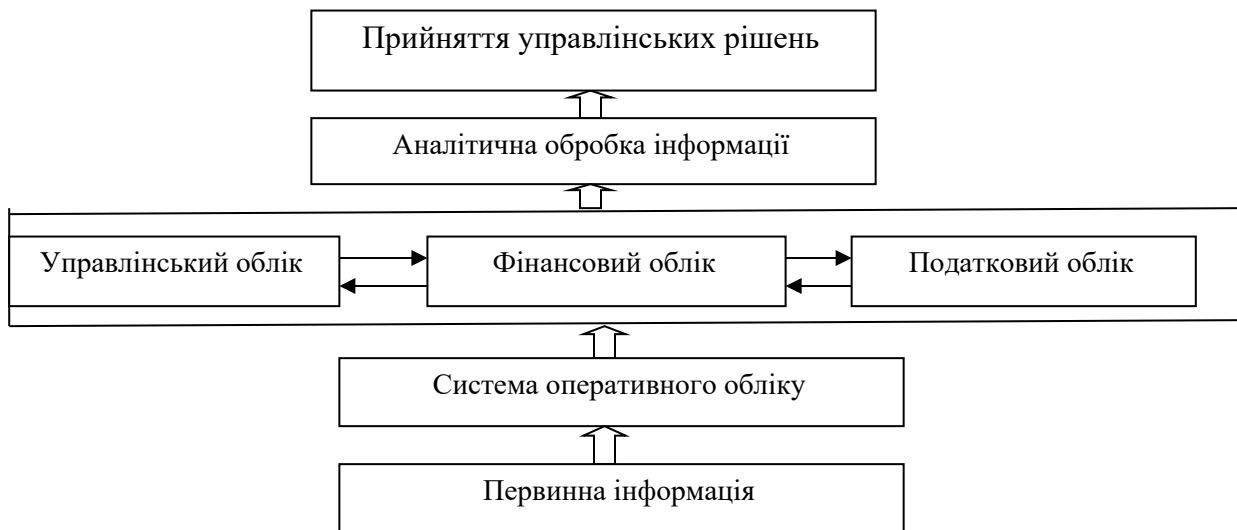

Рисунок 1 - Модель взаємодії різних видів обліку

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [4,10,11].

Наголосимо, що в узагальнених наукових публікаціях основоположників оперативного обліку [2]:

- вказано на зв'язок між оперативним обліком та поточним плануванням з однієї сторони і оперативним регулюванням з іншої;
- детально охарактеризовано призначення оперативного обліку;
- розроблено принципи карточної, графічної та табличної техніки облікових записів;
- підкреслена одна з фундаментальних відмінностей оперативного обліку від бухгалтерського, що полягає в тому, що бухгалтерія фіксує тільки вже завершену операцію, а в оперативному обліку можуть також за необхідності відображатися і окремі елементи операції до її закінчення [2].

Протягом ще багатьох років відбувалося становлення концепції оперативного виду обліку, поки він не зайняв важливе місце в теорії бухгалтерського обліку.

В Україні оперативний облік традиційно застосовується в тих сферах діяльності, де, по-перше, існує безліч об'єктів обліку, для яких не є актуальною вартісна оцінка, а по-друге, де є багато параметрів об'єктів, що не володіють вартісною оцінкою по причині її неможливості.

Дослідження існуючих у науковій літературі трактувань оперативного обліку дозволяють зробити висновок про те, що автори в цілому сходяться на думці про необхідність розгляду оперативного обліку для поточного спостереження за процесами та господарськими операціями з метою оперативного управління ними [3,4,5].

Метою оперативного обліку є швидкий щоденний збір інформації про поточні результати виконання господарських операцій та діяльність структурних підрозділів підприємства для прийняття оперативних і тактичних управлінських рішень. У процесі оперативного обліку відбувається регламентована реєстрація, накопичення, відповідне угруповання, систематизація даних, що відображають діяльність кожного структурного підрозділу суб'єкта господарювання [4].

Оперативність даного виду обліку забезпечується за рахунок стислості і швидкості, оскільки вказаний облік не передбачає обов'язковості документування операцій.

Відповідно до поставленої мети можна виділити основні завдання оперативного обліку:

- надання необхідної інформації з метою контролю і аналізу виконання планів;
- найбільш повне, точне і своєчасне (за процесом виробництва) відображення наявності, стану, руху і змін трудових і матеріально-технічних ресурсів, випуску, відвантаження і реалізації продукції у заданому асортименті, за обсягами і термінами, облік розрахункових операцій;
- узагальнення даних оперативного обліку, створення інформаційної бази для бухгалтерського обліку.

Жодна з функцій оперативного управління не зможе бути реалізованою в повній мірі без необхідної оперативної інформації. Для надання такої інформації в системі оперативного обліку формують звітні дані в режимі реального часу. При цьому, основними методами є: документація, спостереження, інвентаризація; оцінка об'єктів оперативного обліку; внутрішня оперативна звітність.

До основних видів нормативно-правового забезпечення обліку, варто відносити: Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI VI (із змінами і доповненнями) [5], Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV (із змінами і доповненнями) [6], постанови і рішення Кабінету Міністрів України; накази, постанови, розпорядження, листи, роз'яснення міністерств та відомств, інструкції, положення, тощо.

Науковці доцільно зазначають, що нормативно-правове забезпечення облікового процесу – це організація (створення) певного правового поля для законодавчо обґрунтованого функціонування бухгалтерського обліку на конкретному підприємстві [7].

Оперативний облік охоплює практично всі аспекти роботи підприємства, і в переважній більшості випадків прийняття оперативного рішення ґрунтується на його даних.

Ефективність системи оперативного обліку залежить від рівня організації менеджменту, розподілу функцій і відповідальності за виконання прийнятих рішень. Основні особливості оперативного обліку та відмінності від інших видів обліку полягають у наступному [10,11]:

- оперативний облік здійснює реєстрацію відповідності господарських операцій і процесів їх якості та терміну виконання, визначаючи фактори, що впливають на відхилення від встановлених параметрів;
- при фіксуванні господарських операцій і процесів використовуються фінансові та нефінансові показники;
- оперативний облік заснований на використанні дедуктивного методу і аналітичного підходу у відображенні операції та процесів;
- оперативний облік відрізняється за формою і технікою виконання, використовуються табличні, графічні форми, аналітичні картки та інші форми, що відображають інформацію, необхідну для оперативного управління;
- для оперативного обліку характерна територіальна децентралізація, він наближений до місць технічного виконання конкретного етапу операції або процесу.

Отже, основною відмінністю оперативного обліку від бухгалтерського обліку є швидкий щоденний збір господарської інформації. Оперативність досягається за рахунок не обов'язковості документування господарських операцій, точності та суцільності їх відображення [8,9].

На підставі дослідження діяльності гірничо - збагачувальних підприємств Криворіжжя можна констатувати, що основні завдання оперативного обліку - це:

- спостереження за процесами та фактами господарського життя підприємства;
- документальне оформлення процесів та фактів господарського життя підприємства;
- первинна обробка даних;
- накопичення інформації;
- надання даних для потреб оперативного управління та контролю.

Для оперативного керівництва підприємством потрібна систематична, щоденна інформація про рівень витрат на виробництво, собівартість окремих видів продукції, обсяг реалізації, рентабельності і про інші найважливіші показники. Оперативний облік будується на даних первинної документації (наряди на виконання робіт, табеля, накладні, тощо). Дані оперативного обліку необхідні не тільки для перевірки виконання плану, але й для складання його. Оперативний облік ведеться найчастіше в первинних ланках - в цехах і відділах підприємства. З його допомогою здійснюється контроль за окремими операціями і процесами з метою керівництва ними безпосередньо в процесі їх здійснення.

Саме за допомогою оперативного обліку адміністрація підприємства отримує відомості про виконання планових показників випуску продукції, дотримання договорів щодо постачання виробничих запасів, своєчасності та повноти здійснення розрахунків, використання робочої сили і устаткування.

Щоб забезпечити оперативність контролю, слід швидко отримувати відомості про здійснення господарських операцій. Звідси й дані оперативного обліку фіксуються як можна простіше. Їх отримують шляхом безпосереднього спостереження. Переважно дані оперативного обліку не реєструються, а повідомляються усно, або іноді вони відображаються в спеціальних зведеннях і звітах. Подібна організація оперативного обліку необхідна для того, щоб забезпечити можливість керівництва втручатись в процес здійснення господарських операцій.

У практичній діяльності підприємств оперативний облік ведеться робітниками самих різних відділів.

За сучасних умов господарювання володіння оперативною інформацією нерідко має вирішальне значення для підприємства. При цьому ефект досягається від загальної організації бізнес-процесів, підвищується загальна економічна ефективність діяльності підприємства. Таким чином, оперативний облік спрямований на досягнення встановлених цілей, допомагає вчасно помітити збої в роботі.

На гірничо - збагачувальних комбінатах можна виділити наступні центри формування оперативної інформації, що систематизують інформацію процесу закупівлі, зберігання, виробництва та продажу (рисунок 2).

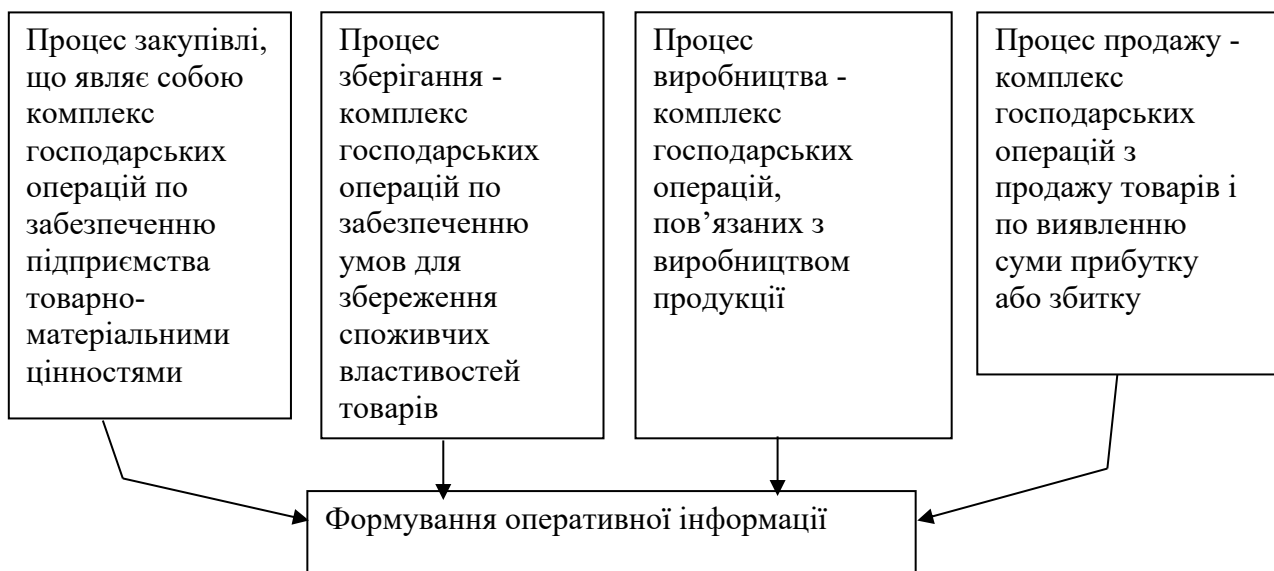

Рисунок 2 – Центри формування оперативної інформації у гірничо - збагачувальних комбінатах.

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

Більш детальніше розглянемо оперативний облік процесу виробництва, який повинен охоплювати всі цикли, що є об'єктами управління, а саме: підготовку виробництва, матеріальні, трудові та фінансові ресурси, основне і допоміжне виробництво, реалізацію виконаних робіт, тощо.

У виробничому процесі оперативний облік виконує наступні поточні завдання:

- отримання достовірної інформації про стан забезпеченості виробничого процесу всіма видами ресурсів та хід виконання планових завдань виробничими підрозділами;
- забезпечення ритмічної роботи всіх ланок виробництва;
- скорочення перерв у русі предметів праці по окремим технологічним стадіям;
- надання своєчасної інформації для контролю та регулювання поточного процесу виробництва і управління діяльністю підприємства в цілому;
- підвищення гнучкості поточних планів випуску та продажу продукції з урахуванням динамічних змін вимог ринку;
- своєчасне та об'єктивне відображення результатів виробничої діяльності підприємства [10].

Здійснення цих завдань передбачає скорочення тривалості виробничого циклу та прискорення збуту продукції.

Забезпечення достовірності оперативної інформації досягається дотриманням на підприємстві принципів оперативного обліку: об'єктивності; достовірності; відповідальності; системної упорядкованості; ієрархічної побудови; делегування повноважень.

У діяльності гірничо - збагачувальних комбінатів дотримуються принципу об'єктивності, який зобов'язує розглядати явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту. Окремо виділимо дотримання принципу відповідальності, який полягає у тому, що керівники підприємства в межах своїх повноважень є персонально відповідальними за виконання завдань. Принцип делегування повноважень полягає у передаванні керівником частини будь-якої своєї роботи та повноважень, необхідних для її виконання, підлеглому, який приймає на себе відповідальність за її виконання. Принцип ієрархічної побудови полягає у побудові багатоступінчастих систем управління при яких функції управління розподіляються між підрядними частинами системи [10,11].

Вищенаведені принципи побудови системи оперативного обліку визначаються особливостями організації процесів виробництва, а також рівнем розвитку використовуваних інформаційних технологій. В цілому така система повинна відповідати таким вимогам [11]:

- володіти високою оперативністю збору й обробки облікової інформації;
- забезпечувати однократність фіксації даних в ході оперативного обліку і багаторазовість їх використання на різних рівнях управління;
- виключати передачу надлишкових даних управлінському персоналу;
- мінімізувати кількість збережених даних;
- забезпечувати можливість синтезування отриманої інформації в необхідному для управління розрізі;
- забезпечувати отримання достовірної інформації, що припускає вирішення питань про відповідальність персоналу за введення даних [11].

У процесі обліку виробництва продукції здійснюється всебічна оцінка його функціонування. Об'єктивними характеристиками здійснення виробничого

процесу є економічні показники. Для оперативного обліку виробництва необхідні дві групи показників:

- показники, що відображають результати виробництва, тобто, характеризується кількість і якість виробленої продукції (обсяг виробництва продукції в натуральних, вартісних і трудових одиницях виміру; рівень виконання плану; питома вага продукції, прийнятої відділом технічного контролю);
- показники, що характеризують наявність і використання виробничих ресурсів [11].

Показники оперативного обліку повинні не тільки відображати фактичний процес виробництва продукції гірничо-збагачувального комбінату, але і реєструвати будь-які відхилення від планових завдань та норм, тобто повинні відображати стан виробничого процесу, а саме:

- фактичний обсяг виконаних робіт ділянками і бригадами;
- рух залізної руди по операціях технологічного процесу;
- втрати, викликані простоями технологічного обладнання та робітників.

Порівняння найбільш важливих фактичних і планових показників роботи гірничо - збагачувального підприємства є досить точною і об'єктивною оцінкою досягнення його поточних, стратегічних цілей і завдань.

Для прийняття оперативних рішень керівникам потрібна постійна і достовірна облікова чи звітна виробнича інформація про виконання планових (прогнозних) показників та графіків роботи за минулий і поточний періоди часу. Як вже зазначалося, оперативний облік покликаний відображати операції, пов'язані з виробничо-господарською діяльністю підприємства.

У процесі оперативного обліку основними вимірниками є відомі показники, що охоплюють процеси виробництва та реалізації продукції, нормативи витрат і використання виробничих ресурсів.

Оперативний облік тісно пов'язаний з поточною звітністю підприємства. Поточна звітність в залежності від призначення буває внутрішня і зовнішня. Внутрішньогосподарська звітність призначається для контролю роботи цехів, відділів, дільниць, бригад. Що ж стосується оперативної звітності, то вона є інформаційним забезпеченням управлінських рішень щодо оптимізації діяльності підприємства в цілому. Оперативна звітність підприємства орієнтована на внутрішніх користувачів, її зміст визначається цілями і завданнями управління.

Класифікація оперативної звітності представлена на рисунку 3.

Вимоги до змісту оперативної звітності у гірничо - збагачувальних комбінатах формують керівники центрів відповідальності та інші особи, що відносяться до управлінського персоналу. Управляючі повинні враховувати, що в інформацію, яка міститься в оперативних звітах, необхідно включати найбільш суттєві параметри системи оперативних сигналізаторів відповідно до розроблених бізнес-процесів на підприємстві. Система оперативних сигналізаторів - це набір суттєвих показників оперативної інформації та правил взаємозв'язків між ними [10]. Сигналізатори служать для цілей оперативного

контролю і сигналізації про досягнення встановлених нормативів показників фінансово-господарської діяльності.

Рисунок 3 – Класифікація оперативної звітності

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

Оперативний облік є непростю системою зі складною структурою, тому потребує організації. Загальна схема організації оперативного обліку на підприємстві представлена на рисунку 4.

Потреби отримання необхідної оперативної інформації для прийняття оптимальних рішень визначаються в процесі виконання різних фінансово-господарських операцій. Потреби конкретизуються відповідно мотивам. Мотиви обумовлюють визначення мети і завдань, спрямованих на досягнення очікуваного результату. Процес виконання характеризується в кожному конкретному випадку своїм змістом, формами і специфічними методами, засобами і технологіями [11]. На концептуальному рівні необхідно, по-перше,

виробити підхід до вибору об'єктів, а по-друге, класифікувати їх по системоутворюючих ознаках для того, щоб використовувати угруповання у вирішення конкретних завдань оперативного обліку в процесі оперативного управління [10].

Організація ефективної системи оперативного обліку сприятиме раціональному інформаційному забезпеченню обліку та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

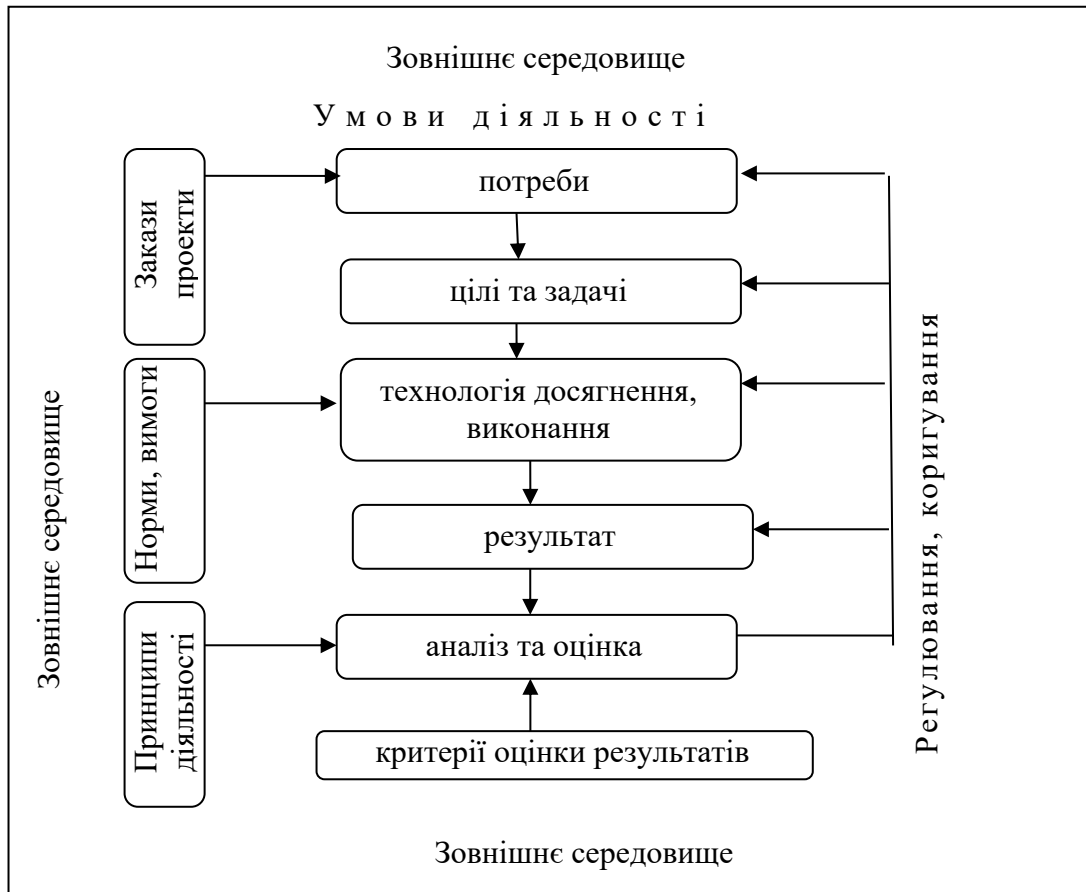

Рисунок 4 – Структурні компоненти організації системи оперативного обліку

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

Доцільно вказати, що ефективність діяльності будь-якого господарюючого суб'єкта залежить від того, наскільки система обліку підпорядкована досягненню намічених цілей. Для досягнення будь-якої мети потрібно вирішити деякий набір детермінованих задач.

Підприємство, визначивши цілі діяльності, формує план (бюджет), визначає поточні завдання його виконання. При реалізації поставлених завдань необхідно враховувати організаційну структуру, особливості технології виконуваних робіт і кадровий потенціал.

Після визначення поточних завдань встановлюють нормативи. Встановлені нормативи повинні виражатися в прийнятній формі та

узгоджуватися з завданнями підприємства [11]. Після цього постає питання в отриманні інформації про забезпеченість виробничих процесів всіма видами ресурсів та виконання поточних завдань виробничими підрозділами.

Наступним етапом є контроль за виконанням планових завдань (показників) підрозділами підприємства на основі отриманої інформації. При цьому слід враховувати, що у процесі виконання завдань виникають зміни і відхилення, які потребують коректування раніше складених планів [11]. Повний та достовірний оперативний облік відхилень дозволяє не тільки здійснювати контроль, але й оперативно регулювати процес виробництва відповідно до розробленого плану (бюджету). Однак, варто визначити причини таких відхилень, а в разі потреби і винних осіб. Далі проводять аналіз відхилень фактичних результатів від запланованих.

На заключній стадії даного процесу результати оперативного обліку надаються керівнику для прийняття управлінських рішень.

Вважаємо, що оперативний облік виробництва повинен охоплювати всі цикли, які є об'єктами управління. Зокрема, для оперативного керівництва по підготовці виробництва доцільним буде облік виконання планів підготовки виробництва в межах підприємства, окремими підрозділами та виконавцями, а також облік відповідності норм витрат матеріальних ресурсів, трудових витрат, і часу роботи технологічного обладнання, тощо.

Процес оперативного обліку виробництва продукції здійснюється в структурних підрозділах. Основним джерелом даних оперативного обліку є щоденні звіти про виробництво продукції, а також про готову продукцію, яка була прийнята на склад.

Наголосимо на особливості виробничого процесу гірничо - збагачувального комбінату та їх вплив на побудову обліку витрат та калькулювання собівартості продукції. Зокрема, видобуток залізної руди та підготовка її до металургійного виробництва передбачає наступні етапи робіт:

- 1) геологічна розвідка;
- 2) гірничопідготовчі роботи;
- 3) видобуток залізної руди;
- 4) збагачення руди.

Витрати, що притаманні кожному етапу, мають різне економічне значення та по - різному включаються до собівартості продукції.

Схема процесу оперативного обліку виробництва продукції представлена на рисунку 5.

Метою оперативного обліку випуску готової продукції є своєчасне інформування керівництва, що дозволяє вчасно прийняти відповідні управлінські рішення. Оперативний облік передбачає облік як випущеної продукції, яка не пройшла перевірку відділку технічного контролю, під якою розуміється незавершене виробництво, так і готової продукції. Облік випуску здійснюється за плановими цінами поточного періоду [10].

Рисунок 5 – Схема процесу оперативного обліку виробництва продукції

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

Виниклі в кінці звітного періоду відхилення фактичної собівартості від планової розподіляються пропорційно залишкам і відпущеної продукції [11].

В результаті оперативного обліку виробництва готової продукції можна сформулювати наступну оперативну звітність:

- щоденну звітність по випуску продукції;
- щоденну звітність по балансу готової продукції в натуральному і вартісному вираженні в планових цінах;
- звітність по розподілу різних видів енергії на виробництво продукції та послуг;
- щоденну звітність по виконанню кошторису витрат і бюджету видатків у розрізі плану, факту і відхилень.

На базі зазначеної оперативної звітності шляхом доповнення її прогнозними даними списання на виробництво амортизації, заробітної плати, податків можна сформулювати у вигляді звітів щоденну оперативну оцінку собівартості продукції.

Під оперативним обліком витрат на виробництво продукції розуміється щоденний облік та контроль за списанням змінних витрат на випуск продукції (сировини, основних матеріалів, енергетичних витрат), витрат на утримання та експлуатацію обладнання, загальногосподарських витрат [10].

У діяльності гірничо - збагачувальних підприємств для обліку витрат застосовуються елементи нормативного методу калькулювання.

Використання нормативного методу на підприємстві передбачає [11]:

- наявність довідників на всі види виробничих запасів та інших предметів праці, що використовуються;
- розробку нормативу витрат матеріалів у кількісному і вартісному виразі;
- функціонування системи і порядок ведення сигнальної документації щодо відображення відхилень від норм;
- наявність облікових реєстрів аналітичного обліку, що передбачають
- роздільний облік витрат [11].

Формування інформації про розмір витрат здійснюється бухгалтерією та економічним відділом.

Норми витрат основних та допоміжних матеріалів на підприємстві визначаються технічним відділом, з використанням розрахунково-технічного і розрахунково-аналітичного методів.

Норма витрат матеріалів – планова величина витрат матеріальних ресурсів, мінімально необхідних для виготовлення одиниці продукції, встановлена, виходячи з запроектованого технологічного процесу і рівня організації виробництва [11]. Для зміни норм технічний відділ подає запит пропозиції до економічного відділку, який розглядає їх та узгоджує з керівником підприємства.

На гірничо-збагачувальному підприємстві металеві кулі та тіла, що мелють нормуються як основний матеріал, потреба в ньому прямо залежить від обсягів виробництва. Сировина – це змінна частина витрат, їх розмір планується шляхом множення односторонньої потреби в сировині на обсяг продукції, що виготовляється. Нормування та контроль за витратами здійснює технічний відділ.

Автошини, запасні частини до транспортних засобів являються допоміжними матеріалами, витрачаються для технологічного оснащення, підлягають нормуванню в розрахунку на одиницю транспортних засобів, що обслуговують виробництво. Стрічка транспортерна – допоміжний матеріал, що обслуговує технологічний процес. Спеціальний одяг – допоміжні матеріали з обслуговування робітників, нормуються на одного робітника, тощо.

Витрати на електроенергію мають постійну частину (на опалювальні цілі) та змінну частину (енергетичні потреби на виготовлення продукції). Заробітна плата має змінну та постійну частину через наявність різних систем оплати праці. Форми і система оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємством самостійно у колективному договорі.

За наявності розроблених норм витрат на підприємстві визначають нормативну собівартість продукції, а потім фіксують відхилення і зміни норм й визначають фактичну собівартість. За нормативним методом відхилення і зміни норм виявляються при здійсненні конкретної операції, що дає змогу встановити місце, причини, характер і винуватців чи ініціаторів відхилень [10]. Оперативне виявлення і поточний облік відхилень від норм витрат слід вести по конкретним видам продукції і однорідним групам.

Будь-які відхилення (економія чи перевитрати) мають обґрунтовуватися. На зміни норм, що можуть відбуватися в результаті зміни технологічного процесу, організації виробництва, інші виправдані зміни, складаються спеціальні розрахунки (відомість) змін норм [11]. Відхилення від норм фіксуються в документах сигнальної форми за підписом осіб, які дозволили ці витрати [11]. Такими сигнальними документами є матеріальні вимоги на додатковий (понадлімітний) відпуск матеріалів, акти на заміну матеріалів, наряди на виконання операцій, що не передбачені технологією [10]. В кінці звітної періоду складають зведену відомість відхилень за причинами і винуватцями окремо по матеріалах і заробітній платі. Аналіз цих відхилень дає можливість вживати заходів щодо ліквідації перевитрат, недопущенню втрат, поширювати досвід економного витрачання матеріалів і використання робочого часу.

Основними джерелами даних оперативного обліку витрат є [11]:

- оперативні дані про витрати сировини, основних матеріалів, напівфабрикатів;
- оперативні дані по витратам різних видів енергії;
- лімітно-забірні карти;
- рахунки-фактури на послуги сторонніх організацій.

В результаті оперативного обліку витрат на виробництво формується щоденна оперативна звітність: звітність по списанню сировини, основних і допоміжних матеріалів на виробництво продукції та послуг.

Всі дані оперативного обліку потрапляють до бухгалтерії та на основі них здійснюються наступні операції:

- бухгалтерський контроль за правильністю списання витрат по об'єктах обліку витрат;
- формування кореспонденції рахунків з обліку заробітної плати;
- формування кореспонденції рахунків по амортизації основних засобів та нематеріальних активів;
- формування кореспонденції рахунків з обліку взаємних послуг допоміжних виробництв;
- визначення фактичної собівартості послуг допоміжних виробництв і складання відповідної кореспонденції рахунків;
- визначення фактичної собівартості випуску продукції основного виробництва;
- формування кореспонденції рахунків з обліку загальногосподарських витрат, тощо;
- формування собівартості реалізації продукції [10,11].

За підсумками роботи за звітний період на підприємстві складають відповідну бухгалтерську звітність.

Отже, облік витрат на гірничо-збагачувальному комбінаті ведеться в розрізі кар'єрів та збагачувальних фабрик, тобто структура виробничо-технологічного циклу поєднується із організаційною побудовою підприємства. А це означає, що інформація про виробничі витрати групується у розрізі

кожного об'єкта, що дає можливість вивчати витрати за місцями їх виникнення та виділити центри відповідальності.

Витрати збагачувальної фабрики розглядаються як сукупність витрат, тому визначають місця та центри їх виникнення: місце виникнення витрат – рудозбагачувальна фабрика 1, 2; центри виникнення витрат - ремонтно-механічний цех, бригади.

Розглядаючи систему обліку процесу виробництва, необхідно відзначити, що найбільші можливості відкриваються при використанні даних оперативного обліку, за допомогою яких можна заздалегідь скоректувати дії і тим самим успішно реалізовувати поставлені завдання. Правильна організація оперативного обліку дозволяє досягти ефективного виробництва в поточному періоді часу і реалізувати інтереси підприємства.

Оперативний облік в системі управління діяльністю гірничо - збагачувального комбінату здійснюється щодо всіх без винятку процесів підприємства і тому організовується всіма менеджерами - на рівні робітника, диспетчера, комірника, керівника відділу, директора, голови правління тощо. При належній організації він може охоплювати практично всі аспекти діяльності підприємства: технологічний, постачальницький, виробничий, збутовий, фінансовий [10].

Організація оперативного обліку на підприємстві створює умови для того, щоб в циклі оперативного управління було можливим [11]:

- сконцентрувати функції управління в центрах прийняття рішень та за рахунок цього досягати узгодженості дій на всіх рівнях управління;
- здійснювати делегування повноважень та відповідальності не лише по відношенню до безпосередніх керівників, але і до обліковців та контролерів на підприємстві;
- координувати роботу облікового апарату;
- впровадити систему інформаційних зв'язків на підприємстві [11].

Система оперативного управління виробництвом являє собою складну організаційно-планову систему, що включає функціональну, елементну і організаційну підсистеми [10]. У функціональному відношенні оперативне управління виробництвом змінюється наступним чином: на рівні управління підприємством воно полягає в організації рушення предметів в межах року, кварталу, місяця; на рівні управління цехом таке рушення здійснюється в межах кварталу, місяця, тижня; на рівні управління дільницею - в межах місяця, тижня, доби, зміни і по годинах [10].

У елементному відношенні в залежності від рівня оперативного управління змінюється: по складу, що використовується і кваліфікації управлінського персоналу; по складу та кількості комплексів технічних засобів, що використовуються; по складу і змісту планово-облікової документації; по характеру і напруженості інформаційних потоків, тощо [10].

До функцій оперативного обліку в системі управління виробництвом відносяться: керівництво як процес прийняття рішень; планування як процес визначення лінії поведінки об'єкта управління для досягнення даної мети; облік як процес контролю, аналізу і виявлення відхилень від заданої програми

поведінки об'єкта; регулювання як процес локалізації виникаючих відхилень і збереження заданої траєкторії поведінки керованого об'єкта [10,11].

У організаційному відношенні система оперативного управління виробництвом здійснює свої функції за допомогою: економічного відділу на рівні підприємства; диспетчерського бюро на цеховому рівні; управлінського персоналу дільниці на рівні дільниці [10].

Основними елементами організації оперативного управління на гірничо - збагачувальних підприємствах є:

- розробка оперативних планів (бюджетів) і завдань на основі поточного аналізу діяльності об'єкта управління, що передбачає оперативне втручання в господарсько - виробничий процес з метою його регулювання;
- конкретизація завдань визначеним виконавцям по термінах, об'єктах, операціях;
- організація постійного контролю за виконанням оперативних завдань з метою прийняття оперативних управлінських рішень.

Вище зазначено, що важливою складовою оперативного управління є організація виконання оперативних планів (бюджетів). Особливість цього етапу: формування конкретних завдань окремим виконавцям, визначення об'єктів, термінів, операцій, відповідальних осіб. Така конкретизація проводиться, як правило, на оперативних нарадах, оскільки ефективність засобів оперативного впливу багато в чому залежить від проміжку часу, що пройшов з моменту виникнення нестандартної ситуації до вироблення оперативного завдання і доведення його до виконавців.

У момент доведення завдання виконавцям проводиться інструктивно-роз'яснювальна робота і створюються необхідні умови для його успішного виконання.

Інструктаж передбачає ознайомлення виконавців із загальною ситуацією і конкретною задачею, що має бути виконаною, націлювання їх на успішне виконання задачі та переконання у важливості завдання.

Створення необхідних умов для виконання оперативного завдання включає об'єднання його з роботою, що раніше виконувалася виконавцем, або скасування деяких її елементів, якщо неможливо виконувати обидва чи декілька завдань паралельно [10]. Сюди ж варто віднести надання додаткових повноважень виконавцям оперативних завдань.

Заключний етап - поточний контроль процесу виконання оперативного завдання, метою якого є негайна реакція менеджера на виявлені відхилення. Формами контролю можуть бути звіт виконавця, перевірка уповноваженою особою або самим менеджером [11].

Для оперативного керування виробництвом у цехах характерно дотримання регламентації виконання робіт у часі по кожній позиції виробничої програми і календарного плану. Роботи з оперативного управління виробництвом виконуються в реальному масштабі часу, що не допускає перерв у процесі виробництва. Часовий горизонт оперативності управління для цеху в цілому може бути в межах місяця, для бригад і робочих місць - в інтервалі тижня, або зміни [10].

Наразі процедури оперативного керування все більше переплітаються з технологією і регулюванням виробництва. Повсякденно виконувані управлінським персоналом функції по оперативному обліку, контролю й аналізу процесу виробництва є основою для визначення варіантів регулюючих впливів на процес виробництва.

Таким чином, оперативне управління виробництвом здійснюється на основі безперервного спостереження за самим процесом виробництва. Це досягається:

- ефективним розподілом робіт на короткі періоди часу (змін, доба, тиждень, декада) в цехах, на виробничих ділянках (у бригадах);
- чіткою організацією збору та обробки інформації про процес виробництва;
- комп'ютеризацією облікового процесу для оперативної підготовки варіантів управлінських рішень;
- своєчасним прийняттям рішень та організацією роботи з попередження порушень у діяльності суб'єкта господарювання.

У системі управління гірничо - збагачувального комбінату оперативний облік виробництва виконує роль:

- джерела безперервного отримання інформації про підсумки роботи підприємства і всіх його ланок, а також про стан забезпеченості виробництва фінансовими, матеріальними, трудовими ресурсами;
- засіб систематичного контролю виконання виробничої програми (виробничого бюджету) та своєчасного регулювання виробничих процесів, розпізнавання та усунення відхилень від запланованих показників діяльності;
- джерела даних для економічного аналізу та виявлення резервів підвищення ефективності виробництва.

Дослідження особливостей та напрямів поточного управління діяльністю підприємств дозволило виділити завдання оперативного обліку та пов'язати їх із основними об'єктами оперативного керівництва (рисунк 6).

Враховуючи необхідність функціонування системи оперативного управління на підприємстві, його інформаційне забезпечення, в основу якого покладені дані оперативного обліку, доцільно розв'язувати такі завдання:

- в режимі реального часу формувати інформацію про господарські процеси за всією сукупністю показників, які фіксують використання ресурсів підприємства в цілому та його структурних підрозділів;
- слугувати джерелом для прийняття оперативних управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію витрат та отримання максимального прибутку.

Рисунок 6 – Завдання оперативного обліку в системі оперативного управління

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

За результатами проведеного дослідження можна констатувати, що оперативний облік процесу виробництва на гірничо - збагачувальних підприємствах є найважливішим джерелом інформації для управлінського персоналу. Проте, в сучасних умовах господарювання оперативний облік виробництва не забезпечує в повному обсязі потреби систем управління. Ця обставина й обумовлює необхідність пошуку сучасних, ефективних систем формування та обробки даних оперативного обліку, які особливо актуальні для оперативного управління гірничо-збагачувальним підприємством.

Оперативний облік може бути точним і своєчасним тільки при якісній організації документообігу. Проходження документів та інформації про той, чи інший факт господарської діяльності має бути організоване так, щоб жоден з оперативних документів не залишився без уваги і щоб вся інформація була зафіксована своєчасно [10]. При дотриманні цих умов може бути забезпечена повнота та своєчасність оперативного обліку. У зв'язку з цим, оперативний облік повинен бути тісно пов'язаний зі структурними підрозділами підприємства. На жаль, адміністрацією підприємств не приділяється належної уваги системі оперативного документування, організації ефективного документообігу. Для оперативного обліку необхідно мати систематизований перелік усіх видів документів, що використовуються на підприємстві, встановити систему позначення документів, надати їм всі необхідні ідентифікаційні ознаки.

Наголосимо, що на гірничо - збагачувальних підприємствах Криворіжжя використовується для автоматизації обліку система SAP R/3. Основним принципом SAP є введення інформації на місці її виникнення. Для того, щоб отримати оперативну та достовірну інформацію про виробничий процес та в цілому про діяльність підприємства, дані повинні вводитися негайно і тими особами, які за це відповідають [12]. Це досягається за допомогою автоматизованих систем, а також ручного введення на тих ділянках, де виникають дані, які неможливо автоматично виміряти та зафіксувати [10,12].

Факти виникнення порушень в роботі з документами, отриманими від інших підприємств також вимагають здійснення низки заходів щодо їх запобігання. Зокрема, особам, відповідальним за здійснення господарських операцій з іншими підприємствами, необхідно надавати чіткі інструкції про те, якою має бути документація, що приймається ними від інших організацій. Це можна зробити на підставі видання розпорядження головного бухгалтера для кожного підрозділу підприємства, що співпрацює із сторонніми фірмами, компаніями, або має справу з документами, що надходять, в якому мають бути прописані:

- комплектність документації (правильність оформлення документів);
- терміни надання документації;
- відповідальність за невчасне або неповне представлення первинної документації.

На стадії реєстрації документів в облікових регістрах, щоб уникнути помилок і порушень доцільно використовувати метод «пояснення завдання або службової записки» - свого роду інструктивний матеріал для конкретного бухгалтера, що описує порядок бухгалтерської обробки документа. У службовій записці повинно бути визначено:

- який оперативний факт відображає оброблюваний первинний документ;
- яка інформація повинна міститися в правильно заповненому документі;
- яке бухгалтерське проведення, в якому обліковому регістрі та в який термін слід виконати на підставі цього документа.

Документи, що відображають витрати підрозділів доцільно доповнити узагальнюючими документами: відомістю оперативного обліку та контролю витрат, оперативним звітом про відхилення від показників бюджету виробництва, тощо. При цьому необхідно дотримуватись певних принципів, а саме: повноти показників документації; максимальної простоти методики збору та фіксації оперативних даних; врахування сигнальної функції оперативного обліку.

Список літератури:

1. Дідоренко Т., Белова І. Значення оперативного обліку в системі управління сільськогосподарським підприємством. *Інститут бухгалтерського обліку. Контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2017. Вип. 1-2. С.29 - 37.
2. Старенька О.М. Оперативний облік у системі управління промисловим підприємством. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VNULPM_2014_797_20.pdf.
3. Бухгалтерський облік: актуальні проблеми та рішення: монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. С.С. Герасименко, д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова; [С.С. Герасименко, А.О. Єпіфанов, М.Д. Корінько та ін.]. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 162 с.
4. Тищенко Н.Л., Котковський Р.В. Особливості оперативного обліку та контролю у системі управління підприємством. *Інноваційна економіка*. 2013. №2. С.331 - 334.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. №996-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
7. Кузьмінський Ю.А., Кочубей М.Є. Методологія бухгалтерського обліку в контексті реформування. *Фінанси України*. 2006. №8. С. 59-63.
8. Пархоменко В. Розвиток бухгалтерського обліку: від реформування до адаптації та застосування. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 8-9. С. 3-21.
9. Гуцайлюк З. Оперативний облік та оперативний економічний аналіз в системі бухгалтерського обліку. *Галицький економічний вісник*. 2012. №2 (35). С.166-170.
10. Бібліотека: BukLib.net. URL : [https:// buklib.net/books/27896](https://buklib.net/books/27896).
11. Електронний фонд Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського URL : <https://nbuv.gov.ua>.
12. SAP R/3. URL:<http://erpexpert.com.ua>.

СУТНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ В СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

М.Т. ШЕНДРИГОРЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

О.В. НЕІЗВЕСТНА

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

А.О. МЕДУН

магістрант, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Перші кризи глобальної економіки (1997-2003 рр.) збагатили її теорію і практику новими явищами і закономірностями. Виділимо деякі з них. Колиска кризових процесів вже перебувала в національних економіках. На кризу працювали інфляційний прес, дефіцитність платіжних балансів, прив'язка до валютного якоря, недостатність міжнародної ліквідності, слабкість банківських систем. Глобальні інвестори погіршували економічну ситуацію.

Світова криза 2008-2009 рр. вперше продемонструвала справді глобальні масштаби, солідарні і одновекторні антикризові дії країн G20. Криза гостро поставила питання нової архітектури глобальних фінансів і джерел зростання світової економіки. Їх вирішення знаходиться на двох рівнях аналізу: поверхневі причини кризи (іпотечний крах в США) і її глибинна природа (перехід до нового технологічного укладу).

Глобальна фінансова та економічна криза 2008-2009 рр. за своєю природою унікальна. Такої кризи ще не було в історії розвитку світової економіки. Вона не є, як видається багатьом вітчизняним і зарубіжним економістам-дослідникам світової економіки, ні циклічною, ні структурною, ні формаційною, ні цивілізаційною, ні чисто фінансовою, хоча в основі своїй містить майже всі риси перерахованих криз і особливо останньої.

Слід зазначити, що появі кризи можуть сприяти такі 5 факторів [11]:

- економічні - загальний спад виробництва, інфляція, нестабільність фінансової системи, зростання цін на ресурси, зміна кон'юнктури ринку, неплатоспроможність і банкрутство партнерів, монополізація ринку;
- соціальні - зростання безробіття, скорочення зарплат працівникам бюджетної сфери, соціальні виплати, збільшення диференціації доходів населення; скорочення мінімального рівня заробітної плати; криза політики соціального і медичного страхування; збільшення соціальних конфліктів і моральна деградація суспільства;

- демографічні - чисельність, склад нащадонаселення, рівень добробуту населення;
- посилення міжнародної конкуренції у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу;
- політичні - політична нестабільність суспільства, зовнішньоекономічна політика держави, розрив економічних зв'язків, втрата ринків збуту, зміна умов експорту та імпорту, недосконалість законодавства в галузі господарського права, антимонопольної політики, підприємницької діяльності та інших проявів регулюючої функції держави.

Аналіз природи кризи і численних наукових публікацій вітчизняних та іноземних науковців дозволяє нам виділити дві характерні риси цієї кризи:

- криза - відносно нове явище в світовій економіці з високим рівнем специфічності як для кожного регіону і країни, так і для стану всього світового господарства протягом кризового періоду (2007 - 2012 рр.);
- криза носить комплексний характер, відрізняється високим темпом розвитку і широкомасштабним охопленням економік країн різних регіонів світу.

Млява рецесія розвинених економік 2009-2013 рр. виявила великі диспропорції в світовій економіці і дозволила відточити тактичні інструменти антикризових дій монетарної влади. У 2012 р ФРС і ЄЦБ застосували найпотужніші інструменти - додаткову емісію долара і придбання державного боргу проблемних економік ЄС. Вперше стало очевидно, що антикризові програми регуляторів можуть дезорієнтувати ринки. До національних економічних дисбалансів (торговий, бюджетний, платіжний дефіцити) додалися внутрішньорегіональні (всередині зони ЄС) і глобальні (між США, країнами ОЕСР і рештою світу, субцивілізацій).

На рубежі століть необхідне рішення цивілізаційних проблем людства (екологія, продовольство, питна вода, альтернативні джерела енергії, бідність) і здійснення переходу до нового технологічного типу виробництва, заснованого на генній інженерії. У зв'язку з цим виникає необхідність у поглибленому дослідженні нових драйверів розвитку світової економіки.

Дослідженням теоретичних і практичних аспектів виникнення та розвитку криз займали такі вітчизняні та іноземні вчені – економісти, як Merkel A. [1], Fischer S. [15], Н. Степанюк [9], В.В. Храпкіна [7], М.В. Лизун [8] та ін. Високо оцінюючи внесок зазначених авторів у дослідженні криз та антикризового менеджменту, зауважимо, що поруч із існуючими напрацюваннями є цілий ряд аспектів, які вимагають додаткового висвітлення, зокрема комплекс питань, який стосується можливості використання інструментарію антикризового менеджменту, що застосовується у провідних країнах світу.

Аналізуючи трактування терміну «криза» вітчизняними та іноземними дослідниками, можна стверджувати, що існують різні точки зору щодо визначення понять «криза» та «економічна криза» (табл. 1).

Таблиця 1 – Визначення вітчизняними та закордонними вченими понять «криза» та «економічна криза»

Вчені	Трактування сутності поняття «криза»
Дацюк І.В. [12]	Криза - об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи — сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну
Ткаченко А.М., Єлець О.П. [13]	Криза – це широкомасштабна, непередбачена, переломна подія, яка призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності (що зумовлюють розбалансування системи підприємства), так і до позитивних наслідків, які підвищують ефективність діяльності підприємства, приводячи в дію трансформаційні сили, сприяючи його еволюції.
Тлумачний словник [14]	Криза - різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища
Вчені	Трактування сутності поняття «економічна криза»
Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. [15]	Криза є невід'ємною частиною економічного циклу. За умов кризи в економіці відбуваються порушення рівноваги різної природи, змінюється грошова й фіскальна політика, з'являються нові продукти або нові методи виробництва, змінюються споживчі переваги людей або їх переваги при виборі роботи, змінюються ціни на нафту й інші види сировини й т. ін., криві сукупного попиту зрушуються, а обсяг виробництва й ціни змінюються паралельно із цими зрушеннями, тобто відбувається порушення рівноваги попиту та пропозиції.
Економічний словник [17]	Порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги. Проявляється різким переломом кон'юнктури, що моментально викликає спад виробництва, ріст безробіття, збільшення кількості банкрутств, а також тенденцію до поглиблення кризи.
Мочерний С. [16]	Криза – основна фаза періодичного економічного циклу, різке погіршення економічного становища в країні. Основними формами її прояву є значний спад виробництва, масові банкрутства підприємств, значне зростання безробіття, фінансово-кредитна криза, падіння цін, зростання відсоткової ставки та ін..
Маковоз О.В., Глазкова А.С. [18]	Під економічною кризою розуміють таке порушення економічних зв'язків та пропорцій, за якого неможливе подальше існування соціальної системи у попередньому вигляді. Тобто, по суті, має місце руйнація внутрішньої стійкості господарської системи.
Кизим М.О., Грищенко В.О., Доровський О.В. [19]	Економічна криза – різке падіння ВВП, значне зменшення виробництва основних видів промислової політики, зростання безробіття та інфляції в країні.

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [12,13,14,15,16,17,18,19].

Існує кілька точок зору про причини фінансової кризи 2008 – 2010 рр., але кожна з них аргументована лише однією причиною. Одні економісти вважають, що причиною стали міжнародні потоки капіталу або грошово-кредитні

політики [1], інші, що причиною стала житлова політика [2], треті, що було недостатнє регулювання банківського сектора, або жадібність тих, хто функціонував у фінансовому секторі і мав політичний вплив у Вашингтоні [3]. У будь-якому випадку ці аргументи, якщо вони використовуються як єдине пояснення, є занадто спрощеними і неповними. У той час як всі ці чинники, безсумнівно, служать важливими причинами кризи, кожного з них недостатньо в якості автономного пояснення. Підхід більшості інших експертів, які намагаються пояснити кризу, страждає від протилежної проблеми - він занадто широкий [4]. Не все, що пішло не так під час фінансової кризи, викликало кризу, і в той час як деякі причини були суттєвими, інші мали лише незначний вплив. Не кожна зміна, пов'язана з житловою системою або фінансовою системою до початку кризи, була причиною кризи. Також дуже спрощеною є гіпотеза, що криза викликана недостатнім регулюванням [5], і протилежна думка, що занадто сильне регулювання викликало кризу [6]. Виникнення кризи не може бути мірою для визначення ефективності регулювання. Фінансове регулювання необхідно для усунення конкретних збоїв у фінансовій системі.

Отже, криза виникла в центрі світової економіки, тобто у фінансовому секторі США влітку 2007 року і швидко поширилась поза США, спочатку в інших високорозвинених країнах, таких як Японія і Західна Європа (перша половина 2008 року), а потім в економіках, ринків що розвиваються (друга половина 2008 року і початок 2009 року). Таким чином, напрямок руху кризи виявився схожим на більшість відомих історичних епізодів (включаючи Велику депресію 1929-1933 рр.) - від центру світової економіки до її периферії. З іншого боку, вона відрізняється від досвіду десятирічної давності, коли серія криз на ринках, що розвиваються (азіатські країни, Росія і СНД, Латинська Америка) привела до серйозних проблем у фінансовому секторі США.

Безпосередньою макроекономічною причиною кризи виявився перегрів світової економіки, найкращим доказом якого були різні обставини [26], які минули протягом 2007-2008 рр.. Рис. 1-3 представляють три найважливіші з них:

1. Події на ринку нерухомості США і багатьох європейських країн, таких як Греція, Велика Британія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, і країни Балтії.
2. Обставини на фондовому ринку США і інших країн, в тому числі - більшості ринків, що розвиваються.
3. Обставини на глобальному ринку основних ресурсів: нафти, металів, сільськогосподарської сировини і продовольства.

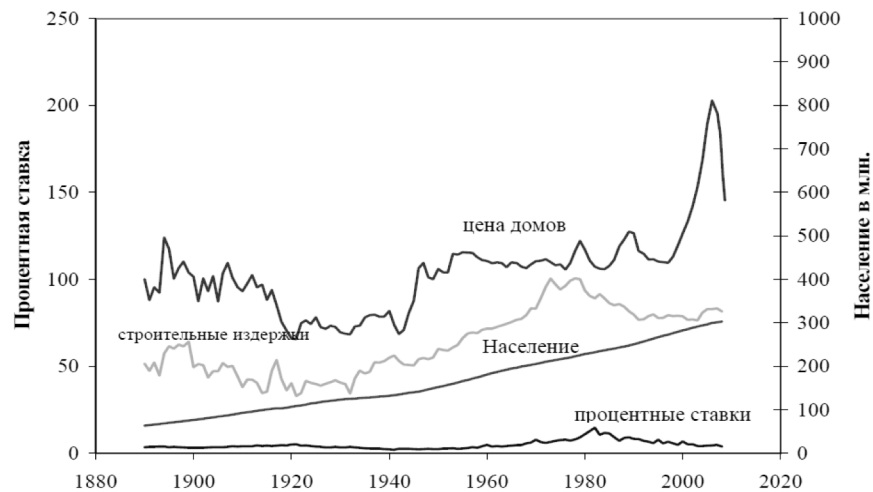

Рисунок 1 – Индекс реальных цен на недвижимость Case-Schiller в США [20]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [19,20].

Динаміка подій на цих трьох ключових ринках активів була схожа одна на одну, хоча спостерігалися певні тайм-лаги. Наприклад, коли налагодилась ситуація на житловому та фондовому ринку в 2007 році, надліквідність рушила на ринок нафти та інших основних ресурсів, де нерівновага тривало накопичувалась до літа 2008 року, але з часом все ж повернулась до попереднього стану.

Рисунок 2 – Реальні курси акцій та композитний індекс біржових прибутків в США, S&P [21]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [20, 21].

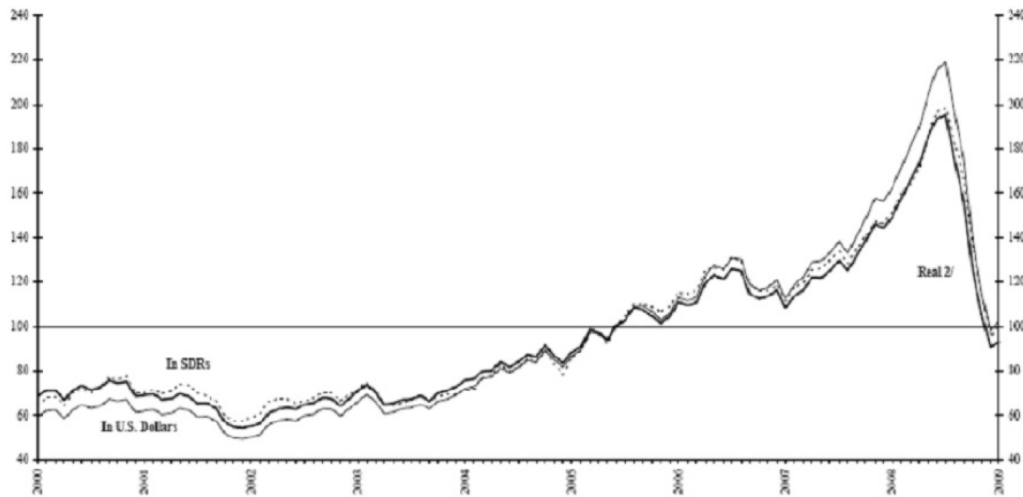

Рисунок 3 – Ціни основних ресурсів, в т.ч і нафти (дефлятор – ІСЦ США), 2005=100 IMF Primary Commodity Prices [22]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [21, 22].

Якщо спробувати виявити фактори, які призвели до глобальної надліквідності, першим кандидатом є занадто м'яка грошова політика Федеральної резервної системи (ФРС) США і деяких інших центральних банків високорозвинених країн, особливо Банку Японії, в меншій мірі - Європейського центрального банку (ЄЦБ). Крім грошової політики ФРС винною є і свого роду меркантилістська політика ряду менш розвинених країн, які накопичили золотовалютні резерви в величезних масштабах, щоб не допустити номінального зміцнення своїх валют. Це стосувалося, в першу чергу, Китаю, Індії і нафтових країн (в тому числі - Росії, Казахстану і Азербайджану), але це спостерігалось також і в інших економіках, що розвиваються, особливо тих, де національні валюти були прив'язані до долара США (практично усі країни СНД, Близького Сходу, більшість країн Азії і частина Латинської Америки). У зв'язку з цим можна сказати, що триваюча кілька років суперечка, який саме фактор відповідає, в першу чергу, за зростаючу глобальну нерівновагу, надлишок накопичень в країнах, що розвиваються [2], або надліквідність в розвинених країнах, була, до певної міри, безпредметною. Насправді, це були два дзеркальні боки того ж самого явища - швидкого зростання глобальної ліквідності.

Світова фінансова і економічна криза 2008-2009 рр. стала першою кризою глобалізованої економіки. Вона характеризувалася низкою особливостей у порівнянні з попередніми економічними кризами. По-перше, вона мала каскадний характер, по-друге, була тривалою і глибокою, по-третє, в низці країн вона стала імпортованою, по-четверте, в ній була надзвичайно велика фінансова складова.

Деякі малі країни, які увійшли в процеси глобалізації швидше і глибше, під час попередніх криз зуміли частково адаптувати свою економіку і соціальну сферу до нових умов світового господарювання. В результаті ця криза виявилася неоднорідною серед країн за своєю силою, глибиною і різними параметрами. Ті країни, які змогли адаптувати свою економіку до нових умов, змогли пройти її

легше, оскільки в них вже були створені окремі елементи протистояння трансльованим через глобальні економічні зв'язки зовнішнім шокам.

З останнього кварталу 2011 р знову проявилися кризові явища, перш за все в області заборгованості. Тут думки фахівців розходяться. Частина з них вважає, що нова криза є продовженням кризи 2008-2009 рр. Інші вважають, що це самостійна криза. За рядом ознак вона є продовженням попередньої кризи, оскільки економічна і фінансова криза в глобальній економіці завжди набуває нових рис і, зокрема, стає каскадною. Цих каскадів може бути два і більше. В даний час неясно, чи подолана й ця криза. Вона вдарила по слабшим і максимально відкритим економікам. Проте, сила національного капіталу перешкоджає проникненню кризи в національну економіку і вона діє в глобалізованих галузях, тому можна чинити опір кризовим явищам [7].

Якщо світова фінансова та економічна криза 2008-2009 рр. була першою кризою глобалізованої економіки, то другою може стати глобальна криза спровокована пандемією COVID-19 у 2020 році. Перше виявлення вірусу було зафіксовано наприкінці грудня 2019 року в Китаї.

В середині першого кварталу 2020 року вірус поширився на весь світ. Менше ніж за два місяці наслідки пандемії вже були жахаючими. Агентством торгівлі та розвитку ООН було оцінено втрати глобальної економіки щонайменше в 1 трильйон доларів. Глобальні котирування акцій впали на третину, індекс промислової активності Доу-Джонса втратив 1,338 пункти, а 12 березня 2020 р. продемонстрував рекордне падіння за 30 років. Промислове виробництво у Китаї за перші два місяці року впало на 13,5%, а інвестиції в основні фонди скоротилися на 24%.

Під впливом пандемії у скрутне становище потрапили світові бренди, а саме Apple і Samsung, 80% смартфонів яких виготовляють на китайських підприємствах. Навіть Boeing - американська корпорація, яка є однією з найбільших світових виробників авіаційної, космічної та військової техніки потребує підтримки (як прямої, так і у вигляді кредитових гарантій) у півсотні мільярдів.

Дія кризових явищ спонукала частину інвесторів виводити свій капітал з країн, що розвиваються, в т. ч. і з України. З 16 березня у зв'язку із загрозою поширення пандемії був оголошений карантин в Україні. Через запровадження карантину призупинилась економічна активність країни, особливо середнього бізнесу. Ніхто не знає, що саме буде після виходу країни з карантину, адже вже страждає малий та середній бізнес через закриття готелів, спорт-клубів, розважальних центрів тощо. Міжнародний валютний фонд прогнозує спад ВВП України на 7,7%, а скорочення європейської економіки очікується на рівні 6,6%.

Досить вагомим є те, що через COVID-19 світова економіка може впасти на 3% та викликати нову глобалізовану фінансову кризу. Це скорочення може бути більшим, ніж під час кризи 2008-2009 рр. яка охопила США, багато європейських країні і не тільки. «Міжнародний валютний фонд (МВФ) не виключає, що нинішня пандемія коронавірусу може викликати 2020 року глобальну рецесію таких масштабів, які будуть значно серйозніші за економічний спад під час світової фінансової кризи 2008-2009 років» - такий

прогноз озвучила 23.03.2021р. директорка-розпорядниця МВФ Крісталіна Георгієва після проведеної наради в режимі відеоконференції з главами центробанків країн-членів Великої двадцятки (G20) [24].

Фінансова та економічна криза 2008-2009 рр. стала серйозним випробуванням для ЄС. Тільки за п'ять років на подолання кризи була витрачена величезна сума - 4,5 трлн. євро, або 37% сукупного ВВП країн ЄС.

До кризи в ЄС не було певної стратегії розвитку економіки і були нерозвинені інструменти регулювання економіки. Тільки в міру поглиблення кризи країни-члени ЄС почали розробляти спільні заходи щодо виходу з неї.

Першим відреагував Європейський центральний банк. У вересні-жовтні ЄЦБ збільшив обсяги ліквідності, пролонгував терміни операцій тривалого кредитування з трьох до шести місяців і ін. Проте, ринок міжбанківських кредитів зупинився. Банки, котрі володіли вільними коштами, вважали за краще розміщувати їх на рахунках центральних банків, а не позичати партнерам. Для того, щоб банки могли кредитувати один одного, ЄЦБ знизив ставку рефінансування з передкризових 4,25% до 1% до травня 2009 р. Але всі ці заходи виявилися неефективними. Таким чином, ЄЦБ, почавши з традиційних антикризових заходів кредитно-грошової політики, згодом був змушений перейти до нестандартних методів регулювання: тимчасового звуження коридору офіційних процентних ставок, переходу до аукціонів з фіксованою ставкою і повним задоволенням заявок, розширення списку цінних паперів, що надаються під забезпечення кредитів, прийняття програми викупу забезпечених іпотечних облігацій, збільшення термінів кредитування до 12 місяців, надання банкам річних кредитів в необмеженому об'ємі під мінімальний відсоток і ін.

11-12 грудня 2008 р. Єврокомісія затвердила спільний План європейського економічного відновлення, який був націлений на пожвавлення економіки, проведення структурних реформ і подальший розвиток як ЄС в цілому, так і окремих країн. Для цього передбачалося стимулювати споживчий попит. Була також розроблена інвестиційна стратегія щодо поліпшення ефективності використання енергії та інфраструктури для стимулювання НДДКР і передбачалися заходи по збереженню робочих місць і підвищенню конкурентоспроможності економік. В цей план входили довгострокові заходи, і він відповідав Лісабонській стратегії сталого розвитку. У сукупності на підтримку населення і реального сектора економіки було виділено понад 400 млрд. євро.

При цьому витрати окремих країн були вище. У червні 2009 р Європейський інвестиційний банк підвищив щорічні розміри кредитування національних програм з 45 до 60 млрд. євро. Це відбувалося відповідно до прийнятих Єврокомісією 28 січня 2009 р. рекомендацій щодо виходу з кризи, які мали юридичну силу, оскільки країни-члени ЄС повинні були погоджувати сфери, яким в кожній державі приділялася пріоритетне значення для поліпшення стану справ.

У міру розвитку антикризової політики ЄС стали чітко виділятися англосаксонська та континентальна моделі. Англосаксонська включала в себе вплив держави на фінансовий сектор аж до націоналізації проблемних банків.

Для континентальної були характерні два підходи - французький, який передбачав здійснення серйозного втручання держави в промисловість, і німецький, який передбачав більш стриману політику втручання з боку держави.

Комісія ЄС розробила в рамках програми реформування фінансового сектора заходи згідно з прийнятим 4 березня 2009 р. документом «Стимулювання економічного відновлення». На відміну від попередніх дій, які були в основному спрямовані на пожвавлення економіки, в цьому документі ставився за мету перехід до стадії підйому і посилення узгодження політики між державами-членами ЄС. В ході сесії Європейської ради 19-20 березня 2009 р. в Брюсселі були розроблені документи, що говорять про узгодженість позицій ЄС щодо шляхів та інструментів виходу зі світової кризи. Європейська рада схвалила надання авансових виплат зі структурних фондів та фонду згуртування, зниження країнами-членами ЄС ставок податку на додану вартість, а також дії ЄЦБ з підтримки малого і середнього бізнесу. Велика увага приділялася заходам щодо збереження робочих місць. Країни також розробили і затвердили програми допомоги фінансовим установам нарівні з посиленням нагляду за ними. Наприклад, Єврокомісія розглянула пропозиції про розвиток Європейської системи фінансового нагляду та про створення Європейської ради з системних ризиків з метою запобігти повторенню фінансової кризи.

Під кінець 2009 року та на початку 2010 р. з'явилися ознаки пожвавлення, але тут з'ясувалося, що Греція знаходиться на межі дефолту, і їй потрібен був кредит в обсязі 110 млрд. євро. 25 березня 2010 року згідно спеціального плану допомоги, розробленого Н. Саркозі і А. Меркель і прийнятому на саміті Європейського Союзу в Брюсселі, Греція отримала у вигляді кредиту третину необхідної суми від МВФ, а дві третини - від 15 країн-учасниць єврозони в обмін на зобов'язання провести масштабні структурні перетворення.

Потім в листопаді 2010 р. жертвою кризи стала Ірландія, яка отримала аналогічний кредит на суму 85 млрд. євро. Навесні 2011 року в передкризовому стані опинилися Португалія та Іспанія, яким довелося в терміновому порядку вводити режим жорсткої бюджетної економії. Португалія майже відразу ж була змушена звернутися за зовнішньою підтримкою і отримала від тих же донорів 78 млрд. євро у вигляді позик, а в обмін зобов'язалась реалізувати програму бюджетної консолідації - підвищити доходи, скоротити державні видатки і таким шляхом послідовно зменшувати бюджетний дефіцит.

Влітку розвернувся спекулятивний ажіотаж навколо боргових зобов'язань Італії та Іспанії. Це створювало реальну загрозу подальшому існуванню всієї зони євро. Уже на початку 2010 р. стали з'являтися, зокрема, пропозиції від Німеччини виключати з єврозони держави, що опинилися в кризі, і в першу чергу Грецію, і призупинити вступ нових членів в зону євро. Висувалися пропозиції виключити з неї також Іспанію, Ірландію і Португалію, а також Італію.

З грудня 2009 р. по червень 2010 р. курс євро знизився з 1,5 до 1,2 євро за долар. На думку О.В. Буторіної, в єврозоні «причини кризи можна умовно розділити на дві групи. До першої відносяться вади конструкції європейського валютного союзу, як початкові, так і ті, що з'явилися в ході його функціонування. До другої - непередбачені деформації економічних механізмів, що виникли після

введення єдиної валюти. Йдеться про припинення діючих раніше автоматичних стабілізаторів економіки і виникнення нових проциклічних чинників» [23]. Таким чином, в 2010 р, після певної стабілізації, виникла криза суверенних боргів, і економічна криза знову почала набирати обертів, а її центр припав на єврозону. На це ЄЦБ відреагував низкою заходів: прийняттям другої програми викупу забезпечених облігацій, зниженням основної ставки рефінансування до 0,75% (в липні 2012 р.), прийняттям програми викупу облігацій проблемних країн, наданням банкам необмеженого обсягу ліквідності [8].

10 травня 2010 року міністри фінансів країн-членів ЄС прийняли рішення про створення стабілізаційного фонду (Європейський інструмент фінансової стабілізації - European Financial Stability Facility, який згодом перетворився в Європейський стабілізаційний механізм (European Stability Mechanism, набрав чинності 8 жовтня 2012 року) для допомоги державам зони євро, які мали проблеми у зв'язку з ростом державного боргу - перш за все Греції, Італії, Іспанії та Португалії.

У вересні 2010 р. міністри фінансів держав ЄС в Брюсселі затвердили встановлення наднаціональної системи фінансового контролю в ЄС. У грудні 2010 р. саміт Європейського Союзу, який пройшов в Брюсселі, постановив створити з червня 2013 р. постійно діючий стабілізаційний фонд для зміцнення стабільності євро та економік країн ЄС. Країни зони євро створювали стабілізаційний механізм, який застосовувався для зміцнення стабільності єдиної європейської валюти. Були також створені Європейська рада з системних ризиків (European Systemic Risk Board), яка здійснює нагляд за фінансовою системою для попередження та зниження системних ризиків для фінансової стабільності в Європейському союзі, і Європейська система фінансового нагляду - Єдиний наглядовий механізм (Single Supervisory Mechanism), який повинен координувати дії національних наглядових органів і розробити єдині стандарти в цій галузі.

У березні 2012 р. всі країни ЄС, за винятком Великобританії та Чехії, вирішили заснувати бюджетний союз (fiscal compact), для чого був підписаний Договір про стабільність, координацію і управління в Економічному і валютному союзі. Його учасники зобов'язалися не брати дефіцитних бюджетів, при цьому лише в разі економічної кризи допускається негативне сальдо не більше 0,5% ВВП.

Таким чином, Європейський Союз домогся значних успіхів у проведенні екстрених антикризових заходів і в інституційній перебудові системи стабілізації фінансових ринків. Перебудова і зміцнення механізмів бюджетної консолідації йдуть повільніше.

Країни Центральної та Східної Європи, які демонстрували з початку 2000-х років вражаючий економічний ріст і підвищення добробуту населення, сильно постраждали від світової фінансової та економічної кризи. Економічний спад в регіоні виявився глибшим в порівнянні з більшістю інших регіонів, а в деяких країнах ЦСЄ його масштаби були навіть більше, ніж під час трансформаційного спаду початку 1990-х років, з усіма наслідками, що випливають для зайнятості і доходів населення.

Антикризова політика в країнах ЦСЄ, на відміну від багатьох інших країн, майже не містила бюджетних стимулів через нестачу грошей в урядів. Хронічні дефіцити державних бюджетів, якими страждали всі країни ЦСЄ, крім Болгарії, з початком кризи різко зросли (в більшості випадків до 6-9% ВВП) внаслідок падіння бюджетних доходів через великі втрати у виробництві ВВП і в зовнішній торгівлі при одночасному збільшенні витрат (в тому числі на виплату допомоги збільшеному числу безробітних), що спричинило за собою зростання державного боргу.

У цих умовах уряди віддали пріоритет не підтримці економіки, а бюджетній консолідації. У 2010-2011 рр., слідом за поживавленням світової економіки і торгівлі, в більшості країн ЦСЄ відновилося економічне зростання, проте регіон показав один з найслабших результатів відновлення економіки в світі: його ВВП збільшувався всього на 2-3% в рік. При цьому динаміка в країнах залишалася нерівномірною і навіть різноспрямованою. Наприклад, в Словенії невелике поживавлення економіки відзначалося тільки в 2010 р, після чого знову почалася рецесія, а Хорватії не вдалося зупинити скорочення ВВП взагалі [9].

Отже, синхронність розвитку світової фінансово-економічної кризи в 2008-2009 рр. в різних державах світу зумовила практично одночасне прийняття урядами і центральними банками цих країн рішень щодо подолання негативних впливів цієї кризи на відповідні національні господарства.

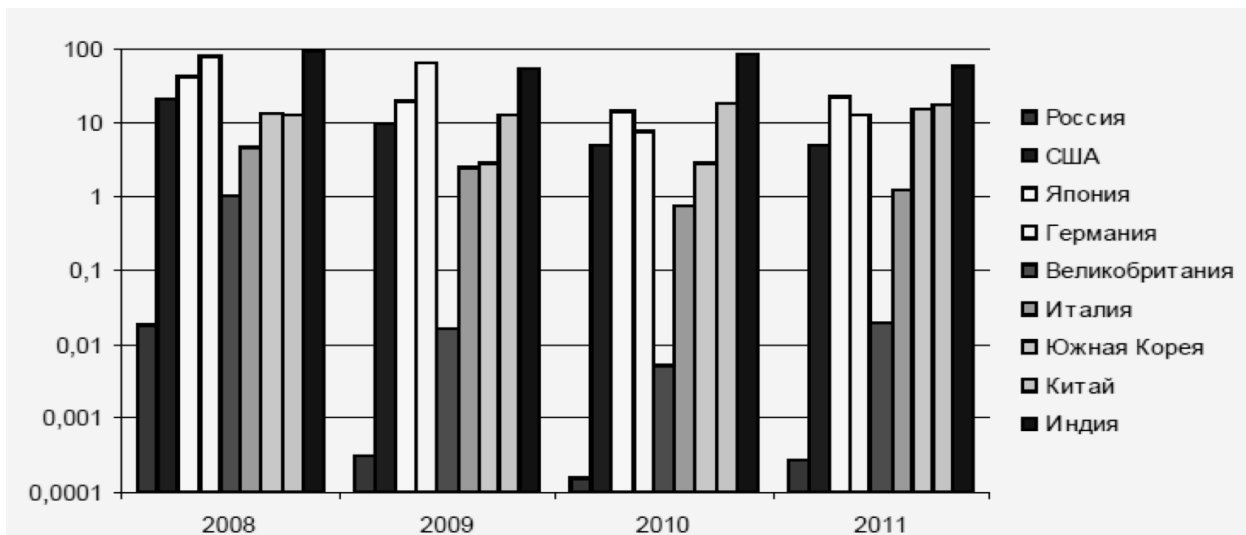

Рисунок 4 – Ефективність антикризових заходів різних країн за 2008-2011 рр. [9]

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [8,9].

Підґрунтям фінансової дестабілізації в Україні стали системні суперечності, які полягають у наступному:

— високий рівень фіскального вилучення коштів на потреби споживання: у січні-травні 2008 року видатки зведеного бюджету України зросли на 46,9 % (попередній рік — на 20,9 %), видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення — на 53,5 % (у 2007 році — на 16 %). Водночас частка капітальних

видатків у загальній сумі видатків Зведеного бюджету України була найменшою за всі попередні роки і у зазначений період становила 6 % (у січні-травні 2007 року — 7,9 %), відтак, фіскальна політика відігравала гальмівну роль щодо інвестиційних процесів [10];

— надмірна частка споживання та недостатні обсяги нагромадження, що призвело до необхідності покриття надлишку внутрішнього попиту за рахунок випереджаючого зростання імпорту, а відтак — стабільного погіршення сальдо зовнішньої торгівлі та ризиків валютної дестабілізації. За 2003—2007 роки номінальні доходи населення зросли в 4,2 рази, реальні — в 2,1 рази, а реальний ВВП — лише в 1,4 рази [10];

— стрімке зростання попиту на споживчі кредитні ресурси при інституційній нерозвиненості фінансової системи, що зумовило активний вихід комерційних банків на зовнішні ринки запозичень. За п'ять місяців 2008 року приріст кредитів, наданих банками фізичним особам, склав 32,0 млрд грн., що в 1,4 рази більше, ніж рік тому. Важелі Національного банку, спрямовані на регулювання грошової пропозиції, виявилися недієздатними в умовах відкритості фінансових ринків, а антиінфляційні заходи монетарного характеру лише посилили потребу в зовнішніх запозиченнях. При цьому використання споживчих кредитів зосередилося, насамперед, на придбанні товарів імпортного асортименту та в іпотечному сегменті ринку [10];

— несприятливі умови для довгострокового інвестування, що зумовило переважаючу інвестиційну привабливість секторів з високою ліквідністю та якнайшвидшим обігом коштів: за 2005—2007 роки інвестиції в промисловість зросли в 1,5 рази, в той час як в операції з нерухомістю — в 1,9 рази, фінансову діяльність — 2,4 рази, роздрібну торгівлю — втричі. У 2007 році при прискоренні інвестиційних процесів інвестиції в промисловість збільшилися на 27%, в той час як в роздрібну торгівлю — на 48%, фінансову діяльність — 60%. Випереджаючі темпи інвестування в сектори, які здійснюють перерозподіл сукупного продукту, над інвестиціями у виробництво останнього посилювали ризики нестабільності фінансової системи та інфляційний потенціал, який формується внаслідок перевищення сукупного попиту над пропозицією [10].

Активним негативним чинником дестабілізації економічної ситуації стало наростання політичної кризи восени 2008 року. В той час, як прояви світової фінансової кризи вимагають оперативних узгоджених фахових рішень усіх гілок влади, політична криза знижує дієздатність останньої. Це, а також непевність у найближчих перспективах економічної політики, в тому числі щодо формування Державного бюджету на 2010 рік, передбачення чергового оберту популізму в економічній політиці в умовах наближення майбутніх президентських виборів, посилює песимізм суб'єктів ринку в оцінках перспектив розвитку кризових явищ. Таким чином, в Україні одночасно проявилися ознаки валютної, фондової, банківської криз в умовах дестабілізації ринку нерухомості, рецесії будівництва та загального погіршення внутрішньої і зовнішньої макроекономічної ситуації.

Позитивний досвід інших країн у подоланні негативних явищ в економіці є цінним для формування вітчизняної моделі економічної політики у складних економічних умовах. Прояви світової фінансової кризи та внутрішні економічні

суперечності формують низку довгострокових викликів, які вимагають кваліфікованої реакції з боку національної економічної політики. До таких вітчизняні експерти відносять:

— По-перше, негативні процеси, що розгортаються у фінансовій сфері України, тісно взаємопов'язані і підсилюють один одного: жорстока політика доходів та монетарна політика — уповільнення динаміки кредитів — зниження споживчого й інвестиційного попиту — уповільнення економічного зростання — уповільнення динаміки доходів — зростання неплатежів по кредитах. Розгортання цього ланцюжка загрожуватиме лавиноподібним наростанням незбалансованості валютно-фінансової системи української економіки.

— По-друге, післякризова ситуація характеризується істотним погіршенням зовнішніх умов функціонування української економіки внаслідок різкого підвищення цін на газ, падіння кредитних рейтингів України і перенасиченості ринків збуту традиційними товарами українського експорту. Ймовірно є період помітного сповільнення темпів економічного зростання, що вестиме як до зниження динаміки доходів, так і до чергового підвищення ризиків для вітчизняної банківської системи через послаблення платоспроможності боржників. Простого відновлення економічної активності за рахунок вищої цінової конкурентоспроможності внаслідок девальвації гривні може виявитися недостатньо для пожвавлення економіки. Для подолання кризи потрібні масштабні інвестиції в модернізацію української економіки, зростання продуктивності праці, підвищення конкурентоспроможності українських виробників, а також суттєве посилення ролі внутрішнього ринку в споживанні товарів українського виробництва.

На сучасному етапі при здійсненні антикризової політики відродження економіки, на наш погляд, слід враховувати низку імперативів:

— підтримання відносно високих темпів економічного зростання, від яких критично залежить стабільність банківського сектора та фіскальної сфери, в тому числі — фінансова забезпеченість соціальної політики держави;

— недопущення зниження добробуту населення, що негативно впливає на стан внутрішнього попиту — це обмежує застосування фіскальних рестрикцій та важелів гальмування зростання доходів. Для зменшення наслідків кризи дуже багато країн в світі пропонують своїм громадянам та бізнесу адресну допомогу для стимулювання споживання;

— підтримка в прийнятних межах платіжного балансу, який визначає стабільність національної валюти, яка вкрай важлива в контексті високого співвідношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП та значної залежності від світових ринків капіталу — це обмежує застосування курсових важелів (як штучної ревальвації, так і лібералізації курсоутворення) та інструментів лібералізації імпорту.

Слід відзначити, що Україна може пройти світову кризу без катастрофічних наслідків для економіки, але для цього вкрай важливою є підтримка донорів, особливо в особі МВФ. Економіка України є відкритою і співпраця з МВФ дозволить знизити її вразливість в часи турбулентності на

світових ринках, а також в разі збільшення навантаження по виплатах за зовнішнім боргом.

Крім того, державний антикризовий менеджмент в часи насування кризи як правило повинен реагувати шляхом надання більших економічних свобод учасникам ринку, а саме: стимулювати економічне відновлення шляхом перегляду в бік спрощення податкового законодавства, запроваджувати мораторій на перевірки бізнесу, практикувати податкові канікули.

Як ми вже відзначали, криза – це механізм очищення економіки від неефективних складових і можливості розвитку певних секторів економіки. Так, пандемія COVID-19 призвела до значних інвестицій у медицину, розвиток виробництва засобів індивідуального захисту, антисептиків. Конкурентні переваги отримують служби доставки, Інтернет-торгівля, ті підприємства і сектори, де висока автоматизація праці, що створює можливості для переведення частини персоналу для роботи в дистанційному режимі.

Наслідки COVID-19 змушують більшість країн світу зменшувати обсяг імпорту і стимулювати розвиток власного виробництва. Компанії-виробники та держава повинні показувати українцям, чому вигідно купувати українське. Необхідно поступово, через різного роду освітні програми змінювати культуру споживання, доводити, яким чином купівля українського товару вплине на гаманець кожного. «Зменшення споживання імпортних товарів хоча б на 10% – це додаткові \$700 млн (0,5% від ВВП) в економіку, а зважаючи на мультиплікатор, таке заміщення імпортних товарів вітчизняними дало б декілька відсотків зростання ВВП України», відзначає М. Тарасов, менеджер відділу інвестицій та ринків капіталу KPMG [25].

Коли бізнес та держава спільно, шляхом консультацій та компромісів, шукатимуть вихід, більше шансів, що відновлення економіки відбуватиметься більш швидкими темпами.

Список літератури:

1. Merkel Angela and Jan Peter Balkenende : Road map out of crisis. *International Herald Tribune*. 2009. 21–22 March. P. 7.
2. Ben S. Bernanke. Monetary Policy and the Housing Bubble, Speech at the Annual Meeting of the American Economic Association, Atlanta, Georgia, January 3, 2010 — URL: <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20100103a.htm>
3. Соколинский В.М., Бузулук Т.С. Финансовый кризис – феномен глобализации. *Финансы и бизнес*. 2009. № 1. С. 2–8.
4. Брылёв Н.И. Сценарий развития мирового финансового кризиса. URL: https://nbrilev.ru/krizis_scenariy.htm
5. Financial Crisis and Measuring Systemic Risks, April09. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/FT/6FSR/2009/01/index.htm>
6. Ткаченко А.М., Калюжна Ю.В. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та*

інтелектуальної власності. Том2. №1. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2225-6407/article/view/18985>

7. Храпкіна В.В., Чучко О.П. Адаптація світового досвіду антикризового управління в Україні. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. №1/7(21). С. 42-49.

8. Лизун М.В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2011. Вип. 5(2). С. 266-271

9. Степанюк Н. Антикризове управління: досвід Польщі. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2013. №10. С. 213-218.

10. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Кухта П.В. Кризи: їх причини та наслідки. *Ефективна економіка*. №10. 2012. URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439>

12. Дацюк І.В. Сутнісна характеристика кризи підприємств. *Технологія і техніка друкарства*. 2010. № 2(28). С.165-170

13. Ткаченко А.М., Єлець О.П. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством. Монографія. Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2010. 277 с.

14. Тлумачний словник. URL:<http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

15. Fischer S., Dornbusch R., Schmalensee R. *Economic*. McGrawHill, 1988. 813 p.

16. Мочерний С.В. Основи економічних знань: підручник. К.: видавничий центр «Академія», 2009. 304 с.

17. Економічний словник. URL: http://vseslova.com.ua/word/Економічні_кризи-124634

18. Маковоз О.В., Глазкова А.С. Теоретико-методологічна сутність кризових явищ в розвитку економічних систем. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 38. 2012. с. 271–273.

19. Кизим М.О., Грищенко В.О., Доровський О.В. Системна криза в економіці України: причини та шляхи подолання. *Социально-экономическое развитие украины и ее регионов*. Х.: Фоп Александрова К.М., ИД «инЖЭк», 2009. с. 24–37.

20. Онлайн данные Роберт Шиллер. URL: <http://www.econ.yale.edu/~shiller/data/Fig2-1.xls>

21. Онлайн данные Роберт Шиллер. URL: http://www.econ.yale.edu/~shiller/data/ie_data.xls

22. Spillover Report; IMF Policy Paper; URL: <http://www.imf.org/external/np/res/commmod/chart1.pdf> (дата звернення: 12.04.2021)

23. Европейская интеграция: Учебник для вузов / под. ред. О.В. Буториной. Москва: Аспект Пресс. 2016. 735 с.

24. МВФ: Криза через коронавірус може стати глибшою за рецесію 2008-2009 років. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/мвф-криза-через-коронавірус-може-стати-глибшою-за-рецесію-2008-2009-років/a-52893608>

25. Тарасенко М. Почати із себе: як лікувати українську економіку. URL: <https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2020/09/pochati-iz-sebe-yak-likuvati-ukrayinsku-ekonomiku.html>
26. Stephen S. Roach. Whither Capitalism? *Journal of Applied Corporate Finance*. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1745-6622.2009.00212.x>

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ОБЛІК ТА АНАЛІЗ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ, ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Л.Я. ШЕВЧЕНКО

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет
економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

О.А. СМЕЛЬЯНОВА

асистент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені
Михайла Туган-Барановського

Дуже довгий час в Україні існувала лише єдина форма власності - це державна. Всі підприємства вели господарську діяльність на основі планів, які складалися ними самостійно або доводились органами державного управління. Причому, ці плани затверджувалися органами державної влади, що приводило до створення планової єдиної системи фінансування та перерозподілу фінансів.

З часом в Україні змінився економічний стан а також взаємовідносини держави із підприємствами. Зникла тільки одна форма власності. В економічній сфері запрацювало багато підприємств приватних форм власності, які працюють поряд з підприємствами державної форми власності.

Із змінами в економіці прийшли і зміни у структурі власного капіталу а також його ролі у житті підприємств. У зв'язку з чим треба було надати відповіді на такі питання:

- яку роль відіграє статутний капітал при утворенні підприємства;
- куди направити внесені активи на початку діяльності;
- як спланувати поточну діяльність підприємства, тощо.

Дати відповідь на ці питання допоможе детальне вивчення, розгляд сутності, структури та значення власного капіталу підприємства.

Капітал – «одна з найбільш використовуваних економічних категорій. Він є базою створення і розвитку підприємства й у процесі функціонування забезпечує інтереси держави, власників і персоналу. Будь-яка організація, що веде виробничу чи іншу комерційну діяльність повинна мати визначений капітал, що представляє собою сукупність матеріальних цінностей і коштів, фінансових вкладень і витрат на придбання прав і привілеїв, необхідних для здійснення його господарської діяльності» [1]. Економісти відображають поняття капіталу з двох сторін. З однієї сторони «капітал підприємства характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів [2]. При цьому

характеризується напрямком вкладення засобів. З іншого боку, якщо розглядати джерела фінансування, можна відзначити, що капітал - це можливість і сукупність форм мобілізації фінансових ресурсів для одержання прибутку» [2].

Розглянемо основні характеристики капіталу підприємства:

- 1) капітал є основним фактором виробництва;
- 2) характеризує фінансові ресурси підприємства, що приносять прибуток;
- 3) є головним джерелом формування добробуту власників;
- 4) є головним показником ринкової вартості підприємства;
- 5) його динаміка є важливим барометром рівня ефективності господарської діяльності підприємства.

Власний капітал – «це загальна вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності та використовуються ним для формування його активів» [1]. Класифікацію власного капіталу наведено на рисунку 1.

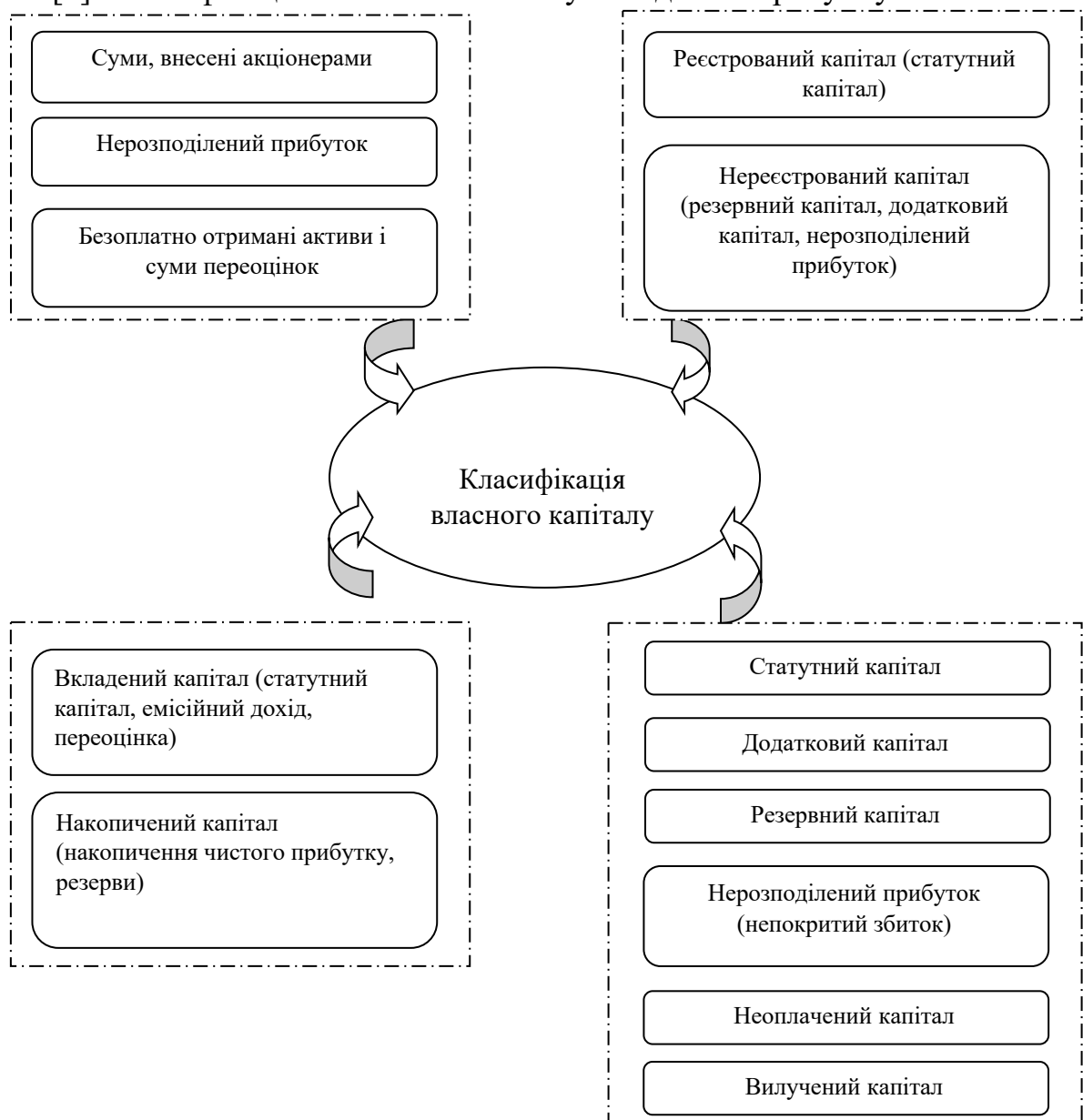

Рисунок 1 – Класифікація власного капіталу

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [1,2,3].

Кожне підприємство для здійснення господарської діяльності повинно мати економічні ресурси, які називають активами підприємства. «Якщо активи підприємства формуються тільки за рахунок власних коштів (власного капіталу), то має місце наступне балансове рівняння» [2] :

$$\text{Активи} = \text{Власний капітал} \quad (1)$$

«Активи підприємства можуть поповнюватись за рахунок коштів інших підприємств і фізичних осіб. В цьому випадку підприємство матиме заборгованість (зобов'язання). З урахуванням заборгованості наведене вище рівняння набуває вигляду» [1]:

$$\text{Активи} = \text{Власний капітал} + \text{Зобов'язання} \quad (2)$$

Перетворюючи рівняння (2), можна визначити власний капітал наступним чином:

$$\text{Власний капітал} = \text{Активи} - \text{Зобов'язання} \quad (3)$$

Основним елементом власного капіталу є статутний капітал - один із основних показників, що характеризує розміри та фінансовий стан підприємства.

Статутний капітал - це «організаційно-правова форма капіталу, величина якого визначається установчими документами господарюючого суб'єкта згідно з чинним законодавством. Це сукупність внесків (часток, акцій за номінальною вартістю) засновників (учасників) в майно, виражених у грошовому вимірнику, при створенні підприємства для забезпечення його статутної діяльності» [1] .

Величина статутного капіталу повинна бути відображена в статуті підприємства. Вона може бути змінена тільки після внесення відповідних змін в установчі документи.

Крім статутного капіталу, складовими власного капіталу є: додатковий, резервний, пайовий капітал, нерозподілені прибутки (непокріті збитки), вилучений капітал, неоплачений капітал.

Додатковий капітал «включає вартість майна, внесеного засновниками (акціонерами) понад зареєстровану величину статутного капіталу; суми, що утворюються в результаті змін вартості майна при його переоцінці; інші надходження у власний капітал підприємства» [1].

Резервний капітал - це «частина власного капіталу, що виділяється з прибутку організації для покриття можливих збитків і втрат. Величина резервного капіталу і порядок його утворення визначаються законодавством України і статутом організації» [1].

Кошти «резервного капіталу використовуються відповідно до напрямів, передбачених установчими документами: як правило, у випадку недостаті прибутку за рахунок резервного капіталу покриваються непередбачені витрати, погашаються борги перед кредиторами при ліквідації підприємства, виплачуються дивіденди за привілейованими акціями тощо» [1].

Господарським кодексом України передбачено «створення в господарському товаристві резервного капіталу в розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 % статутного капіталу. Розмір щорічних відрахувань до резервного капіталу передбачається установчими документами, але не може бути меншим 5 % суми чистого прибутку» [2].

Нерозподілений прибуток – «основне джерело нагромадження майна підприємства чи організації. Це частина прибутку, що залишилася після сплати податку на прибуток у бюджет і відволікання засобів за рахунок прибутку на інші цілі» [1].

Вилучений капітал відображає фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників.

Неоплачений капітал - це «сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу підприємства, які вони зобов'язалися здійснити на момент створення підприємства» [1].

Показник – власний капітал є «одним з істотних і важливих для підприємства показників, оскільки показує забезпеченість коштами для функціонування підприємства, кредитоспроможність (це критерій наявності достатньої кількості власного капіталу для покриття наявних у підприємства кредитів) і платоспроможність (це наявність власних оборотних коштів для покриття боргів і платежів підприємства)» [2].

Інвестований капітал «включає номінальну вартість простих і привілейованих акцій, а також додатково оплачений (понад номінальну вартість акцій) капітал. До даної групи звичайно відносять і безоплатно отримані цінності. Перша складова інвестованого капіталу представлена в балансі статутним капіталом, друга - додатковим капіталом (у частині отриманого емісійного доходу), третя - додатковим капіталом (у частині безоплатно отриманого майна)» [2].

Накопичений капітал знаходить своє відображення у виді статей, що виникають у результаті «розподілу чистого прибутку (резервний капітал, нерозподілений прибуток, інші аналогічні статті). Незважаючи на те, що джерело утворення окремих складових накопиченого капіталу одне - нерозподілений прибуток, цілі і порядок формування, напрямки і можливості використання кожної його статті істотно відрізняються» [2].

Усі статті власного капіталу формуються відповідно до законодавства України, установчими документами й обліковою політикою.

Позиковий капітал товариства «характеризує залучені для фінансування розвитку підприємства на поворотній основі кошти чи інші майнові цінності. Джерела позикового капіталу можна розділити на дві групи - довгострокові і короткострокові» [2]. В українській економіці до довгострокових відносяться ті позикові джерела, термін погашення понад дванадцять місяців. У зарубіжній практиці позикові джерела, терміном від одного до п'яти років, вважаються середньостроковими. До короткострокового позикового капіталу відносять кредити, позики, а також вексельні зобов'язання - з терміном погашення менш одного року.

За формами інвестування розрізняють капітал у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, використовуваний для формування статутного капіталу підприємства.

За об'єктами інвестування капітал поділяється на основний та оборотний. До основного капіталу відноситься та частина капіталу підприємства, яка

інвестована в необоротні активи. Оборотний капітал характеризує ту його частину, що інвестована в усі види оборотних активів.

За формами власності розрізняють приватний і державний капітал, що інвестується під час формування статутного капіталу підприємства.

По організаційно - правових формах діяльності виділяють наступні види капіталу: акціонерний капітал (капітал підприємств, створених у формі акціонерних товариств); пайовий капітал (капітал партнерських підприємств - товариств з обмеженою відповідальністю, командитних і т.д.) і індивідуальний капітал (капітал індивідуальних підприємств - сімейних і т.д.).

За характером використання власником виділяють споживчий і накопичувальний (реінвестований) види капіталу. «Споживчий капітал після його розподілу на цілі споживання утрачає функції капіталу. Він являє собою відтік засобів підприємства, здійснюваний з метою споживання (виплати дивідендів, відсотків, соціальні потреби підприємства і його працівників). Капітал, що накопичується, характеризує різні форми його приросту в процесі капіталізації прибутку, дивідендних виплат і т.д.» [2].

Статутний капітал – «сукупність у грошовому вираженні внесків засновників (учасників) у майно організації при її створенні для забезпечення діяльності в розмірах, визначених установчими документами. Формується в господарчих товариствах: акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю» [2].

Однієї з найпоширеніших форм підприємницької діяльності сьогодні є акціонерне товариство.

Юридично власність акціонерного товариства не є власністю акціонерів, а саме воно не залежить від окремих фізичних осіб, що володіють акціями. Акціонери не відповідають по боргових зобов'язаннях товариства і не несуть фінансового збитку, якщо акціонерне товариство збанкрутувало, і його борги перевищують вартість реалізованого майна.

Відповідно до Закону України „Про акціонерні товариства” «розмір статутного капіталу відкритого товариства повинен бути не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам, закритого товариства - не менше суми, еквівалентної 100 мінімальним заробітним платам, виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на момент створення товариства» [2].

Для відображення формування, змін і використання власного капіталу та забезпечень зобов'язань призначені наступні балансові та позабалансові рахунки.

Рахунки 40 "Зареєстрований капітал", 41 "Капітал у дооцінках", 45 "Вилучений капітал" і 46 "Неоплачений капітал" використовують для формування стартового капіталу підприємства. Залежно від організаційної форми підприємства стартовим капіталом може виступати статутний або капітал у дооцінках.

Рахунки 42 "Додатковий капітал", 43 "Резервний капітал", і 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)" призначені для обліку власного капіталу, який створюється в процесі господарської діяльності підприємства, але

не є статутним капіталом. Цей капітал належить власникам і спрямовується на задоволення потреб господарюючого суб'єкта, проте він не закріплений по частках за кожним з учасників.

Для обліку гарантій та забезпечень наданих та отриманих використовують позабалансові рахунки 05 "Гарантії та забезпечення надані", 06 "Гарантії та забезпечення отримані".

Статутний капітал підприємства, відповідно до Плану рахунків, відображається на субрахунку 401 "Статутний капітал". Цей рахунок призначено для обліку та узагальнення інформації про стан та рух статутного капіталу підприємства.

За кредитом рахунку 401 "Статутний капітал", згідно з Інструкцією № 291, «відображається збільшення статутного капіталу, за дебетом - його зменшення (вилучення). Сальдо на цьому рахунку має відповідати розміру статутного капіталу, який зафіксовано в установчих документах підприємства» [1].

Рахунок 401 "Статутний капітал" кореспондує за дебетом з кредитом рахунків:

- 402 "Пайовий капітал";
- 45 "Вилучений капітал";
- 46 "Неоплачений капітал";
- 67 "Розрахунки з учасниками".

Рахунок 401 "Статутний капітал" кореспондує за кредитом з дебетом рахунків:

- 402 "Пайовий капітал";
- 42 "Додатковий капітал";
- 43 "Резервний капітал";
- 44 "Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)";
- 46 "Неоплачений капітал";
- 67 "Розрахунки з учасниками".

Пайовий капітал «відображає сукупність добровільно розміщених у товаристві коштів фізичних і юридичних осіб, що забезпечує здійснення його господарсько-фінансової діяльності. Він формується за рахунок внесення паїв членами колективного сільськогосподарського підприємства, житлово-будівельного кооперативу, кредитної спілки, одержаних у результаті розподілу на паї колективної власності» [1].

Облік пайового капіталу здійснюється на рахунку 41 «Пайовий капітал».

За кредитом рахунку відображається надходження пайового капіталу, за дебетом – вибуття. Облік пайового капіталу здійснюється на підставі накладних, виписок банку, довідок бухгалтерії, наказів тощо. Аналітичний облік пайового капіталу ведеться за видами капіталу та за власниками.

Додатковий вкладений капітал представляє собою «інший капітал, вкладений учасниками товариства (емісійний дохід, одержаний від розміщення акцій власної емісії за цінами, які перевищують номінальну вартість), або одержаний у процесі господарської діяльності підприємства внаслідок дооцінки активів, безоплатного отримання необоротних активів, іншого додаткового капіталу» [1].

Облік додатково вкладеного капіталу здійснюється на рахунку 42 «Додатковий капітал» та субрахунках, відкритих до нього. За кредитом субрахунків відображається збільшення майна чи дооцінки, а за дебетом – його вибуття чи використання.

Облік додаткового капіталу здійснюється на підставі актів приймання-передачі основних засобів, довідок бухгалтерії, накладних, виписок банку, наказів, установчого договору, рішень зборів учасників тощо.

Аналітичний облік додаткового капіталу ведеться за видами та за кожним засновником (учасником). Він організовується таким чином, щоб забезпечити керівництво інформацією про напрямки використання коштів.

Резервний капітал складається із суми резервів, створених відповідно до чинного законодавства або установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства. «Кошти резервного капіталу використовуються відповідно до напрямів передбачених установчими документами (покриття непередбачених витрат, погашення боргів перед кредиторами при ліквідації підприємства, виплата дивідендів за привілейованими акціями тощо)» [1].

Для обліку резервного капіталу використовується рахунок 43 «Резервний капітал». За кредитом цього рахунку відображається формування резервів, а за дебетом – їх використання. Сальдо рахунку відображає суму невикористаного резервного капіталу на звітну дату. Аналітичний облік резервного капіталу ведеться в окремих відомостях за його видами і напрямками використання.

Облік резервного, капіталу здійснюється на підставі довідок бухгалтерії, виписок банку, наказів, установчого договору, рішень зборів учасників тощо.

Нерозподілений прибуток – це сума прибутку, реінвестована у підприємство. Він визначається як «сума чистого прибутку, що залишається у підприємства після поповнення статутного і резервного капіталу, нарахування дивідендів та проведення інших виплат власникам. За умови неефективної господарської діяльності підприємства та здійснення значних вилучень власниками, підприємство може мати непокриті збитки, що зменшують розмір власного капіталу» [1].

Облік нерозподіленого прибутку (непокритого збитку) ведеться на рахунку 44 «Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)» на відповідних субрахунках. За кредитом рахунка відображається збільшення прибутків, за дебетом – отримані збитки та використання прибутку.

Вилучений капітал відображає фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників. Для узагальнення інформації про вилучений капітал товариства Планом рахунків передбачено використання рахунку 45 «Вилучений капітал». За дебетом рахунку відображається фактична собівартість викуплених акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у засновників, за кредитом – вартість анульованих або перепроданих акцій. Організація обліку вилученого капіталу ведеться на підставі платіжних доручень, касових документів, виписок банку, довідок бухгалтерії тощо.

Аналітичний облік вилученого капіталу ведуть за видами акцій (внесків, паїв), іншого вилученого капіталу.

Неоплачений капітал - це «сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу підприємства, які вони зобов'язалися здійснити на момент створення підприємства» [1].

Для узагальнення інформації про розмір заборгованості засновників та її зміни використовується рахунок 46 «Неоплачений капітал». За дебетом цього рахунку обліковується заборгованість засновників товариства за внесками до капіталу підприємства, а за кредитом – погашення заборгованості.

Облік неоплаченого капіталу здійснюється на підставі статуту, довідок бухгалтерії, ВКО, ПКО, установчих договорів, накладних тощо.

Аналітичний облік неоплаченого капіталу ведеться за видами розміщених неоплачених акцій (для акціонерних товариств) та за кожним засновником (учасником) товариства. Сальдо рахунка 46 «Неоплачений капітал» має відповідати сумі заборгованості акціонерів, яка підлягає погашенню у визначений установчими документами строк з урахуванням того, що до дня скликання установчих зборів особи, які підписалися на акції, повинні внести не менше ніж 30% від номінальної вартості акцій, а якщо акції розміщаються виключно серед засновників (ЗАТ) - не менше ніж 50% від номінальної вартості акцій. Повну вартість акцій, на яку підписалися акціонери, вони повинні оплатити в строк, визначений установчими документами, але не пізніше року після реєстрації АТ.

Додатковий капітал може бути вкладений. Це сума емісійного доходу, на яку вартість проданих випущених акцій перевищує їхню номінальну вартість. Наприклад, номінал акції 100 грн., акція продана за 108 грн. (рис. 2)

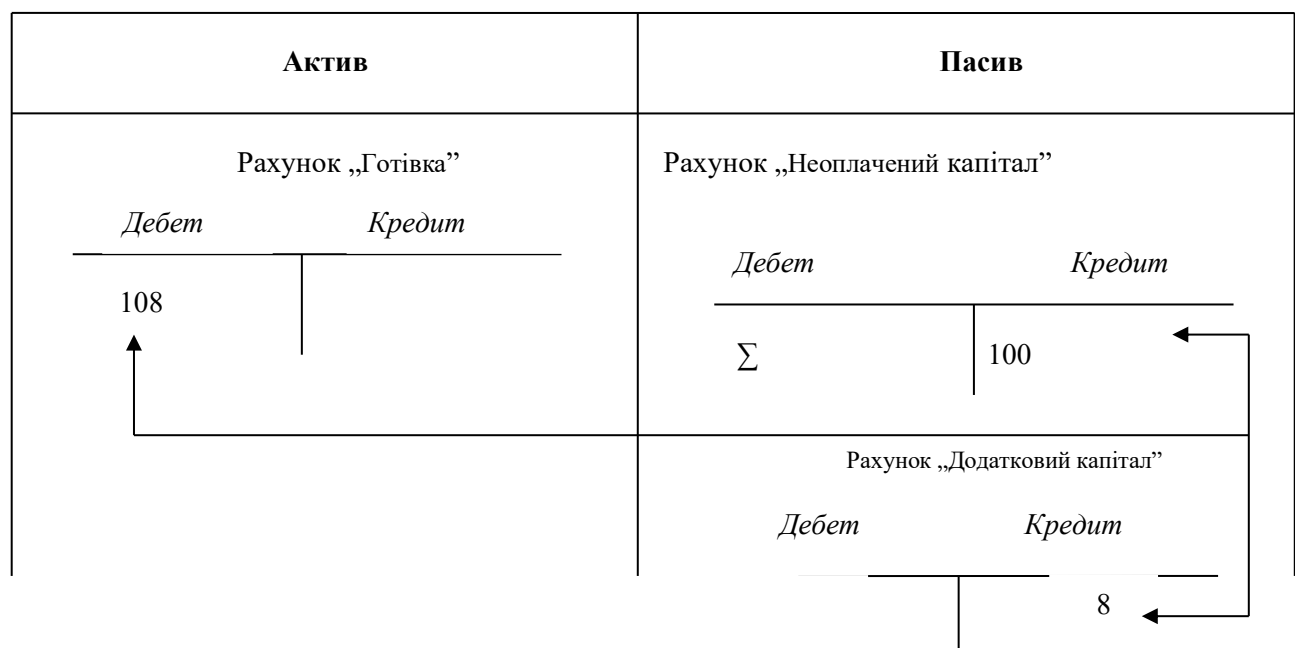

Рисунок 2 – Балансова інтерпретація проведень

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [1,2,3].

Облік операцій з резервного капіталу наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Облік операції з резервного капіталу

Зміст операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
Рішення засновників: направлено до резервного капіталу частину нерозподіленого прибутку	НП	РК
Рішенням зборів акціонерів частина резервного капіталу направлена на покриття збитків минулого року.	РК	НЗ

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [1,2,3].

Примітка: НП – нерозподілений прибуток,
РК – резервний капітал,
НЗ – непокриті збитки.

Нерозподілений прибуток, або непокритий збиток, є складовою власного капіталу і формується за рахунок прибутку, який не був розподілений (тобто спожитий).

Господарські операції, які характеризують облік нерозподіленого прибутку наведені в таблиці 2.

Таблиця 2 - Облік нерозподіленого прибутку

Зміст операції	Дебет рахунку	Кредит рахунку
Відповідно до рішення загальних зборів акціонерів залишена сума нерозподіленого прибутку	ФР	НП (НЗ)
Нарахована премія за окремі досягнення апарату товариства за II кв.	НП (НЗ)	РП
Проведені відповідні відрахування по нарахованій премії	НП (НЗ)	РС
Видана із каси одноразова допомога працівникові.	НП (НЗ)	РК
Передана сума нерозподіленого прибутку іншому підприємству в порядку підтримки.	НП (НЗ)	Р6
У разі ліквідації підприємства залишок нерозподіленого прибутку приєднано до статутного капіталу.	НП (НЗ)	СК

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [1,2,3].

Примітка: НП (НЗ) – нерозподілений прибуток (непокритий збиток)
ФР – фінансові результати
РП – розрахунки з працюючими

РГ – рахунок „Готівка”
 РБ – рахунок у банку
 СК – статутний капітал
 РС – розрахунки по страхуванню.

Неоплачений капітал – це сума зобов'язань засновників за внесками до статутного капіталу.

У момент реєстрації статутного капіталу зареєстрована сума відображається записом:

Дебет рахунку „Неоплачений капітал”
 Кредит рахунку „Статутний капітал”

Усі наступні внески засновників до статутного капіталу відображаються записом за кредитом рахунку „Неоплачений капітал” та дебетом різних рахунків, у залежності від форми та змісту внесків (чи викупу акцій – в акціонерних товариствах)

Вилучений капітал – це фактична собівартість акцій власної емісії (або її часток), які викуплені акціонерним товариством у його акціонерів.

Процес вилучення акцій власної емісії відображається у бухгалтерському обліку записом:

Дебет рахунку „Вилучені акції”
 Кредит рахунку „Готівка” (або „Рахунки у банках”)
 Вилучені акції можуть бути продані або анульовані.
 При продажу робиться запис:
 Дебет рахунку „Собівартість проданих акцій”
 Кредит рахунку „Вилучені акції”

При анулюванні вилучених акцій попередньо потрібно перереєструвати статутний капітал, а потім зробити запис:

Дебет рахунку „Статутний капітал”
 Кредит рахунку „Вилучений капітал”
 На суму номінальної вартості акцій.

Якщо в момент продажу є різниця між номінальною та балансовою вартістю акцій, що анулюються, то така різниця буде відображена або за дебетом рахунку „Нерозподілений прибуток”, або за кредитом рахунку „Додатковий капітал”.

Капітал підприємства є «величина похідна від обсягів активів і зобов'язань, тому первинний, авансований капітал і зобов'язання знаходять висвітлення в пасивній частині бухгалтерського балансу, а в активі його враховуються капітальні витрати і майно підприємства. Саме в точному, своєчасному відображенні активів і зобов'язань у поточній оцінці і складається одне з достоїнств бухгалтерського балансу, що додає йому надійність і вірогідність як джерелу інформації. У силу того, що Звіт про фінансовий стан (баланс) підприємства є звітом про формування, рух і відтворення капіталу, це єдина форма звітності підприємства, у якій в історичному ракурсі в розгорнутому виді відбивається величина власного капіталу підприємства» [2].

Оскільки «актив Звіту про фінансовий стан підприємства відображає майнову (матеріальну) сторону капіталу, а в пасиві Звіту про фінансовий стан показані джерела утворення майнової форми капіталу, авансований і інвестований капітал, при цьому через оборот відображається їхній взаємний зв'язок, то можна сказати, що капітал у даному звіті відображається досить повно і всебічно. Тому, Звіт про фінансовий стан підприємства повинний розглядатися як метод дослідження питань авансування, інвестування, обороту, кругообігу і відтворення капіталу, а також обчислення його величини, що змінюється в часі» [2]. Інформація про власний капітал наводиться у Примітках до річної фінансової звітності. Усі підприємства розкривають у Примітках до річної фінансової звітності інформацію про призначення та умови використання кожного елементу власного капіталу (крім статутного капіталу).

Інформація, яка наводиться в Примітках до річної фінансової звітності щодо забезпечення зобов'язань

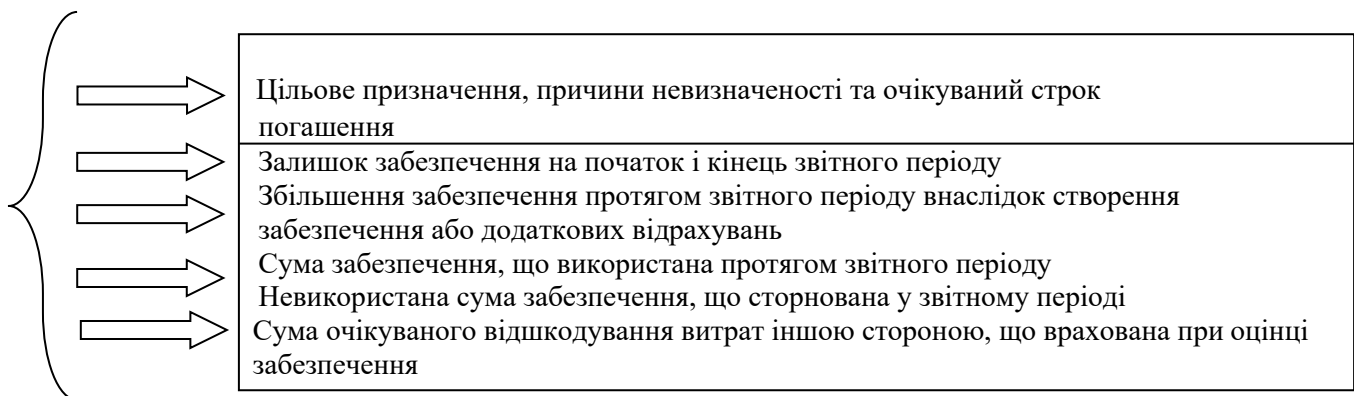

Рисунок 3 – Розкриття інформації про забезпечення зобов'язань в Примітках до річної фінансової звітності

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [1,2,3].

У Примітках до бухгалтерської звітності (ф. № 5) відображається деталізована інформація про зміни в забезпеченнях зобов'язань відповідно до П(С)БО 11 "Зобов'язання".

Величина власного капіталу – це «важлива економічна категорія, так як вона показує платоспроможність підприємства, що дуже важливо в період розвитку ринкових відносин. Тому питання аналізу власного капіталу дуже актуальні» [9].

Аналіз діяльності підприємства «потрібно проводити всебічно, це стосується й аналізу капіталу підприємства та розподілу прибутку. Аналіз власного капіталу підприємства слід починати з аналізу рентабельності власного капіталу. У фінансовому аналізі використовують різні показники рентабельності. Усі вони відносні й показують скільки одиниць прибутку отримують на одиницю реалізованої продукції (активів, виробничих засобів, власного капіталу тощо)» [9].

У практиці фінансового аналізу в розвинених країнах рентабельність власного капіталу вважають найважливішим підсумковим показником, де

фіксуються результати всіх напрямків діяльності підприємства. При цьому розглядають три - і п'ятифакторну моделі рентабельності.

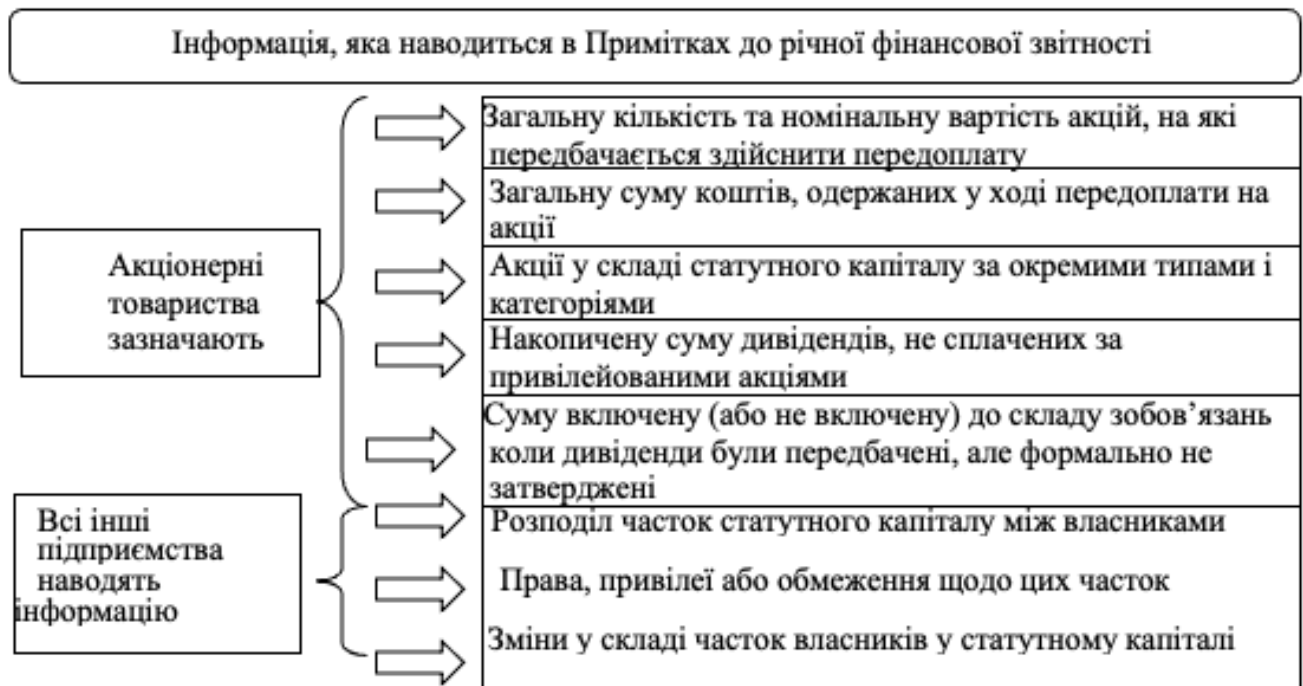

Рисунок 4 - Розкриття інформації про власний капітал в Примітках до річної фінансової звітності

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [1,2,3].

У Примітках до бухгалтерської звітності (ф. № 5) відображається деталізована інформація про зміни в забезпеченнях зобов'язань відповідно до П(С)БО 11 "Зобов'язання".

Величина власного капіталу – це «важлива економічна категорія, так як вона показує платоспроможність підприємства, що дуже важливо в період розвитку ринкових відносин. Тому питання аналізу власного капіталу дуже актуальні» [9].

Аналіз діяльності підприємства «потрібно проводити всебічно, це стосується й аналізу капіталу підприємства та розподілу прибутку. Аналіз власного капіталу підприємства слід починати з аналізу рентабельності власного капіталу. У фінансовому аналізі використовують різні показники рентабельності. Усі вони відносні й показують скільки одиниць прибутку отримують на одиницю реалізованої продукції (активів, виробничих засобів, власного капіталу тощо)» [9].

У практиці фінансового аналізу в розвинених країнах рентабельність власного капіталу вважають найважливішим підсумковим показником, де фіксуються результати всіх напрямків діяльності підприємства. При цьому розглядають три - і п'ятифакторну моделі рентабельності.

«Понад 100 років тому фінансові менеджери фірми „Дюпон” запропонували рентабельність власного капіталу визначати як добуток рентабельності реалізації за чистим прибутком, оборотності активів та коефіцієнта фінансової залежності (відношення сукупного капіталу до власного)» [9], тобто

$$RBK = RQ * OA * KAP = P/BK = (P/V) * (V/A) * (A/BK) \quad (4)$$

де Р – чистий прибуток; V- чиста виручка від реалізації продукції; А – активи; П – пасиви.

Отже, «рентабельність власного капіталу залежить від змін рентабельності продукції (операційна діяльність підприємства), ресурсовіддачі (інвестиційна діяльність) і співвідношення сукупного та позикового капіталу (фінансова діяльність)» [9].

«З трифакторної моделі рентабельності власного капіталу, також впливає, що на її значення істотно впливає збільшення частки позикових коштів, тобто так званий фінансовий ліверідж (важіль), який супроводжується підвищенням ризику втрати підприємством фінансової залежності» [9].

З огляду на цей ризик фінансовий аналітик визначає і регулює рівень фінансового важеля, з'ясовує, на «скільки відсотків зміниться рентабельність власного капіталу при зміні сукупного прибутку на 1% за умов різних часток позикового капіталу в пасивах підприємства. Аналогічно до дії механічного важеля, що передбачає внаслідок прикладання невеликих зусиль отримання помітного результату, дія фінансового важеля полягає у тому, що незначні зміни сукупного прибутку можуть спричинити істотні зміни рентабельності власного капіталу. Слід зважати також на зворотний напрямок дії фінансового важеля. При незначному зменшенні сукупного прибутку рентабельність власного капіталу істотно знизиться на підприємстві з високим фінансовим важелем і несуттєво – з низьким» [9].

Перелік показників-співмножників, що визначають рентабельність власного капіталу, можна розширити. Йдеться про такі важливі показники фінансового стану підприємства, як ліквідність, оборотність поточних активів, співвідношення термінових зобов'язань і капіталу підприємства. Розширена формула для визначення впливу чинників на рентабельність власного капіталу має вигляд:

$$RBK = P/BK = (P/V) * (A/BK) * (ПП/A) * (ПА/ПП) * (V/ПА) \quad (5)$$

де ПА, ПП - відповідно поточні активи та пасиви за даними балансу підприємства.

П'ятифакторна модель включає такі показники: «рентабельність реалізації, коефіцієнт фінансової залежності, частка термінових зобов'язань у валюті балансу, коефіцієнт загального покриття (поточної платоспроможності), оборотність поточних активів. Наведену формулу з метою розширення

аналітичних висновків можна доповнити таким співмножником, як коефіцієнт реінвестування чистого прибутку K_p . У результаті отримаємо коефіцієнт нарощування власного капіталу за рахунок прибутку, який визначається відношенням реінвестованого прибутку до власного капіталу» [9]:

$$\Delta BK_p = (Pr/BK) * (A/BK) * (ПП/A) * (ПА/ПП) * (V/ПА) * (Pr/P) \quad (6)$$

«Підвищення рентабельності власного капіталу і коефіцієнта реінвестування прибутку за умов збереження пропорцій між фінансовими показниками, визначеними за три - або п'ятифакторною моделлю, детермінує темп збільшення виручки від реалізації продукції» [9].

Важливим етапом аналізу власного капіталу підприємства є аналіз фінансового стану підприємства щодо складу і джерел утворення його майна на певний момент часу. «Аналіз майна підприємства, в тому числі й аналіз власного капіталу підприємства здійснюють за допомогою горизонтального та вертикального аналізів. Перший з них допомагає проаналізувати динаміку змін власного капіталу та його складових протягом часу, а другий – допомагає проаналізувати структуру та зміну структури власного капіталу підприємства» [9].

Поряд з показниками про майновий стан підприємства, які отримують в результаті горизонтального та вертикального аналізу балансу, для характеристики майнового стану можна залучати відносні аналітичні показники. До даних показників можна в першу чергу віднести:

коефіцієнт оборотності власного капіталу (K_{BK}) = ЧВ/ВК;

рентабельність власного капіталу (R_{BK}) = ЧП/ВК;

коефіцієнт стійкості економічного зростання ($K_{сез}$) = реінвест. прибуток/ВК;

період окупності власного капіталу (T_{BK}) = ВК/ЧП;

коефіцієнт автономії (K_a) = ВК/пасиви;

коефіцієнт фінансової залежності ($K_{фз}$) = пасиви/ВК;

коефіцієнт маневреності власного капіталу (K_m) = власні обігові кошти/ВК.

«Даний перелік коефіцієнтів не є вичерпним. До нього можна додати ще велику кількість коефіцієнтів та показників, які б характеризували стан власного капіталу підприємства. Наведені показники також допомагають аналізувати фінансову стійкість підприємства. Фінансова стійкість характеризує ступінь фінансової незалежності підприємства щодо володіння своїм майном і його використання. Цей ступінь незалежності можна оцінювати за різними критеріями» [9].

Для визначенні рівня фінансової стійкості використовують власні обігові кошти, сума яких розраховується за формулою: $ВOK = ВК - НА$.

Наявність власних обігових коштів, тобто додатне значення $ВOK$ – мінімальна умова фінансової стійкості. Для визначення типу фінансової стійкості розмір власних обігових коштів розраховують як різницю між власним капіталом і необоротними активами.

«В процесі аналізу фінансової стійкості підприємства необхідно аналізувати ринкову стійкість підприємства, що характеризують рентабельність підприємства, ефективність менеджменту, ділову активність, інвестиційну діяльність, дивідендну політику тощо» [9].

«Відповідно до стандартів фінансової звітності саме ці показники відображають напрямок фінансової діяльності підприємства. За визначенням, це діяльність, яка зумовлює зміни розміру і складу власного і позикового капіталу підприємства. Співвідношення між власними та позиковими коштами визначає наперед фінансову стійкість підприємства у довгостроковому періоді. Підприємство з неризиковим співвідношенням упевнено почувається на ринку капіталу за рахунок додаткової емісії акцій, облігацій або кредитів банків. Розглянемо більш детально, що характеризують дані показники» [9].

Коефіцієнт автономії «характеризує частку власників підприємства в загальній сумі авансованих коштів. Що більше значення цього показника, то більшою є фінансова стійкість підприємства і незалежність його від кредиторів. У загальній сумі фінансових ресурсів частка власного капіталу не повинна бути меншою від 50%. Мінімальне значення коефіцієнта автономії $K=0,5$ свідчить про те, що всі зобов'язання підприємства можуть бути покриті його власними коштами» [9].

«Коефіцієнт фінансової залежності обернений до коефіцієнта автономії. Його збільшення у часі свідчить про підвищення частки позикових коштів у фінансуванні підприємства, і навпаки. Якщо $K = 1$, підприємство не має позик. Показник фінансової залежності використовують у детермінованому факторному аналізі, наприклад в аналізі чинників рентабельності власного капіталу» [9].

«Коефіцієнт співвідношення власних та залучених коштів доповнює коефіцієнт автономії. Якщо мінімальне значення $K_a = 0,5$, то нормальне співвідношення залучених та позикових коштів $K=1$. Значення його показує, скільки позикових коштів припадає на 1 грн власного капіталу. Збільшення його в часі свідчить про деяке зниження фінансової стійкості і навпаки» [9].

«Коефіцієнт маневреності власного капіталу показує частку власного капіталу, що використовується для фінансування поточної діяльності підприємства. Збільшення значення цього коефіцієнта позитивно характеризує зміни у фінансовому стані підприємства, оскільки свідчить про збільшення можливості вільно маневрувати власними коштами» [9].

Дуже важливу роль також відіграє аналіз розподілу прибутку. Бо саме «аналіз сприяє створенню економічно обгрунтованої системи розподілу прибутку, яка гарантує виконання фінансових зобов'язань перед державою і максимально забезпечує виробничі, матеріальні і соціальні потреби підприємств» [9]. У розподілі прибутку виділяють 2 етапи:

розподіл балансового прибутку;

розподіл і використання прибутку, що залишився в розпорядженні підприємства після здійснення платежів у бюджет.

У ході аналізу вивчають:

- правильність визначення величини прибутку, що підлягає розподілові;

- дотримання зобов'язань перед бюджетом щодо відрахувань від прибутку відповідно до встановленого нормативу;
- правильність використання пільг щодо оподаткування прибутку, які надаються окремим підприємствам;
- відхилення фактичного використання прибутку від планових величин, їх причини та наслідки.

«Система економічних показників роботи підприємств окремих галузей промисловості різних форм власності покликана характеризувати їх виробничо-господарську діяльність, якість і ефективність використання ними матеріальних, трудових та фінансових ресурсів» [9].

Об'єктивність результатів аналізу, розроблених висновків і пропозицій, а також ефективність використання їх для поліпшення виробничо-фінансової діяльності підприємств зумовлені характером їх показників, що застосовуються в аналітичній роботі.

Усі економічні показники тісно пов'язані між собою і утворюють єдину систему. Їх рівень знаходить відображення у розрахункових та звітних даних.

Показники, що використовуються в економічному аналізі, повинні відповідати таким вимогам:

- характеризувати головний напрямок діяльності об'єкту та його структурних підрозділів;
- виражати основну мету виробничо-господарської діяльності підприємства;
- достовірно відбивати реальні процеси господарювання та їх результати;
- сприяти стимулюванню та матеріальному заохоченню кращої роботи.

Висновки і пропозиції зводяться до вдосконалення управління використання власного капіталу, управління виробництвом, його організації, до впровадження заходів науково-технічного прогресу.

Розглянемо проблеми аналізу власного капіталу та шляхи їх вирішення.

Значною за розмірами є проблема присутності та експлуатації застарілого обладнання на підприємстві. «На підприємстві, де переважає застаріле устаткування і обладнання, ступінь зносу становить більше 50%. В такій ситуації обсяги і темпи введення в експлуатацію основних виробничих засобів вкрай недостатні для дійсного оновлення виробництва, підприємство не орієнтує свої капітальні вкладення на створення нових технологій та оновлення техніки. Якщо такий стан на підприємстві не зміниться, то ступінь та інтенсивність „старіння” основних засобів буде і далі зростати. Тому стратегія підприємства повинна будуватись на такому механізмі, який би створив умови для прискореної заміни зношеної технічної бази і забезпечив би процес оновлення» [9].

Для цього підприємству необхідно використовувати такі внутрішні джерела фінансування, як прибуток (дохід). Але на жаль на сьогодні прибуток для більшості підприємств не завжди може виступати таким джерелом, так як його обсяги не дозволяють робити це. Тому серед внутрішніх джерел провідне місце посідають саме амортизаційні відрахування. Це обумовлено тим, що через меншу схильність амортизаційних відрахувань, у порівнянні з прибутком, до коливань, які пов'язані з результатами діяльності підприємства, вони в більшій

мірі ніж прибуток є фінансовою базою для відтворення основних виробничих фондів. Причому визначення оптимальних норм і розмірів амортизаційних відрахувань на сьогоднішній день є найважливішим і у той же час суперечливим питанням. Невеликі за розміром відрахування будуть недостатні для такого великого підприємства для здійснення процесу „повного відтворення” на підприємстві, а великі – хоча і сприяють оновленню основних виробничих фондів, але зменшують надходження до державного бюджету. Тому з метою своєчасного оновлення техніки та технології підприємства доцільно застосовувати норми прискореної амортизації активної частини основних засобів.

Також на багатьох підприємствах присутня проблема оцінки основних засобів, тобто їх виразу у грошовій формі. «Слід також обов’язково звертати увагу на індексацію та переоцінку основних засобів, які проводились по коефіцієнтах, розроблених статистичним управлінням, і повинні були привести у відповідність вартість основних засобів з реальними цінами на них. Але індексація балансової вартості основних засобів - це не обов’язок платника податків, а його право» [9].

На сьогоднішній день підприємствам дозволяється списувати „попередні індексації” до витрат, щоб наблизити вартість основних засобів до реальної. В результаті чого виникає „паперова”, „облікова” збитковість підприємства, хоча насправді воно продовжує працювати і отримувати прибуток. Слід також сказати, що внесення затрат з поточного ремонту на вартість основних засобів економічно не виправдано і не обґрунтовано. Бо кількість поточних ремонтів знаходиться у безпосередній залежності від якості основних засобів, і як правило, витрати на них носять разовий характер і не змінюють споживчої вартості основних засобів, а лише підтримують їх у робочому стані.

У той же час цілком доцільним є накопичення затрат на модернізацію на рахунку 15 „Капітальні інвестиції”, з подальшим збільшенням на дану суму рахунку 10 „Основні засоби”.

«Під час порівняльного аналізу нормативної бази бухгалтерського та податкового обліку було виявлено деякі розбіжності. По-перше, порядок оподаткування внесків товарно-матеріальними цінностями (ТМЦ) до статутного капіталу на сьогоднішній день не урегульований і викликає ряд питань, що само по собі ускладнює процес формування статутного капіталу підприємства. Але це питання „глобального” масштабу і його вирішення повністю покладається на законотворчі органи нашої держави» [9].

Що стосується інших проблем, то їх вирішення покладено виключно на саме підприємство, а саме збільшення власного капіталу за рахунок залучення зовнішніх інвестицій (бажано іноземного капіталу); оновлення матеріально-технічної бази шляхом удосконалення системи амортизаційних відрахувань та правильної політики розподілу прибутку підприємства. Тобто, прибуток, що його отримує підприємство, хоча б щонайменше 30% потрібно спрямовувати на оновлення основних засобів, це дасть змогу значно підвищити продуктивність виробництва продукції.

Зростання капіталу підприємства є безперечно великим плюсом, але його слід збільшувати не тільки за рахунок випущених акцій, але й за рахунок прибутку підприємства.

Розглянувши проблеми аналізу власного капіталу та можливі шляхи їх вирішення, можна з упевненістю казати, що на сьогодні всі проблеми та перешкоди для ефективного функціонування підприємства можна вирішити, для цього лише необхідно координувати діяльність законодавчих та фінансових органів держави з перспективами розвитку підприємства, вчасно реагувати на ті зміни, що відбуваються у економічному та правовому середовищі нашої країни та провадити ефективну політику розпорядження власним капіталом підприємства.

Отже, основними шляхами удосконалення обліку та аналізу власного капіталу є: збільшення власного капіталу за рахунок залучення зовнішніх інвестицій (бажано іноземного капіталу); оновлення матеріально-технічної бази шляхом удосконалення системи амортизаційних відрахувань та правильної політики розподілу прибутку підприємства.

Одним із основних шляхів удосконалення обліку та аналізу власного капіталу є його автоматизація.

Компанія SAP AG (Німеччина) утворена в 1972 році. Її основна задача - розробка і реалізація інтегрованих виробничих систем.

За роки своєї діяльності SAP AG перетворилася у всесвітньо відомого виробника програмних засобів, що входить у п'ятірку провідних компаній, що спеціалізуються на створенні програмних продуктів.

Бізнес-партнерами SAP AG є великі міжнародні консалтингові компанії, такі як Andersen Consulting, Coopers & Lybrand, Ernst & Young, Price Waterhouse.

Продукція компанії SAP AG - це «комерційний програмно-концептуальний комплекс, що пропонує комплексний підхід до управління підприємством. Він поєднує в собі методику аналізу бізнес-процесів, засобів управління матеріальними, фінансовими, кадровими, інформаційними ресурсами, а також методики впровадження пропонованого рішення і систему навчання користувачів» [11].

Структура систем SAP AG, у якій розділяються базове програмне забезпечення і прикладні модулі, дозволяє організаціям-замовникам поступово розширювати функціональний набір підсистем.

Ідеологічним стрижнем рішення є консолідований облік і управління матеріальними, фінансовими і кадровими потоками.

«Важливе достоїнство системи складається в постійному контролі ділових процесів і інтеграції потоків даних поза залежністю від границь структурних підрозділів. Будь-яка господарська транзакція (сукупність логічно зв'язаних адміністративно-господарських операцій, приміром, прийом товару) у системі не обмежується однією бізнесом-функцією. Різні структури підприємства (бухгалтерія, кадри, виробництво, збут) можна порівняти з комірками табличного процесора, де зміна інформації в якій-небудь одній структурній одиниці викликає відповідні трансформації в інших» [11].

У цьому зв'язку очевидно, що максимальний ефект від використання рішень SAP може принести упровадження всіх базових модулів, що забезпечують прямий обмін даними між усіма сферами і ділянками підприємства.

Для архітектури клієнт-сервер фірма SAP AG пропонує рішення на базі системи R/3. Система R/3, що побачила світ 1992 року, дозволила SAP AG завоювати в короткий термін довіру ринку до свого нового рішення і збільшити число своїх клієнтів за рахунок фірм із середнім оборотом, філій і дочірніх фірм великих концернів.

«Застосування рішення SAP R/3 на цих підприємствах було ініційовано сприятливим співвідношенням ціни і продуктивності технічних засобів. Технологічні зміни останнього часу дозволили реалізувати нові рішення в області прикладних виробничо-економічних систем. При розробці R/3 була приділена особлива увага ергономічності користувацького інтерфейсу. У результаті вийшов інструмент, з яким легко і зручно працювати» [11].

Для вирішення проблем, що виникають у замовника, консультанти застосовують знання, накоплені в процесі експлуатації і впровадження рішень SAP AG. База знань по рішеннях SAP AG постійно систематизується, формалізується, поповнюється виникаючими в замовників ситуаціями і способами їх вирішення і є основою для безупинного розвитку самого рішення і сервісних послуг.

Фіксація проблем і обробка запитів, що надходять від замовника, виконується з використанням Інтерактивної Системи Обслуговування. «Технологія електронного документообігу автоматизує процеси відпрацювання запитів і збільшує ефективність обслуговування. Орієнтуючись на унікальність кожного клієнта, SAP пропонує широкий набір сервісних послуг, з яких замовники можуть вибрати ті, котрі відповідають їх технічним засобам і особливостям установленого рішення» [11].

Програма SAP-сервісу забезпечує:

- «проблемно-орієнтоване обслуговування в передпродуктивних і продуктивних стадіях упровадження системи;
- інформаційні послуги по забезпеченню замовника поточною інформацією із системи R/3 (SAP InfoLine, HotNews, ONLINE-документація, інформаційний перелік сервіс-послуг, інтерактивна система обслуговування SAP (OSS));
- вилучене обслуговування, націлене на запобігання помилок експлуатації, оптимізацію системи й оперативні консультації;
- службу проектування рішень на базі системи R/3;
- індивідуальні консультаційні послуги на місці через засоби віддаленого доступу;
- профілактичні послуги - службу забезпечення підвищеної працездатності системи через профілактичні дослідження, спрямовані на раннє розпізнавання і запобігання проблем;
- службу сертифікації й аудита, що забезпечує гарантований стандарт якості для послуг від SAP-центрів і партнерів» [11].

У той же час, програма SAP-сервісу орієнтована на залучення до спільної роботи партнерів. Якість послуг регіональних консультаційних центрів SAP і партнерів періодично проходить сертифікацію і постійно оптимізується, щоб гарантувати незмінно високий рівень обслуговування.

«Основними модулями фінансової частини системи R/3 є: бухгалтерський облік (Financial Accounting), контролінг (Controlling), управління підприємством (Enterprise Controlling), управління капіталовкладеннями (Capital Investment) і фінансовий аналіз (Treasury). Вони охоплюють всі аспекти фінансової діяльності підприємства й акумулюють основну фінансову інформацію, що збирається з усіх модулів системи. Функціональні можливості системи дозволяють керувати витратами, коштами, фондами, прибутком, ризиками» [11].

FI – «бухгалтерський облік є об'єднуючою ланкою для всебічного обліку діяльності організації, причому необхідні дані легко представляються в будь-якому зручному виді. Автоматичне паралельне ведення кількох Головних книг у різних стандартах обліку дає можливість складати фінансові звіти в рамках транснаціональних концернів. Система забезпечує доступ до даних на будь-якому рівні деталізації» [11]:

- рахунки;
- журнали;
- огляд розрахунків з дебіторами і кредиторів;
- баланс/звіт про прибутки і збитки.

Можна також генерувати групові звіти, такі як:

- зведений лист рівноваги;
- зведений звіт про продажі.

Особливий інтерес фінансових відділів у великих корпораціях може викликати новий модуль ведення розподілених загальних бухгалтерських книг (FI-GL), що дозволяє виконувати різні SAP-додатки на різних платформах. У такий спосіб великі компанії можуть об'єднати дані від кількох бухгалтерських систем у централізовану загальну бухгалтерську книгу в головній компанії.

Контролінг – «порівняно нове поняття для вітчизняного менеджменту. Однак з елементами контролінгу знайомі багато вітчизняних бухгалтерів і економісти, хоча і вживають для цього інші поняття. Контролінг - це внутрішній корпоративний управлінський облік доходів і витрат. Контролінг став актуальний для тих вітчизняних підприємств, що почали використовувати поряд з адміністративними й економічною формою управління. Контролінг відрізняється від фінансової бухгалтерії тим, що остання веде облік на рівні балансової одиниці (БО), тобто юридичної особи, а контролінг - на більш детальному рівні, тобто на рівні об'єктів контролінгу (ОК)» [11].

Об'єкти контролінгу утворюють ієрархію, верхнім рівнем якої є контролінгова одиниця. Контролінгова одиниця (КО) може як збігатися з БО, так і включати кілька БО. Включення кількох БО в одну КО має сенс у тих випадках, коли облік витрат і доходів необхідно вести на більш детальному рівні, чим БО, але по кількох БО одночасно. У модулі С виділяються 6 видів ОК, кожному з яких відповідає свій блок С.

«СО-ССД: облік по місцях виникнення витрат (МВЗ). МВЗ звичайно асоціюється з елементами організаційної структури. Облік по МВЗ використовується в тих випадках, коли необхідно керувати накладними витратами на оргструктуру, оцінювати ефективність діяльності її частин» [11].

«СО-ОРА: облік по внутрішніх замовленнях. Облік по внутрішніх замовленнях застосовується тоді, коли управління будується за технологією внутрішнього замовлення. Облік по внутрішніх замовленнях часто використовується разом з обліком по МВЗ» [11].

«СО-АВС: облік по роботах (операціям). Облік по роботах використовується тоді, коли необхідно оцінювати ефективність виконуваних робіт» [11].

«СО-РС: облік по продуктах (послугам). Облік по продуктах (послугам) застосовується в тих випадках, коли необхідно оперативне управління собівартістю продукції оперативний контроль за її рентабельністю» [11].

«СО-РСА: облік по центрах прибутку. Облік по центрах прибутку

Використовується для оперативного контролю за ефективністю окремих напрямків діяльності» [11].

«СО-РА: облік по сегментах ринку. Облік по сегментах ринку застосовується при оцінці прибутковості окремих сегментів ринку, накладних витрат на маркетинг» [11].

Поряд з бухгалтерською проводкою модуля FI, у С використовуються контролінгові проводки. «Кожному ОК відповідає план рахунків тієї БЕ, що він належить (FI). Контролінгові проводки переносять чи витрати виторг із рахунка одного ОК на рахунок іншого. Модуль С інтегрований із усіма функціональними модулями R/3, тому контролінгові проводки можуть провадитися не тільки в модулі С, але і породжуватися в інших модулях. R/3 автоматично контролює цілісність даних, стежачи за тим, щоб усі суми рахунків фінансової бухгалтерії (FI) збігалися із сумами всіх аналогічних рахунків по всім ОК (С). Цим виключається подвійний рахунок при перерозподілі витрат на ОК. Контролінгові проводки можуть здійснюватися відразу в трьох валютах: валюта БЕ, валюта транзакції і валюта ОК» [11].

«Модуль С має у своєму розпорядженні могутню систему планування. Планування може здійснюватися по будь-яким ОК і на будь-якому рівні ієрархії. Допускається проведення планування по різних періодах. План по контролінгу може бути як автономним, так і бути частиною комплексного плану, що проходить по інших модулях. Як і в контролінгових проводках, при плануванні підтримується цілісність даних по всіх модулях R/3. Важливою особливістю системи планування є можливість одночасного супроводу декількох версій плану. Це означає, що можна реалізувати не тільки різні сценарії управління, але і робити оперативний аналіз ситуації в режимі "Якщо..., то..."» [11].

«Модуль С має у своєму розпорядженні велику бібліотеку форм типових звітів, що дозволяють представляти дані як по всіх параметрах ОК, так і по пунктах порівняння план-факт. Звіти підтримують розвинену систему посилань на первинні документи (проводки) як модуля С, так і інших модулів R/3. Указавши мишею на поле в звіті, можна одержати всю історію формування

інформації, із указівкою як номерів первинних документів (проводок) і сум, так і імен виконавців. У R/3 існують засоби модифікації існуючих і розробки нових форм звітів» [11].

Клієнт/сервер — це «передова архітектура для ділових додатків, що дозволяє використовувати різні апаратні засоби, що, у свою чергу, допомагає зберегти інвестиції замовника. Багаторівнева клієнт/серверна архітектура дає можливість відокремити орієнтовані на користувача задачі, проблемно-орієнтовані задачі і задачі управління даними. У версії 3.0 системи R/3 фірма SAP AG розширила можливості своїх рішень по взаємодії з іншими додатками, а також можливості по розподілу R/3-операцій на масштабовані комп'ютерні структури. Технологія реалізації R/3 заснована на багатоланковій архітектурі з застосуванням програмного забезпечення проміжного шару» [11].

Список літератури:

1. Атамас П.Й. Фінансовий облік: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2019. 352 с.
2. Верига Ю.А. Фінансовий облік: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2019. 492 с.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>.
4. Пупиріна О. Національні стандарти бухобліку: тематичний збірник. Київ: ЦУЛ, 2020. 420 с.
5. Сук Л.К., Сук П.Л. Фінансовий облік: навч. посібник. Київ: університет «Україна», 2019. 527 с.
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 лип. 1999 р. №996-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
7. Кузьмінський Ю.А., Кочубей М.Є. Методологія бухгалтерського обліку в контексті реформування. *Фінанси України*. 2006. №8. С. 59-63.
8. Пархоменко В. Розвиток бухгалтерського обліку: від реформування до адаптації та застосування. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 8-9. С. 3-21.
9. Черниш С.С., Економічний аналіз: навч. посібник. Київ: Центр навчальної і практичної літератури, 2019. С. 320.
10. Бібліотека: BukLib.net. URL : <https://buklib.net/books/27896>.
11. SAP R/3. URL:<http://erpexpert.com.ua>.
12. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>.
13. Діловий портал. URL: <http://liga.net/>
14. Верховна Рада України. URL: <http://www.rada.gov.ua>
15. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В ОБЛІКУ, АУДИТІ ТА ОПОДАТКУВАННІ

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

В.С. КОВЕРЗА

кандидат економічних наук, доцент, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

На сучасному етапі соціально-економічних перетворень в Україні, в умовах активізації процесів децентралізації державної влади, зростає необхідність формування ефективного державного фінансового контролю (ДФК) використання коштів місцевих бюджетів. Відповідно, місцеві бюджети набувають дедалі більшої ваги як за обсягом фінансових ресурсів, так і з точки зору можливостей розв'язання назрілих соціально-економічних проблем регіонів, адміністративно-територіальних громад. Практика використання коштів місцевих бюджетів в Україні, а також вивчення зарубіжного досвіду цієї проблеми, засвідчили необхідність постійних пошуків нових форм і методів контролю. Вдосконалення системи державного фінансового контролю місцевих бюджетів в Україні є запорукою ефективного функціонування державних фінансів, зокрема досягнення таких результатів як дотримання економічної безпеки держави, збалансування державного і місцевих бюджетів, досягнення фінансової самодостатності регіонів, секторів і галузей економіки, збільшення захищеності фінансово - економічних інтересів громадян і суспільства [1, с.16].

Запровадження системи внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в місцевому самоврядуванні це вимоги часу і закону. Бюджетний кодекс чітко встановив обов'язок місцевого самоврядування здійснювати такі функції. На жаль деякі посадові особи місцевого самоврядування досить вільно трактують цю норму, оцінюючи її як рекомендацію для ОМС і це має наслідок ігнорування цієї імперативної норми. А відсутність внутрішнього контролю виконавчих органах місцевих рад — це виклик, як неякісного надання муніципальних та адміністративних послуг, так і неефективного, а можливо і нецільового, використання бюджетних коштів. Досягнуті результати та процеси розвитку системи національного аудиту залишаються неадекватно оціненими та усвідомленими суспільством і фаховим загалом, що зменшує значущість та роль аудиту яку він покликаний відігравати в сучасному економічному, соціальному та політичному житті. У сучасних умовах при прийнятті ефективних рішень необхідно вміти адекватно оцінювати й швидко реагувати на зміну зовнішніх і внутрішніх умов господарювання. Тому ступінь достовірності й повноти економічної інформації, що може всебічно описати й оцінити процеси, що відбуваються, як на макро – так і мікрорівні має важливе значення.

Теоретичні аспекти та проблеми організації державного фінансового контролю досліджували у наукових працях такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як:

М.Т. Білуха, В.П. Бондар, Р.М. Бурлаков, Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, А.М. Герасимович, Г.М. Давидов, Н.І. Дорош, С.Я. Зубілевич, К.П. Дудка, М.Д. Корінько, Є.В. Мних, О.А. Петрик, К.І. Редченко, І.І. Пилипенко, О.Ю. Редько, В.С. Рудницький, В.Я. Савченко, В.В. Сопко, Л.К. Сук, Б.Ф. Усач, В.О. Шевчук, В.Г. Швець, Р.А. Алборов, В.Д. Андреев, Е.А. Аренс, М.П. Баришніков, С.М. Бичкова, В.І. Відяпін, Є.М. Гутцайт, Ю.А. Данілевський, Р. Додж, П.І. Камишанов, Дж. Лоббек, Р. Монтгомері, В.Ф. Палій, В.В. Скобара, Я.В. Соколов, А.Д. Шеремет.

В умовах конкуренції і транснаціоналізації постає завдання організації ефективної діяльності регіональних контролюючих органів, виникають окремі аспекти економічної ефективності, доцільності та результативності ДФК. Результати досліджень доводять, що найкращим на сьогодні інструментом ринкових перебудов діяльності суб'єктів господарювання є впровадження системи внутрішнього аудиту та використання послуг аудиторських фірм.

Запровадження системи внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в місцевому самоврядуванні це вимоги часу і закону. Бюджетний кодекс чітко встановив обов'язок місцевого самоврядування здійснювати такі функції.

Законодавством України чітко визначені вимоги для розпорядників бюджетних коштів щодо забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю. Зокрема, відповідно до вимог ст. 26 Бюджетного кодексу України [2] розпорядники бюджетних коштів в особі їхніх керівників організовують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їхнє здійснення у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів.

Основними завданнями внутрішнього контролю в органах місцевого самоврядування (ОМС) є:

- досягнення в діяльності органу найвищого рівня ефективності, результативності, економічності та прозорості відповідно до поставлених завдань;
- забезпечення достовірності фінансової, статистичної і управлінської звітності;
- збереження активів та захисту інформації ОМС;
- дотримання вимог законодавства.

Основними завданнями внутрішнього аудиту в органах місцевого самоврядування є:

- оцінка відповідності діяльності ОМС чинному законодавству;
- оцінка стану реалізації стратегічного плану дій ОМС;
- оцінка ефективності та результативності виконання ОМС відповідних бюджетних програм;
- визначення і оцінка ризиків та надання рекомендацій керівникові ОМС з приводу їх зменшення;
- оцінка стану та ефективності здійснення внутрішнього контролю ОМС;

- за результатами аудитів надання керівникам ОМС рекомендацій щодо підвищення ефективності процесів управління і внутрішнього контролю;
- оцінка ефективності управління та використання ОМС ресурсів, отриманих на умовах повернення, міжнародної технічної допомоги.

На жаль деякі посадові особи місцевого самоврядування досить вільно трактують цю норму, оцінюючи її як рекомендацію для ОМС і це має наслідок ігнорування цієї імперативної норми.

На практиці, незважаючи на вимоги Бюджетного кодексу України, а також норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [3], де п. 4.13 ст. 42 визначено, що сільський, селищний, міський голова є розпорядником бюджетних коштів, і дотепер більшість керівників не розуміють суті внутрішнього контролю та не усвідомлюють персональної відповідальності за його побудову. Про це яскраво свідчать порушення та недоліки у фінансово-господарській діяльності, які встановлює Державна служба аудиту за результатами заходів державного фінансового контролю, що є результатом слабкості системи внутрішнього контролю. [4]

На жаль, сьогодні незалежний професійний аудит має багато проблем, до яких слід віднести наступні:

- відсутність розробленого економічного механізму щодо регулювання аудиту, який включає в себе великі штрафні санкції за неякісні аудиторські перевірки, страхування аудиторської відповідальності (страхові фірми не здатні і не підготовлені до масового страхування аудиторської відповідальності), розвиток цивілізованої конкуренції на ринку аудиторських послуг тощо;
- не досконалі законодавча база і досвід судового розгляду позовів щодо аудиторів (аудиторських фірм), немає методики оцінки розмірів збитку користувачів від не якісного аудиту;
- недостатня кількість методичних розробок з аудиторського контролю;
- брак певного досвіду аудиторської діяльності;
- недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів, а звідси - і неосвоєний ринок аудиторських послуг;
- відсутність типових форм документів з аудиту;
- відсутність методичних рекомендацій з питань комп'ютеризації аудиту тощо.

Слід зазначити, що найбільш типовими недоліками у сфері побудови системи внутрішнього контролю є не розподілена відповідальність за формування та виконання бюджету територіальної громади, що у більшості випадків призводить до упущення можливостей отримання додаткових надходжень – наприклад, від операцій з комунальним майном. Зі свого боку, такі упущені вигоди не дають змоги своєчасно та повністю забезпечити фінансування заходів з розвитку освіти, охорони здоров'я, комунального і житлового господарства тощо на території відповідної громади.

Важливою складовою загальної проблеми вдосконалення аудиту і внутрішнього контролю в Україні є майже повна відсутність його методичного забезпечення, що призводить до теоретичних та практичних прогалин. Внутрішній аудит є тим елементом системи управління організацією, відсутність якого унеможлиблює та руйнує внутрішньо корпоративний менеджмент. Внутрішнім аудитом є діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована на удосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та не результативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних установах, поліпшення внутрішнього контролю. Постає невідкладна необхідність удосконалення форм і методів проведення внутрішнього аудиту не тільки в акціонерних товариствах, холдингових компаніях, інвестиційних фондах та інших корпоративних структурах, а й в органах місцевого самоврядування, що запроваджують систему менеджменту якості.

А відсутність внутрішнього контролю виконавчих органах місцевих рад — це виклик, як неякісного надання муніципальних та адміністративних послуг, так і неефективного, а можливо і нецільового, використання бюджетних коштів. Так чинне законодавство України зобов'язує виконувати такі функції, а от механізми та методи, які можуть бути використані, все це дається на «відкуп» місцевому самоврядуванню, але з дотриманням принципів, визначених Постановою КМУ №1062 від 12.12.2018р «Про затвердження основних засад здійснення внутрішнього контролю».

Головна умова запобігання таким негативним факторам — формалізація внутрішнього контролю, документування його в описі повноважень і відповідальності працівників.

Згадаємо, що таке внутрішній контроль, та спробуємо усвідомити, чому побудова такої системи є не лише вимогою законодавства, а й за суттю єдиним шляхом для забезпечення ефективного управління.

Внутрішній контроль — це не разова подія, а постійний управлінський процес, що здійснюється для забезпечення впевненості керівництва усіх рівнів у досягненні найвищого рівня ефективності, результативності, економічності та прозорості діяльності, забезпечені достовірності звітності, належному збереженні активів. Отже, внутрішній контроль є інструментом управління, що дає змогу керівництву установи забезпечити виконання завдань і функцій, покладених на установу. Фактично внутрішній контроль — це розподіл повноважень та відповідальності за кожним працівником установи, за цих умов керівник залишається головною відповідальною особою. Саме сільський, селищний, міський голова як головна посадова особа територіальної громади повинен усвідомити необхідність розподілу (перерозподілу) та закріплення конкретних функцій, завдань та відповідальності за їхнім виконання відповідними підрозділами та/або посадовцями. Адже відповідальністю керівництва є створення системи, яка була б спроможною забезпечити керівнику достатні гарантії того, що установа досягне поставлених цілей, її діяльність буде

ефективною і результативною, у відповідному правовому полі, а звіти (фінансові та не фінансові, внутрішні та зовнішні) міститимуть надійну інформацію.

Проте особливої актуальності побудова надійної системи внутрішнього контролю в органах місцевого самоврядування набуває саме на сучасному етапі державотворення в контексті реалізації реформи децентралізації влади, яка зокрема передбачає: - передачу органам місцевого самоврядування значних повноважень і фінансових інструментів для нарощування ресурсної бази бюджетів територіальних громад; - передачу із власності громад сіл, селищ, міст до власності об'єднаних територіальних громад, що утворюються згідно із Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» та перспективним планом формування територій громад, комунального майна, бюджетних установ, розташованих на їхній території, відповідно до розмежування видатків між бюджетами, визначеними Бюджетним кодексом України; - зміну механізмів реалізації попереднього та поточного контролю Міністерством фінансів України та Державною казначейською службою України.

Одним із найважливіших викликів сьогодення є формування спроможних громад на основі покращення ефективності управління майном і коштами громади та забезпечення прозорого і відповідального фінансового, у тому числі бюджетного, управління на рівні муніципальних утворень.

Результатом реформи стає підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів, пошуку резервів їх наповнення, покращення ефективності адміністрування податків і зборів. Це можливо при здійсненні постійного аналізу витрачання бюджетних коштів і упередженні випадків їх нераціонального витрачання та неефективного управління майном громад.

Умовами реалізації зазначених пріоритетів є досягнення максимізації корисного ефекту від використання коштів місцевих бюджетів для зазначених цілей, що не є можливим без запровадження механізмів забезпечення ефективності управління комунальним господарством громади та запровадження нових стандартів прозорості та підзвітності комунальних підприємств (КП). На сучасному етапі одним із найефективніших механізмів управління комунальним господарством є колегіальні органи управління – наглядові ради. [5]

Завдяки КП, що функціонують на сьогодні в Україні у великій кількості, держава реалізує свої соціальні, регуляторні й контрольні функції, які не можуть бути виконані приватними підприємствами. Водночас порівняно з цими підприємствами КП демонструють меншу прибутковість та неефективність внутрішньо корпоративного управління. Так, за даними дослідження Центру економічної стратегії, КП, за інших рівних умов, отримують прибутків на 1,8 % менше, ніж приватні підприємства[6].

Актуальність створення наглядових рад для КП, що стають об'єктами власності новоутворених ОТГ, пояснюється ще й тим, що наразі інформація про діяльність цих підприємств є здебільшого закритою для доступу громади.

Нерозуміння функцій наглядових органів та їхньої ролі під час реалізації місцевими органами влади власних повноважень щодо управління

комунальними підприємствами, з одного боку, та неурегульованість питання визначення критеріїв створення наглядових рад на державному рівні – з іншого, призводять до зловживань і порушень у цій сфері, що негативно відбиваються на ефективності діяльності КП.

Необхідність зміцнення дієвості наглядових рад підприємств комунальної форми власності та запровадження нових міжнародно визнаних принципів управління ними на рівні органів місцевого самоврядування значно посилилася з оновленням законодавства України у зв'язку з виконанням завдань щодо імплементації Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом[7] (Угода) та наближенням законодавства України до законодавства Євросоюзу. Нововведення законодавства України торкнулися, зокрема, започаткування практики обов'язкових аудитів річної фінансової звітності для підприємств, що становлять суспільний інтерес, та обов'язків щодо оприлюднення різними категоріями підприємств перевіреної аудитором фінансової звітності. Змінилися також вимоги до інформації, яка має бути подана підприємствами у фінансовій звітності, формат якої також змінився. Нові регуляторні вимоги щодо обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, стосуються не лише аудиторів і суб'єктів аудиторської діяльності, які надаватимуть послуги, а й самих цих підприємств, які мають організувати адекватну систему внутрішнього контролю та управління ризиками.

Інновації законодавства регламентують питання оприлюднення інформації про діяльність комунальних унітарних підприємств і, тим самим, формують законодавчі передумови для прозорості такої інформації та підзвітності цих підприємств перед населенням територіальних громад.

Водночас необхідно звернути увагу на те, що, незважаючи на значну кількість інформації, яка є суспільно необхідною та розпорядником якої можуть бути КП, і створені умови для забезпечення прозорості інформації про фінансові й економічні показники діяльності цих підприємств, проконтролювати їх діяльність досить складно.

В умовах провадження реформи децентралізації влади і збільшення кількості ОТГ, які утворюються завдяки цим процесам, організація належного контролю за їх діяльністю є надзвичайно актуальним питанням.

Із збільшенням кількості ОТГ кількість майна у розпорядженні підприємств комунальної сфери зростає значними темпами, які випереджають темпи зростання державних підприємств.

Разом із тим зазначимо, що відсутність громадського контролю та підзвітності КП перед громадою може призвести до неефективного витрачання ресурсів та зловживань.

Два роки тому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності» [8] Верховна Рада України надала можливість місцевій владі суттєво підвищити підзвітність, ефективність роботи та реально запобігати корупції у КП громад. Міські ради отримали право утворювати колегіальні органи управління КП – наглядові ради.

Однак на даний час можемо стверджувати, що не всі міські ради скористалися таким правом, а серед тих, що скористалися, спостерігається формальний підхід до створення цих органів.

Із набуттям чинності нового Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [9], яким приведено у відповідність із законодавством Євросоюзу (Директиви 2006/43/ЄС та Регламенту ЄС 537/2014) норми національного законодавства України у сфері аудиторської діяльності, до повноважень наглядових рад було додано нові функції. Крім того, з'явилася вимога щодо обов'язковості створення наглядових органів для підприємств, що становлять суспільний інтерес.

Так, згідно ст. 34 цього Закону, великі підприємства зобов'язані створити аудиторський комітет або покласти відповідні функції на ревізійну комісію або наглядову раду, що створюється відповідно до законодавства. Інші підприємства, які належать до підприємств, що становлять суспільний інтерес, можуть покласти функції аудиторського комітету на окремих підрозділ органу управління або на наглядовий орган.

Наразі Урядом України прийнято Порядок оприлюднення інформації про діяльність державних унітарних підприємств та господарських товариств [10]. На часі розроблення та затвердження критеріїв віднесення державних і комунальних унітарних підприємств до таких, фінансова звітність яких підлягає обов'язковій аудиторській перевірці.

Зважаючи на необхідність внесення коригувань до показників (характеристик) категорій підприємств, сформульовано рекомендації для органів місцевого самоврядування стосовно критеріїв обрання незалежних аудиторів (аудиторських фірм) для проведення обов'язкового аудиту річної фінансової звітності КП:

1. Балансова вартість активів КП: за категоріями підприємств, наведеними у Законі № 996-XIV, обов'язковому аудиту підлягає фінансова звітність КП, балансова вартість активів яких є понад 20 млн євро (великі) і до 20 млн євро (середні);

2. Структура власності КП: обов'язковому аудиту підлягає фінансова звітність КП, у статутному капіталі якого частка територіальної громади становить 100 відсотків, та які згідно з п. 5 ч. 3 Ст. 90 ГКУ зобов'язані оприлюднювати інформацію про свою діяльність, у т. ч. аудиторські висновки щодо річної фінансової звітності (у тому числі консолідованої) за останні три роки, якщо аудит проводився відповідно до вимоги закону, крім випадків, установлених законом, шляхом розміщення її на власній веб-сторінці (веб-сайті) або на офіційному веб-сайті суб'єкта управління, який здійснює функції з його управління.

3. Наявність видатків на виконання некомерційних цілей державної політики та джерел їх фінансування у КП, у т. ч. наявність джерел фінансування з державного та/або місцевих бюджетів;

4. Наявність інформації про операції та зобов'язання КП з державним та/або місцевим бюджетом, державними та/або місцевими установами, підприємствами та організаціями, включаючи договірні зобов'язання, що

виникли у підприємства, господарського товариства під час виконання контрактів державно-приватного партнерства[11].

Однак, незважаючи на створені законодавчі умови для забезпечення доступу до фінансових і економічних показників діяльності та підвищення ефективності управління комунальним господарством органів місцевого самоврядування, існує низка проблемних питань, які потребують вирішення:

1. Потребується забезпечення додаткових умов до підвищення прозорості і ефективності управління комунальними ресурсами на загальнодержавному ринку, підзвітності і підконтрольності перед територіальними громадами.

2. Низька прибутковість або збитковість комунальних підприємств, неналежний контроль діяльності КП з боку місцевих рад.

3. Відсутня реалізація міжнародних стандартів і європейських принципів управління великими корпораціями на КП України.

4. Законодавчо не закріплено норми обов'язковості створення наглядових рад і визначення повноважень для КП.

5. Відсутні критерії віднесення державних і комунальних підприємств до таких, фінансова звітність яких підлягає обов'язковій аудиторській перевірці.

6. Не визначені норми фінансових планів комунальних підприємств щодо витрат на оплату аудиторських послуг, у тому числі у зв'язку з можливими обмеженнями фінансування таких витрат.

7. Законодавчо не визначені повноваження та компетенції районних та обласних рад щодо КП, створених рішенням сесії такої ради.

8. Відсутня відповідна законодавча база щодо розширення прав муніципального управління до меж європейських стандартів і використання правових норм щодо управління місцевими фінансами в умовах обмеження бюджетного фінансування.

Таким чином, ситуація, що склалася в Україні, потребує вирішення проблем, які мають місце у професійній діяльності аудиторів, аудиторських фірм і роблять неможливим успішний розвиток аудиту. Серйозну стурбованість також викликає якість роботи більшості українських аудиторських фірм. Це питання піднімається не лише користувачами аудиторських послуг і державними органами, але й самими аудиторами, які зацікавлені у сталому розвитку ринку аудиторських послуг, підвищенні іміджу аудиторської професії.

До того ж, ці процеси через об'єктивні та суб'єктивні причини супроводжуються підвищенням ризиком імовірних помилок, порушень і зловживань у фінансовій сфері та відповідно масштабними втратами бюджетних ресурсів, непрозорістю та неефективністю управління місцевими ресурсами. Водночас вплив центральної влади (зокрема, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України тощо) на органи місцевого самоврядування щодо необхідності запровадження внутрішнього контролю стає дедалі обмеженішим. По суті, на сьогодні органи Держаудитслужби залишаються чи не єдиними, що мають визначені законом повноваження щодо здійснення контролю за місцевими бюджетами, зокрема стосовно контролю за станом внутрішнього контролю (ст. 113 Бюджетного кодексу України [2]), що, зі свого боку, накладає

неабияку відповідальність на працівників Держаудитслужби, які здійснюють такий контроль.

Саме тому на місцевому рівні від ревизорів та аудиторів служби чекають не лише якісного здійснення таких контрольних заходів, а насамперед: підготовки чітких і дієвих рекомендацій у сфері фінансового управління та контролю для працівників новостворених органів місцевого самоврядування; практичної допомоги (роз'яснень, консультацій, спільного визначення конкретних механізмів внутрішнього контролю); побудови справжніх партнерських відносин між Держаудитслужбою та органами місцевої влади, зокрема шляхом проведення спільних нарад, навчань, круглих столів із залученням керівників органів місцевого самоврядування.

Аналіз структури виявлених порушень у використанні коштів місцевих бюджетів наведено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Аналіз структури виявлених порушень у використанні коштів місцевих бюджетів, у 2015-2019 рр. %

Показники	Роки									
	2015		2016		2017		2018		2019	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Недоотримання	167,95	32	363,84	38,8	190,16	33,5	404,76	55,39	190,5	37,24
Незаконне використання	293,28	55,8	466,69	49,8	315,37	55,5	277,02	37,91	274,46	53,66
Нецільове використання	63,34	12,1	106,21	11,3	62,1	10,9	47,66	6,52	46,42	9,07
Нестачі	0,145	0,1	0,099	0,1	0,037	0,1	1,32	0,18	0,13	0,03
Всього	524,72	100	936,8	100	567,69	100	730,8	100	511,51	100

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

Наведені дані дозволяють зробити висновок, що динаміка виявлених порушень у використанні коштів місцевих бюджетів має тенденцію до зменшення. Так у 2019 р. було виявлено фінансових порушень, які призвели до втрати коштів місцевих бюджетів на суму 511,51 млн. грн., що майже у 2,5 рази менше ніж у 2015 р. Це може свідчити про підвищення ефективності державного фінансового контролю за витрачанням коштів місцевих бюджетів. Зменшення фінансових порушень у 2019 р. відбулося за рахунок зменшення зафіксованих фінансових порушень місцевими бюджетами з 625,66 млн. грн. у 2015 р. до 190,5 млн. грн. у 2019 р., тобто відбулось зменшення більше ніж у 3 рази. Також зменшилася сума незаконних витрат з 460,66 млн. грн. до 274,46 млн. грн. за аналізований період, що більше ніж у 1,5 рази менше.

Зменшення фінансових правопорушень майже у всіх аналізованих роках на фоні зменшення кількості перевірених бюджетних установ свідчить не тільки про необхідність посилення контролю, а також про неефективність і недієвість функціонування механізму ДФК. Все це сприяє подальшому скоєнню фінансових порушень при використанні бюджетних коштів.

Внутрішній аудит - це управлінський контроль, який допомагає органам місцевого самоврядування в управлінні і виконанні завдань на постійній основі, з метою підвищення ефективності і результативності діяльності, зниження витрат та захисту фінансових інтересів відповідної територіальної громади. На сучасному етапі урядовий контроль за виконанням місцевих бюджетів, який покладено на Державну аудиторську службу України, враховуючи обмежений кадровий ресурс, здійснюється несистематично та не має значного впливу на попередження порушень у сфері бюджетного законодавства. Саме тому, система внутрішнього аудиту повинна бути структурована таким чином, щоб сприяти реалізації завдань організації. Все це, означає забезпечення рекомендацій щодо підвищення ефективності процесів діяльності. Система внутрішнього аудиту може бути використана керівництвом для проведення незалежної оцінки таких складових організації як якість управління, управління ризиками та ступінь прозорості надання послуг громадянам [12].

На цій основі виділено функції аудиту що охоплюють перевірку, оцінювання та моніторинг адекватності й ефективності внутрішнього контролю (рисунк 1).

Методи збору доказів вибираються учасниками внутрішнього аудиту самостійно або визначаються стандарти внутрішнього аудиту, які доцільно складати на основі національних або міжнародних аудиторських стандартів [12]. Найпоширенішими методами збору необхідної інформації при проведенні внутрішніх аудитів в органах місцевого самоврядування є опитування, спостереження за діяльністю, аналіз документів.

Від того, наскільки якісно буде підготовлено та проведено процедуру внутрішнього аудиту, залежить ефективність подальшої роботи організації КП.

Тому одним з пріоритетних завдань органів місцевого самоврядування, які працюють у системі якості, є вдосконалення методів проведення внутрішніх аудитів якості. Дослідження даного питання знайшло своє відображення в працях науковців, але відсутня їх однозначна класифікація.

Одні фахівці поділяють методи на загальнонаукові та специфічні, а потім специфічні методи ділять на методи фактичного й документального контролю; інші виділяють загальнонаукові методи, методи документального та фактичного контролю. Виділяють також методичні прийоми проведення аудиту (фактична перевірка, документальна перевірка, підтвердження, спостереження, опитування, спеціальні перевірки тощо) та методичні прийоми організації аудиту.

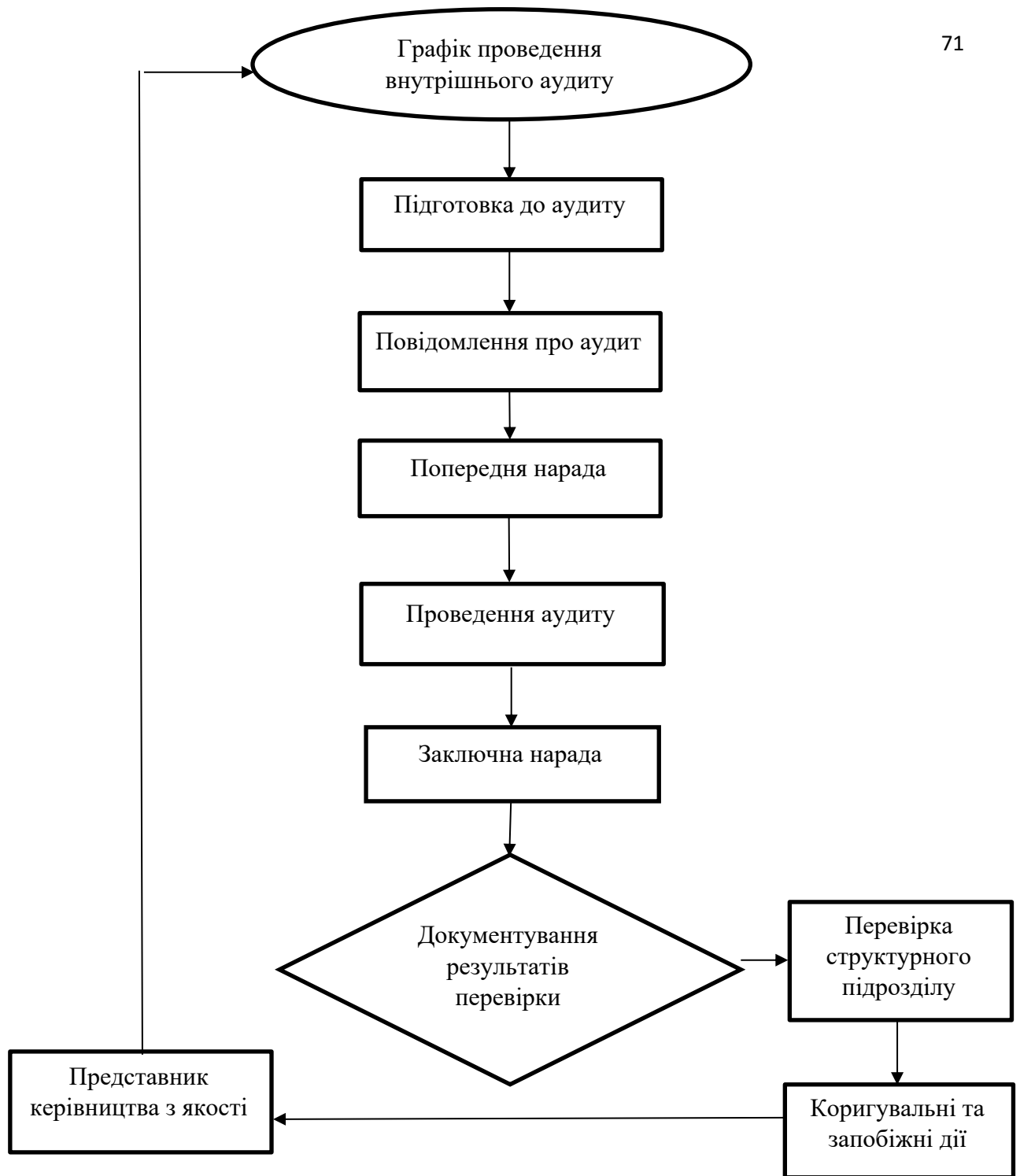

Рисунок 1 – Блок-схема процесу «Проведення внутрішнього аудиту»

* Джерело: складено автором.

Найчастіше при розробці документованих описів процесів системи управління якістю завданням є опис існуючого порядку їх виконання, його систематизація та удосконалення. Але трапляються випадки, коли необхідно розробляти процес або його частину з самого початку. Це відбувається, коли певна діяльність органом місцевого самоврядування не виконувалася, або виконувалася з дуже низьким рівнем ефективності. Така ситуація потребує

принципово інших підходів до розробки процесу та не ґрунтується на попередньому досвіді організації [13].

Головне місце серед таких підходів займає застосування творчих методів, які є важливим і ефективним підходом до розробки будь-яких інноваційних рішень. Серед багатьох існуючих методів (мозковий штурм, уявний мозковий штурм, метод асоціацій, метод асоціативних таблиць) для моделювання процесів системи управління якістю, зокрема внутрішнього аудиту, пропонується обрати метод морфологічних таблиць. Він застосовується, коли треба знайти велику кількість можливих рішень для створення певного процесу або продукту. Для розробки процесу за допомогою цього методу необхідно створити міжфункціональну команду, до складу якої увійдуть представники всіх зацікавлених підрозділів. Важливо, щоб члени команди мали достатні знання з питань, пов'язаних з цим процесом, і достатні повноваження для прийняття рішень щодо того, як саме цей процес повинен виконуватися [14, с. 5].

Застосування методу морфологічних таблиць для розробки процесу внутрішніх аудитів є оптимальним, оскільки традиційно внутрішні аудити виконуються у переважній більшості організацій за подібною схемою і питання її удосконалення та підвищення ефективності внутрішніх аудитів практично не розглядається. Треба зазначити, що наведений варіант морфологічної таблиці є одним з можливих прикладів проведення внутрішнього аудиту (таблиця 2.) [14].

Таблиця 2 – Матриця застосування методу морфологічних таблиць

Для кого?	Перевірка відповідності стандарту	Перевірка відповідності	Виявлення та усунення ризиків	Пошук сфер для удосконалення цінностям	Виділення кращої практики	Перевірка відповідності внутрішнім цінностям	
Хто?	Представники інших підрозділів	Спеціальний структурний підрозділ	Представники вищого керівництва	Внутрішні споживачі	Зовнішні споживачі	Запрошені зовнішні спеціалісти	Само аудит
Коли?	Згідно з річним графіком	Згідно з місячним графіком	За рішенням вищого керівництва	На запрошення керівників підрозділів	На запрошення внутрішніх споживачів	За жеребкуванням	
Де?	У підрозділі, що перевіряється	У підрозділі, що є внутрішнім споживачем	У кабінеті керівника ОМС	У спеціальному приміщенні	У неформальній обстановці		
Як?	Інтерв'ю персоналу	Вивчення записів	Спостереження за роботою	Обговорення - круглий стіл	Моделювання процесів	Ділова гра	

Продовження таблиці 2

Яка тривалість?	До години	Кілька годин	День	Кілька днів	Тиждень		
Хто планує?	Аудитори	Вище керівництво	Внутрішні споживачі	Усі структурні підрозділи	Керівник підрозділу, що перевіряється	Персонал підрозділу, що перевіряється	
Які результати?	Звіт аудиторів	Звіт структурного підрозділу	Відеозапис				

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [10,11].

При застосуванні методу морфологічних таблиць команда визначає, по-перше, параметри рішення – характеристики, що визначають рішення, у даному випадку – визначають можливий варіант реалізації аудиту. Важливо, щоб ці характеристики були застосованими для всіх потенційних варіантів його реалізації, а їх сукупність дозволяла охарактеризувати процес в цілому. Прикладами параметрів рішення можуть бути такі: мета виконання внутрішнього аудиту, періодичність виконання внутрішнього аудиту, виконавець аудиту, методи, що застосовуються при виконанні аудиту.

По-друге, для кожного з параметрів команда визначає можливі опції – усі можливі значення цих параметрів. Опції повинні бути незалежними одна від одної. По-третє, для кожного з параметрів група вибирає одну або кілька опцій – таким чином шляхом їх комбінування визначається можливий варіант реалізації внутрішнього аудиту (може бути обрано кілька варіантів реалізації).

Керівництво будь-якого органу місцевого самоврядування може розширити цю таблицю або розробити власну, відобразивши у ній свою специфіку. Можна запровадити й два рівні аудитів – у межах структурного підрозділу власними силами та перехресні в масштабах усього органу місцевого самоврядування.

Якщо в органах місцевого самоврядування рівень застосування інформаційних технологій є високим, можна розглянути можливість проведення «віртуальних» аудитів через комп'ютерну мережу.

У наведеному прикладі матриці закладено біля півмільйона потенційних схем проведення внутрішніх аудитів (навіть якщо не враховувати варіанти з вибором одразу кількох опцій для різних параметрів). Як правило, будуючи процес внутрішніх аудитів вибирають здебільшого з кількох десятків варіантів (якщо не говорити про ситуацію, коли без жодного аналізу приймається єдиний варіант, запропонований консультантом).

Відмінність між двома підходами є, безумовно, значною. У даному випадку відсутня необхідність демонструвати результати самоаудиту органу з сертифікації. Застосування тих чи інших форм і методів проведення внутрішнього аудиту проводиться залежно від поставлених завдань внутрішнім аудитором та обумовлено тим, на якому етапі проводиться виконання тих чи інших завдань.

Матеріали внутрішнього аудиту використовуються зовнішніми аудиторами для визначення ефективності його проведення, ступеню виконання працівниками їхніх функцій, надання загальної оцінки проведення процедури внутрішнього аудиту відповідно до програми та обсягів роботи. Тож від якості внутрішнього аудиту залежить термін і ефективність зовнішнього аудиту.

Створення відділу внутрішнього аудиту в апаратах виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування є нагальною необхідністю забезпечення дієвого контролю для: формуванням та використанням коштів місцевих бюджетів; надання комплексної оцінки роботі органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій у фінансовій сфері, їх спроможності ефективно забезпечувати життєдіяльність існуючого господарства території, дбайливо використовувати наявні фінансові ресурси та вишукувати додаткові джерела наповнення бюджетів.

Крім того, ефективність внутрішнього аудиту є важливим фактором при оцінці зовнішнім аудитором аудиторського ризику та ризику внутрішнього контролю. Зовнішній аудитор може не використовувати окремі процедури або значно скоротити їх кількість, якщо він впевнений у високій кваліфікації внутрішніх аудиторів та ефективності внутрішнього аудиту, хоча відмовитись від контролю за окремими із цих операцій він не має права [15, с.65].

Наведені приклади шляхів удосконалення методів проведення внутрішніх аудитів системи якості органами місцевого самоврядування свідчать про необхідність подальшої роботи щодо уточнення їх класифікації.

Після запровадження системи управління якістю та з метою її розвитку й удосконалення метод морфологічних таблиць може застосовуватися для регулярного аналізу процесів та під час загального аналізу діяльності органу місцевого самоврядування його керівництвом. Адже саме внутрішньому аудиту притаманна максимальна гнучкість, здатність до швидкого виправлення помилок та вдосконалення управлінської діяльності органу влади.

Ефективне використання бюджетних коштів – є важливою проблемою, особливо в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. Без системи контролю ефективність буде під питанням.

На думку О. О. Петришина Україна перебуває у більш вигідному становищі порівняно із країнами з давніми та сильними демократичними традиціями на шляху становлення і розвитку місцевого самоврядування. Адже, як відомо, процвітаючу країну можна побудувати лише на фундаменті рівноправних та таких, що засновані на взаємній повазі, відносин між громадянином, недержавними установами і організаціями, органами місцевого самоврядування та органами державної влади. Беручи до уваги світовий, у тому числі досвід організації і діяльності місцевого самоврядування в англосаксонських країнах, наша держава має можливість виробити власний національно орієнтований курс побудови дієвого та спроможного місцевого самоврядування, підтриманого державою та громадянським суспільством, що розвивається [16, с. 205].

На сучасному етапі у зарубіжних країнах законодавство, як правило, встановлює такі форми контролю за діяльністю місцевих представницьких

органів управління: по-перше, це державне регулювання статусу місцевих представницьких органів, по-друге, саме контрольні заходи щодо дій місцевих представницьких органів, по-третє, утворення фінансової залежності місцевих представницьких органів від центральної влади. Найбільш поширеною донедавна була адміністративна опіка. Згідно з такою системою рішення органів місцевого самоврядування не можуть набирати чинності, поки не одержать схвалення місцевого адміністратора, призначеного або уповноваженого зверху (префекта, губернатора та ін.). Підставою для відмови у схваленні може бути як незаконність, так і недоцільність рішення. За такої системи контролю акт органу місцевого самоврядування не набирає чинності без візи уповноваженого контролера. На сучасному етапі все більш поширеним стає адміністративний нагляд, що обмежується перевіркою тільки законності рішення органів місцевого самоврядування. За такого підходу уповноважений суб'єкт не може самостійно скасовувати рішення рад, а може лише ініціювати визнання їх незаконними в судовому порядку. В свою чергу, органи місцевого самоврядування можуть у судовому порядку захищати свою автономію не тільки від префектів (урядових уповноважених), а й від парламентів, президентів, урядів [17].

Загальні орієнтири щодо організації контрольної-наглядової діяльності у сфері місцевого самоврядування встановлює Європейська хартія місцевого самоврядування. Нею закріплено, що будь-який адміністративний нагляд за місцевою владою може здійснюватися тільки згідно з процедурами та у випадках, передбачених конституцією або законом, для забезпечення дотримання закону та конституційних принципів і таким чином, щоб забезпечити домірність заходів контролюючого органу важливості інтересів, які він має намір охороняти. Вищі інстанції можуть здійснювати адміністративний нагляд за своєчасністю виконання завдань, доручених органам місцевого самоврядування. У зарубіжних країнах організація контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування обумовлюється багатьма чинниками: форма правління (монархія, республіка), форма державного устрою (унітарна, федерація), форма політичного режиму (ліберальна демократія, соціальна демократія), моделі місцевого самоврядування тощо. У федеративних державах державний контроль у сфері місцевого самоврядування переважно здійснюють органи суб'єктів федерації та їх посадові особи [18, с 20].

Контроль за роботою місцевих представницьких органів може виражатися у безпосередньому інспектуванні їх діяльності, запитуванні необхідних документів й інформації, заслуховуванні їх звітів, створенні органів, які спеціалізуються на державному контролі. Зокрема, у Великій Британії та Скандинавських країнах зазначений контроль здійснює інститут омбудсмена. Він має право ставити питання про відповідальність посадових осіб місцевих виборних органів за неправильне розпорядження фінансово-бюджетними коштами, порушення прав людини тощо. Достатньо важливим є омбудсмен в Ісландії, який у кожній справі, у якій, на його думку, допущено порушення прав і свобод людини, рішеннями, діями чи бездіяльністю органів місцевого самоврядування, він надає поради і рекомендації вищезазначеним органам щодо виправлення чи удосконалення ними своїх рішень. Подібні функції здійснюють

омбудсмени Норвегії, Румунії, Словенії, а також Португалії, Республіки Молдова [19, с. 119].

Світовий досвід підкреслює, що у більшості економічно розвинутих західних країн однією з головних рис формування бюджетів є бюджетна децентралізація, оскільки саме органи місцевої влади відповідальні за розвиток окремих територій, виконання соціальних програм, програм економічного розвитку та подолання економічної кризи. Аналіз показує, що в Європі існує ціла низка розвинутих країн, де місцеві бюджети наділені дуже високою фінансовою автономією, тобто їх формування практично не залежить або слабо залежить від центрального уряду і вони формуються за рахунок власних доходів. Фінансова автономія таких місцевих органів влади складає від 70 до 98 %. До таких країн належить Австрія, Швейцарія, Швеція, Фінляндія. Фінансова автономія місцевих бюджетів Бельгії, Данії, Франції коливається від 55 до 70 %.

Однак, є європейські країни, місцеві бюджети яких формуються більшою мірою за рахунок трансфертів з центрального бюджету. Наприклад, в Ірландії, Італії, Португалії трансфертні надходження складають від 60 до 80 % поточних доходів, в Албанії – 96 % загального обсягу надходжень місцевих бюджетів. Цікавим є досвід Великобританії, де всі місцеві бюджети отримують кошти від центрального уряду у вигляді грантів, їх частка становить близько 48 % доходів. Всі постсоціалістичні країни центрально-східної Європи пройшли 97 шлях децентралізації. І усі вони від цього отримали величезний поштовх для свого розвитку [20, с. 2].

Розглянувши світовий досвід, можна виділити основні критерії фінансового контролю за витрачанням бюджетних коштів: законність використання коштів, відповідність видатків встановленим нормативам, доцільність, цільове та ефективне використання коштів. Перевірка законності передбачає визначення відповідності фінансової роботи підприємства, установи, організації, державного органу чинним нормативно-правовим актам. Перевірка доцільності передбачає визначення потреби, необхідності у використанні коштів.

Кошти повинні використовуватися за цільовим призначенням, тобто відповідно до мети, на досягнення якої вони виділялися. Ефективність визначається критеріями продуктивності (співвідношення між випуском продукції, наданням послуг та іншими результатами діяльності розпорядника або одержувача бюджетних коштів запланованим результатом) та економності (досягнення розпорядником або одержувачем запланованих результатів за рахунок використання найменшого обсягу бюджетних коштів або досягнення найкращого результату за рахунок використання заданого обсягу бюджетних коштів) [21, с. 178].

Узагальнивши зарубіжний досвід проведення державного фінансового контролю, і використовуючи досвід відомих вчених можемо зробити такі висновки:

- система ДФК кожної країни ЄС побудована на єдиних міжнародних стандартах (нормах, принципах), у тому числі стандартах зовнішнього та внутрішнього контролю;

- високий рівень незалежності посадових осіб органів державного фінансового контролю країн ЄС (контролерів, ревізорів, аудиторів) забезпечується відповідними законодавчими нормами;

- у процесі здійснення контролю та аудиту органи державного фінансового контролю країн ЄС перевіряють не лише дотримання процедур обліку та звітності, а перш за все – обґрунтованість кожної операції, результативність та ефективність витрачання бюджетних ресурсів;

- умови для розвитку систем державного фінансового контролю в країнах ЄС створюються як на рівні держави, так і на рівні діяльності відповідних міжнародних організацій.

Для України з метою опанування нових підходів до організації державного фінансового контролю, цікавим є вивчення досвіду Німеччини і США у цьому питанні.

Світовий досвід свідчить, що застосування аудиту ефективності у державному фінансовому контролі сприяє підвищенню відповідальності й підзвітності органів виконавчої влади, а також керованості й «прозорості» державного сектору економіки, тоді, як в Україні не тільки зберігається тенденція до зменшення кількості проведення аудиту бюджетних програм протягом останніх років, але й в усі роки на фоні всіх проведених аудитів, саме аудит ефективності займав найменшу частку. Ми погоджуємося із думкою вчених, що сьогодні аудит ефективності є перспективним й у сфері підприємництва, й у системі державного фінансового контролю, тому що будь-який власник майна, чи то держава або приватний інвестор, має об'єктивну потребу в інформації щодо того, наскільки ефективно здійснюється управління його активами [22, с. 108]. Адже, за результатами проведення аудиту ефективності формуються незалежні висновки про ступінь результативності розпорядження державними фінансовими ресурсами, ефективності рішень, прийнятих органами виконавчої влади під час виконання завдань, та економічності використання витрачених на це бюджетних коштів. Своєчасне проведення державного фінансового аудиту має значний вплив на ефективність використання бюджетних коштів, а саме дає змогу: - оцінити рівень досягнення результативних показників бюджетної програми через співвідношення фактично отриманих та запланованих результативних показників; - здійснити контроль за використанням бюджетних коштів на підприємствах, установах, організаціях; - визначити проблеми, які негативно вплинули на процес виконання запланованих завдань; - зберегти бюджетні ресурси шляхом здійснення коригуючих заходів; - посилити відповідальність керівництва щодо організації контролю на всіх стадіях бюджетного процесу.

Таким чином, одним із ключових факторів успішного місцевого самоврядування у світі є його постійне реформування та адаптація до нових викликів, пошук шляхів найбільш оптимального вирішення виникаючих проблем. З метою забезпечення дієвої співпраці та паритетних взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та органами державної влади закріплюються їх взаємні права та обов'язки, визначаються форми та методи їх

взаємодії. Проводяться експерименти із введення нових типів муніципальних утворень та органів, способів реалізації громадянами своїх прав та можливостей.

Запровадження такого інституту і в Україні є логічним і доречним саме як «комісарів з місцевого самоврядування», як захисників прав та інтересів громадян, і як суб'єкта контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, у т. ч. і при реалізації останніми своєї адміністративної правосуб'єктності [23, с. 123].

Отже, узагальнюючи приведену інформацію, можна виокремити такі стратегічні напрями розвитку системи державного фінансового контролю в умовах фінансової децентралізації [24]:

- розробка стратегії системи державного фінансового контролю шляхом перетворення сучасних наукових здобутків теоретико-методологічного дослідження системи державного фінансового контролю на інституційні засади державних фінансів для гармонізації чинного нормативно - правового середовища;

- подальший розвиток теоретико-методологічних засад цілісності системи державного фінансового контролю шляхом визначення її формотворчих елементів і структурних зв'язків та ієрархічних сполучень між ними;

- інституційного розвитку державних фінансів, що полягає в гармонізації чинного нормативно-правового середовища;

- стандартизації системи державного фінансового контролю у відповідності до міжнародних стандартів у зв'язку з глобалізацією економіки та переходом на міжнародні стандарти обліку та звітності, формування системи єдиних процедур контролю для зовнішнього і внутрішнього державного (регіонального) контролю;

- створення вищим органом контролю єдиної для всіх органів ДФК інтегрованої бази даних, пов'язаної з паспортизацією результатів контрольних заходів.

Для організації ефективного нагляду та контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування в Україні необхідно чітко визначити перелік державних органів та посадових осіб, які мають право здійснювати контрольні та наглядові функції у сфері місцевого самоврядування, розмежувати повноваження між суб'єктами контрольної діяльності, врегулювати процедуру здійснення нагляду і контролю у муніципальній сфері, запровадити єдині принципи та методи реалізації державного контролю на регіональному та місцевому рівнях.

Світовий досвід організації фінансового контролю в цілому можна використати при вирішенні проблем у цій сфері в Україні. Вивчення їхніх досягнень і помилок безперечно допоможе на нашому власному шляху до цивілізованого ринку та фінансового правопорядку. Важливим є активізація співробітництва України з міжнародними спеціалізованими організаціями у сфері ДФК із запозиченням і адаптуванням їх кращих практик.

Вдосконалення системи державного фінансового контролю використання коштів місцевих бюджетів в Україні може стати запорукою ефективного функціонування державних фінансів, зокрема отримання таких результатів як:

дотримання економічної безпеки держави, збалансування державного і місцевих бюджетів, досягнення фінансової самодостатності регіонів, секторів і галузей економіки, збільшення захищеності фінансово - економічних інтересів громадян і суспільства.

Список літератури:

1. Данчевська І. Р. Державний фінансовий контроль використання коштів місцевих бюджетів України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 222 с.
2. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50 – 51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 06.10.1998 р. №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Гуцалюк О. Внутрішній контроль, як запобіжник розкрадання коштів громади. *Фінансовий контролёр*. 2020. № 2. URL: <https://fincontrol.com.ua/news-public.php?id=199>
5. Аудит і внутрішній контроль в органах місцевого самоврядування як механізми управління комунальним господарством. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/audit-i-vnutrishniy-kontrol-v-organakh-miscevogo>
6. Яблоновський Д. Що робити державі з комунальними підприємствами? *Центр економічної стратегії*. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/%D0%A9%D0%BE-%D1%80%D0%BE...>
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами - членами, з іншої сторони. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_UkraineEU_Association_Agreement_
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління об'єктами державної та комунальної власності: Закон України від 02.06.2016 р. № 1405 - VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 533. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1405-19#Text>
9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 9. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
10. Порядок оприлюднення інформації про діяльність державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарським товариствам, частка держави в яких становить 100 відсотків: постанова Кабінету Міністрів України від 09.11.2016 р. № 1067. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-2016-%D0%BF>

11. Про затвердження Порядку оприлюднення інформації про діяльність державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, а також господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток) яких належать господарським товариствам, частка держави в яких становить 100 відсотків: постанова Кабінету Міністрів України від 09.11.2016 р. № 1067. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249828119>

12. Стрельников П. Деякі аспекти планування і проведення внутрішнього аудиту. Математичні машини і системи. 2007. № 2. С. 132–136.

13. Методичні матеріали з питань практичних підходів до побудови системи управління якістю в центральних органах виконавчої влади. Київ: Українська асоціація якості, Головне управління державної служби в Україні. 2009. 115 с.

14. Мінаєва Г.М. Удосконалення форм і методів проведення внутрішніх аудитів системи якості в органах місцевого самоврядування. *Державне будівництво*. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_27

15. Виноградова М. Внутрішній аудит в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Економічні науки: зб. наук. пр. Вип. 18 (ч. II)*. Кіровоград: КНТУ, 2010. С. 63–71

16. Петришин О. О. Сучасний стан місцевого самоврядування у країнах англосаксонської правової сім'ї: проблеми та перспективи розвитку. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 195–207.

17. Адміністративний, судовий та фінансовий контроль за діяльністю місцевого самоврядування з боку центральної влади. URL: <http://bookster.com.ua/seminars/question/2023>.

18. Любченко П.М., Смоляр О.А. Зарубіжний досвід організації контролю у сфері місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 18 – 30.

19. Лиско, Г. О. Позасудове вирішення публічно-правових спорів: посібник. Львів: Центр досліджень місцевого самоврядування, 2010. 143 с.

20. Кузькін Є. Ю., Котляревський Я. В., Шишко О. В Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи розв'язання. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 63 - 72.

21. Данчевська І.Р., Ковалюк О.М. Зарубіжний досвід державного фінансового контролю місцевих бюджетів та шляхи його покращення в Україні. *Economy and society: modern foundation for human development*. Leipzig university. 2016. С. 176-178.

22. Піхоцький В. Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: монографія. Львів, 2014. 334 с.

23. Коломоець, Т. О. Зарубіжний досвід контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права та основні напрямки його запозичення в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. №1. С. 120 – 129.

24. Данчевська І.Р. Державний фінансовий контроль на місцевому рівні в умовах фінансової децентралізації в Україні. *Економіка та суспільство*. 2017. № 11. URL: [http://economy and society.in.ua](http://economyand.society.in.ua).

25. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 - 2019 рік. URL: <https://www.ibser.org.ua/publications/monitoringcategories/richnyy>

РОЗДІЛ 4. ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ

МЕХАНІЗМ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ: СУТНІСНА СКЛАДОВА ТА ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ

В.А. ЯНКОВСЬКИЙ

аспірант, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

На сучасному етапі розвитку підприємства постійно адаптуються до впливу різних ризиків. Формування дієвої системи економічної безпеки є стратегічною задачею для кожного суб'єкта господарювання. Ефективність показників фінансово-господарської діяльності підприємств в першу чергу залежить від отримання достовірної, якісної та своєчасної інформації. Виконання даної умови слугує успішною умовою для ведення стабільної діяльності підприємством та раціонального використання наявних ресурсів. Тобто інформаційна складова є однією із найголовніших для менеджменту підприємства при прийнятті доцільних управлінських рішень.

Бухгалтерський облік є головним базисом при побудові системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств, бо в такому разі він виступає інформаційним джерелом, який надає об'єктивну інформацію про діяльність підприємства та ступінь загроз від ризиків різного характеру.

Досить вагомий внесок у питання розгляду засад обліково-аналітичної системи та дослідження механізму забезпечення економічної безпеки підприємств зробили багато вчених, серед яких Ф. Бутинець, І. Вигівська, Н. Аванесова, Л. Гнилицька, Л. Сорока, В. Сторож, М. Орищенко, В. Терещенко, Ф. Найт та інші. Але варто відмітити, що незважаючи на вагому кількість напрацювань за цим напрямом, актуальним є здійснення подальшого дослідження та обґрунтування практичних рекомендацій щодо впровадження механізму обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки підприємств.

Для обґрунтування теоретичних засад, щодо системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств розглянемо визначення поняття «обліково-аналітичне забезпечення» окремими науковцями.

Так І.О. Бланк, вважає, що обліково-аналітичне забезпечення як систему, що базується на даних бухгалтерського обліку, включаючи оперативні дані, і використовує для узагальнення та аналізу статистичну, технічну, довідкову та інші види інформації [1, с. 112].

Більш ґрунтовно з позицій задоволення користувачів інформації до визначення обліково-аналітичного забезпечення підійшла С.М. Галузіна, розглядає вищезазначене поняття більш з точки зору задоволення потреб користувачів інформації, а саме як здійснення облікових та аналітичних

процедур у режимі реального часу, виявлення відхилень від запланованих показників і використання отриманих результатів для прийняття управлінських рішень» [2, с. 192].

На думку В. Вольської, обліково-аналітичне забезпечення являє собою сукупність процесу збору, підготовки, реєстрації та зведення облікової інформації підприємств залежно від законодавчо встановленої системи ведення обліку, і проведеного на основі цієї інформації, детального аналізу із застосуванням певних методів і прийомів [3].

Н.О. Тичинина, зазначає, що обліково-аналітичне забезпечення являє собою єдність систем обліку та аналізу, об'єднаних інформаційними потоками для управління економічними процесами при виборі напрямів стійкого розвитку підприємства і варіантів їх фінансування [4, с. 104].

Виходячи із вищезазначених трактувань, можна зробити узагальнення, що обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки являє собою комплексну систему, яка генерує інформацію та об'єднує методи, принципи, та особливості усіх видів обліку, аналізу та контролю з метою прийняття управлінських рішень щодо мінімізації впливу ризиків екзогенного та ендогенного характеру на діяльність підприємства та забезпечення його розвитку у майбутньому.

Термін «економічна безпека» вперше був використаний у XX столітті у програмах президента США Ф. Рузвельта. В 1934 році в США затверджено «Стратегію національної безпеки розширення та участі», де вперше введено поняття: «національна безпека – сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян» та створено Федеральний комітет з економічної безпеки для підвищення рівня якості життя населення через забезпечення економічної безпеки держави [5]. Термін «економічна безпека» набув у 1985 році офіційного статусу, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека», в якій зазначено, що світовій спільноті необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни [6].

Можна виділити наступні рівні економічної безпеки [7, с. 6-7]:

1. Глобальний рівень – полягає у досягненні сталого світового економічного розвитку, що в свою чергу забезпечує високий рівень безпеки та гідний рівень життя для кожної людини незалежно від національності.

2. Міжнародний рівень – сутність даного рівня проявляється у співробітництві країн для вирішення своїх національних і глобальних проблем людства шляхом підписання угод (наприклад: угода про вільну торгівлю; угода про скасування подвійного оподаткування тощо) та проведенні ними своїх затверджених соціально-економічних стратегій. Забезпечення міжнародної економічної безпеки відбувається за рахунок спеціально створених міжнародних фінансово-економічних органів серед яких МВФ, СОТ та інші.

3. Макроекономічний рівень (економічна безпека країни) – розкривається при забезпеченні сталого розвитку національної економіки країни, яка має можливість адекватно реагувати на вплив ризиків зовнішнього та внутрішнього

середовища та у процесі інтернаціоналізації стати сукупним елементом міжнародної економічної безпеки країн світу.

4. Мезорівень (економічна безпека регіонів) – здатність регіонів забезпечувати конкурентоспроможність виробленої продукції, соціальні права населення та підвищення загального економічного потенціалу і фінансової стійкості для інтеграції з національною економікою певної країни.

5. Мікроекономічний рівень (економічна безпека підприємств) – стан при якому суб'єкти господарювання ефективно використовують свої ресурси та забезпечують фінансову стійкість і стабільне функціонування у довгостроковій перспективі.

У табл. 1 представлені підходи науковців щодо сутності поняття «економічна безпека», на рівні країни, регіону та підприємства.

Таблиця 1 – Дефініції поняття «економічна безпека»

№	Автор	Визначення поняття «економічна безпека»	Сутнісна складова
<i>Макрорівень</i>			
1	«Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України»	«стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання» [8].	Національна економіка, конкурентоспроможність, внутрішні та зовнішні загрози, зростання
2	Л. Абалкін	«стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно, вирішувати соціальні задачі і коли держава має можливість розробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику» [9, с. 7].	Економічна система, соціальні задачі, незалежна економічна політика
3	Є. Олейніков	«стан економіки та інститутів влади, коли забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійно, соціально направлений розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал, навіть за найбільш несприятливих варіантах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів» [10].	Інститути влади, національні інтереси, економічний потенціал, внутрішні та зовнішні процеси

Продовження таблиці 1

№	Автор	Визначення поняття «економічна безпека»	Сутнісна складова
4	В. Кір'янов	«стан захищеності економічних інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, який заснований на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності країни» [11, с. 7].	Економічні інтереси особистості, внутрішні та зовнішні загрози, суспільство, конкурентоспроможність
5	В. Шлемко, І. Бінько	«стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особистості, родини, держави» [12, с. 3-8].	Національна економіка, стійкість, внутрішні та зовнішні загрози, родина, особистість
<i>Макрорівень</i>			
6	О. Барановський	«це рівень забезпечення громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [13]	Забезпечення, домашні господарства, держава, населення та підприємства, фінансові ресурси, потреби, зобов'язання
7	В. Мунтіян	«загальнонаціональний комплекс заходів, який направлений на постійний та стабільний розвиток економіки держави та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам» [14].	Загальнонаціональний комплекс, стабільний розвиток, внутрішні та зовнішні загрози
8	Г. Пастернак-Таранущенко	«стан держави, у відповідності з яким забезпечена можливість створення, розвитку умов для плідного життя та зростання статку його населення, перспективного розвитку в майбутньому» [15, с. 51-57].	Держава, плідне життя, зростання, населення, розвиток
<i>Мезорівень</i>			
1	В. Геєць	«здатність регіональної влади забезпечити конкурентоспроможність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури» [16].	Регіональна влада, конкурентоспроможність, стабільність

Продовження таблиці 1

2	В. Маргасова	«взаємодія внутрішнього (стимулювання регіонального розвитку, піднесення його фінансового потенціалу) та зовнішнього (відносна фінансову незалежність та одночасну інтеграція економічної безпеки регіону з загальнодержавною економічною безпекою) аспектів» [17, с. 208].	Регіональний розвиток, фінансовий потенціал, фінансова незалежність
3	В. Криленко	«спроможність економіки протистояти дестабілізуючій дії соціально-економічних чинників і не створювати загрози для інших елементів регіону та зовнішнього середовища» [18].	Соціально-економічні чинники, загрози, регіон, зовнішнє середовище
4	В. Онищенко, О. Бондаревська	«не лише поточний стан природно-ресурсного, виробничого, фінансового потенціалу регіону, але й розробка, упровадження системи заходів, спрямованих на нейтралізацію, мінімізацію впливу та усунення явищ і чинників, що призводять до створення зовнішніх і внутрішніх загроз» [19].	Потенціал регіону, система заходів, мінімізація, зовнішні і внутрішні загрози
<i>Мікрорівень</i>			
1	З. Варналій	«забезпечення найбільш ефективного використання ресурсів суб'єкта господарювання для запобігання загрозам і створення умов для стабільного функціонування основних його елементів» [20].	Ресурси, ефективне використання, стабільне функціонування
2	В. Ортинський	«захищеність потенціалу підприємства (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих економічних загроз, а також здатність суб'єкта до відтворення» [21].	Підприємство, зовнішні та внутрішні чинники, загрози, потенціал
3	Р. Дацків	«такий стан економічного розвитку суб'єктів господарювання (особи, держави, організації), який забезпечує йому гармонійний розвиток і ефективне використання шансів і усунення загроз» [22].	Економічний розвиток, ефективне використання

Продовження таблиці 1

№	Автор	Визначення поняття «економічна безпека»	Сутнісна складова
4	З. Стаховяк	«такий стан розвитку економічної системи, який забезпечує її ефективне функціонування засобом належного використання внутрішніх та зовнішніх чинників, а також здатність результативного протистояння негативному зовнішньому впливу» [23].	Економічна система, внутрішні та зовнішні чинники

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [7-23].

Структура обліково-аналітичної системи забезпечення економічної безпеки є індивідуальною. Вона створюється, та змінюється в залежності від кожного підприємства та визначається наступними факторами:

- чинною нормативно-правовою базою у сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- інформаційною потребою менеджменту підприємства;
- рівнями формування інформації (підрозділ або відділ, підприємство).

Загальні функції обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства та ризик-менеджменту виділяють наступні:

1. інформаційна функція, що надає інформацію про рівень економічної безпеки, вплив ключових загроз і ризиків внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки;

2. бухгалтерська функція, яка передбачає реєстрацію всіх фактів господарської діяльності;

3. функція контролю, що дає змогу перевіряти первинну інформацію обліку, контролювати ефективність суб'єктів безпеки;

4. аналітична функція, яка дає змогу проводити ретроспективний, поточний і стратегічний аналіз на основі первинної облікової інформації [24, с. 314].

Обліково-аналітичне забезпечення ідентифікації ризиків підприємства являє собою систему збирання, підготовки, реєстрації та обробки даних первинного, бухгалтерського, фінансового, податкового, статистичного та управлінського обліку, а також даних аналітичних розрахунків та необлікової інформації для прийняття на їх основі управлінських рішень, спрямованих на забезпечення захисту економічних інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз [25, с. 83].

Методологія обліково-аналітичного забезпечення управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств враховує певні вихідні положення, а саме:

– визначення інституційних засад системи бухгалтерського обліку в розрізі управління економічною безпекою підприємства з урахуванням національної та міжнародної практики;

- доцільність методології формування засад системи обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою бізнес-структур;
- урахування специфік функціонування підприємств окремих галузей економіки і проведення досліджень щодо її впливу на методологію обліку, аналізу та контролю у цілому;
- виокремлення організаційних регламентів захисту інформаційної безпеки як складової частини економічної безпеки підприємства;
- використання методів економетричного моделювання та прогнозування економічних явищ і процесів для діагностики економічної безпеки підприємств;
- розробка та впровадження методичних підходів до підвищення рівня економічної безпеки підприємств на основі стратегічного аналізу.

У таблиці 2 представлені найбільш системні види ризиків, що потребують ґрунтового інформаційного забезпечення.

Таблиця 2 – Обліково-аналітичне управління ризиками в системі економічної безпеки підприємств

Класифікація ризиків	Сутнісна складова	Статті фінансової звітності або об'єкту обліку
Інфляційний ризик	Пов'язаний із негативним впливом на господарську діяльність зростання індексу інфляції.	Монетарні статті фінансової звітності, особливо гроші та їх еквіваленти
Інвестиційний ризик	Полягає у загрозі нездійснення інвестування чи отримання збитків від здійснення інвестицій.	Показники зі статтями капітальних чи фінансових інвестицій
Ризик неефективності управління активами	Визначається через низький рівень віддачі необоротного та оборотного капіталу, що загрожує внутрішній економічній безпеці підприємства.	Запаси, дебіторська заборгованість, основні засоби та нематеріальні активи
Валютний ризик	Зумовлює ймовірність утрати економічних вигід чи зниження вартості окремих об'єктів обліку внаслідок стрімкого зниження валютного курсу.	Монетарні статті, оцінені в іноземній валюті
Кредитний ризик	Виникає в разі несплати дебіторами вартості реалізованої продукції, виконаних робіт чи наданих послуг згідно з договірними умовами.	Статті дебіторської заборгованості

Продовження таблиці 2

Інформаційний ризик	Дії або події, які можуть спричинити втрати інформації чи несанкціоноване її використання, а також розголошення комерційної таємниці.	Рахунки управлінського та фінансового обліку
Юридичний ризик	Полягає в імовірності настання необхідності суттєвих поточних виплат за договірними зобов'язаннями.	Кредиторська заборгованість та інші види зобов'язань

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [26, с. 181].

Для ефективного функціонування підприємства система обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства повинна включати в себе не тільки надання фіксованої інформації, але і проведення її аналізу для прийняття виважених управлінських рішень, що в свою чергу призведе до розвитку підприємства за основними напрямками діяльності. Таким чином система обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства інтегрує в собі окрім обліку, процес аналізу та контролю (рис. 1).

Рисунок 1 – Система обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств

* Джерело: складено автором.

В основу системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства залучені принципи підготовки обліково-аналітичної інформації які відповідають загальним принципам забезпечення економічної безпеки підприємства (таблиця 3).

Таблиця 3 – Принципи підготовки інформації при обліково-аналітичному забезпеченні економічної безпеки підприємств

Принципи підготовки інформації	Сутнісна складова	Принципи забезпечення економічної безпеки
Послідовність	Постійне (незмінне) застосування підприємством облікової політики, тобто сукупності принципів, методів та процедур.	Системності
Обачність	Застосування таких методів оцінки інформації, які запобігатимуть заниженню оцінки зобов'язань і витрат та завищенню оцінки доходів та активів підприємства.	Пріоритет заходів попередження (своєчасності)
Безперервність діяльності	Підприємство не має ні наміру, ані потреби ліквідуватися або суттєво зменшувати масштаби своєї діяльності.	Безперервності
Повноти інформації	Щоб бути корисною та достовірною, інформація повинна не обмежуватися лише фінансовими показниками, а містити і нефінансові показники, що характеризують стан активів та зобов'язань підприємства.	Законності
Своєчасності	Необхідна інформація повинна супроводжувати будь-які управлінські рішення. Відповідно, порядок та частота надання цієї інформації мають відповідати характеру та періодичності завдань, що розв'язуються менеджментом.	Підконтрольності керівництву підприємства
Доступності форми та змісту	Необхідна інформація повинна викладатися у доступній формі, придатній для сприйняття менеджерами різних рівнів компетентності та освіти.	Координації та взаємодії всередині та поза підприємством
Диференційованості	Інформація, що надається користувачеві, повинна бути необхідною і разом з тим достатньою. Це, з одного боку, дозволить скоротити загальні інформаційні потоки, а з іншого – вноситиме плутанину за рахунок наявності та переробки непотрібної інформації.	Компетентності

* Джерело: складено на основі узагальнення джерел [27, 28].

Процес організації бухгалтерського обліку на підприємствах, по-перше знаходить своє відображення в обліковій політиці підприємства. Ефективність облікової політики багато в чому залежить від ґрунтовно прописаних складових

елементів та принципів, які включають в себе систему ведення бухгалтерського обліку, управління підприємством та оподаткування. Облікова політика є ґрунтовним базисом для отримання якісної, достовірної та ґрунтовної фінансової, податкової та управлінської інформації яка в свою чергу формує систему забезпечення економічної безпеки підприємства у цілому. Так Бондарчук Н.В., виділяє наступні принципи, які повинні бути притаманні обліковій політиці кожного підприємства [29, с. 491]:

- достовірності (інформація будується на основі норм і положень, що закріплені в обраній обліковій політиці та відображається в облікових регістрах, фінансовій звітності, вона повинна бути повною, достовірною і неупередженою для всіх зацікавлених користувачів);
- достатньої інформативності (інформація, яка подається в обліку, повинна в повному обсязі відображати сутність господарських операцій);
- оптимальності (вибір таких методів і процедур, які забезпечують оптимальне використання наявних ресурсів на підприємстві);
- відповідності та нарахування доходів і витрат;
- оптимізації (забезпечення такої оптимальної системи оподаткування, яка була б обґрунтованою та відповідала особливостям діяльності кожного конкретного підприємства);
- результативності (орієнтація на досягнення поставлених стратегічних та тактичних цілей);
- страхування підприємства від небезпек і загроз втрати значної суми коштів (в першу чергу, це ризик неповернення дебіторської заборгованості, неефективний вибір методів оцінки і обліку практично всіх фінансових інструментів, інші аналогічні ситуації).

Вагомим елементом економічної безпеки будь-якого підприємства виступає внутрішній контроль, який визначає доцільність, законність та ефективність фактів здійснення господарської діяльності кожного підприємства.

Внутрішній контроль є однією із функцій управління та являє собою систему постійного спостереження і перевірки роботи підприємства з метою надання оцінки щодо обґрунтованості та ефективності прийнятих управлінських рішень, виявлення відхилень та несприятливих ситуацій, своєчасного інформування керівництва для прийняття рішень по усуненню, зниженню ризиків його діяльності та управління ними [29, с. 491].

Система внутрішнього контролю являє собою певну сукупність методик, процедур та організаційних заходів, які направлені на забезпечення стабільної діяльності підприємства, збереження активів підприємства, запобігання помилкам та їх подальше виправлення, а також підготовка ґрунтовної та достовірної інформації.

Контроль на підприємстві забезпечує виконання певних функцій для здійснення управління (рис. 2). Процес контролю на підприємстві будується на основі затвердження нормативів та подальшого їх виконання і проведення коригувань, якщо отримані результати діяльності відрізняються від планових.

На думку Бондарчук Н.В., однією з важливих причин проведення контролю є те, що будь-яке підприємство повинно мати змогу фіксувати власні

помилки та виправляти їх до того моменту, як вони призведуть до ситуації «crash» в діяльності підприємства в цілому. Співставляючи реально отримані результати із запланованими, керівництво підприємства може оцінити наявні позитивні та негативні результати діяльності. Отже, контроль дозволяє визначити, які саме напрями діяльності підприємства є найбільш ефективними та сприяють досягненню поставлених цілей підприємства. Окрім того здійснення постійного контролю забезпечує зниження ризиків ділової та фінансової діяльності підприємства [29, с. 491].

Процедура здійснення контролю за господарськими операціями закладається у сформованій обліковій політиці підприємства та визначається суб'єкт його здійснення (Наприклад: службою внутрішнього аудиту; внутрішнім аудитором або керівником підприємства чи працівником бухгалтерської служби, якщо не має можливості для виділення окремої посади чи підрозділу).

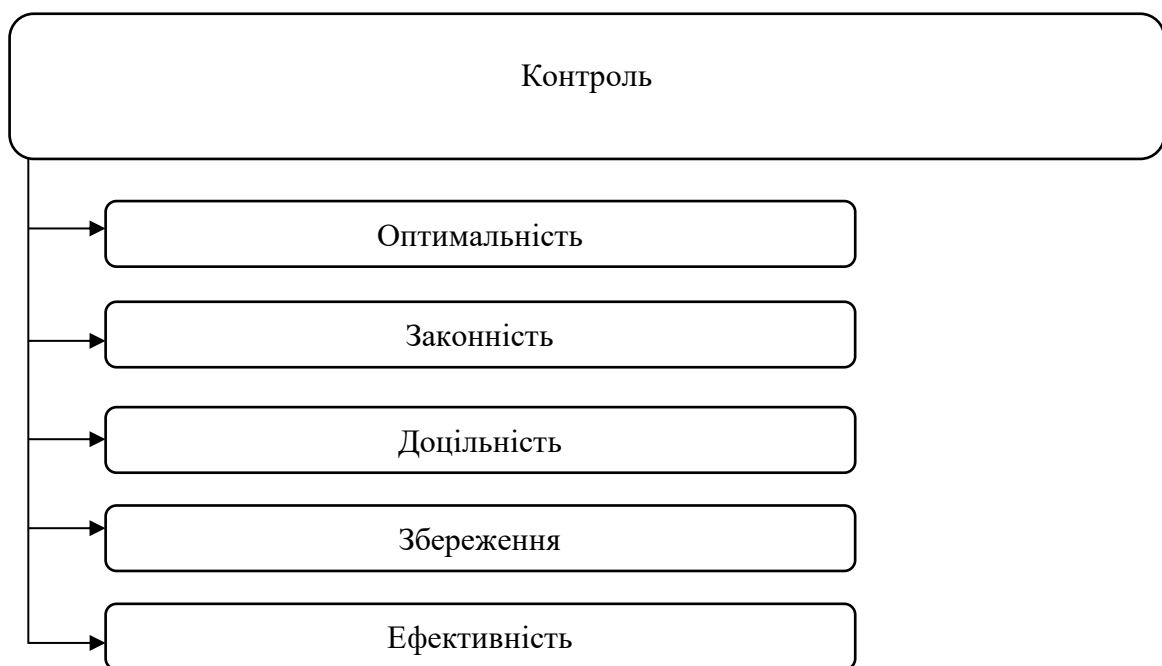

Рисунок 2 – Функції контролю в контексті системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств

* Джерело: складено автором.

На сьогоднішній день суб'єкти господарювання використовують інформаційні технології для ведення бухгалтерського обліку та зберігання обліково-аналітичної інформації щодо усіх процесів діяльності підприємств. Багато суб'єктів господарювання стикаються із проявами кібератак та можливих збоїв у комп'ютерних системах, що в свою чергу веде до понесення великих витрат та погіршення рівня фінансової стабільності. Питання розробки системи захисту обліково-аналітичної інформації від кібератак та можливих збоїв є дуже важливим для забезпечення економічної безпеки підприємства у цілому.

М.М. Безкоровайний та А.Л. Татузов кіберпростір розглядають як тріаду, яка містить у собі три основні складники, такі як: інформація в її цифровому

поданні – статичному (файли, записані на носії даних) і динамічному (пакети, потоки, команди, запити); технічна інфраструктура, ІКТ, програмне забезпечення, за допомогою яких здійснюється реалізація основних дій з інформацією (Інтернет і мережеві взаємозв'язки, комп'ютери, гаджети тощо); інформаційна взаємодія суб'єктів із використанням інформації, одержуваної і оброблюваної за допомогою технічної інфраструктури [30, с. 24].

Ю.Ю. Мороз та Ю.С. Цаль-Цалко визначають кібербезпеку для підприємства як захищеність його життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто захист підприємства, його кадрового і інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, прибутку, доданої та ринкової вартості підприємства, який забезпечується системою заходів спеціального правового, економічного, організаційного, інформаційно-технічного і соціального характеру [31, с. 9].

Заходи щодо кіберзахисту облікової інформації можна поділити на три групи, які в своїй більшості реалізуються через дію спеціалізованих пакетів програм (рисунк 3).

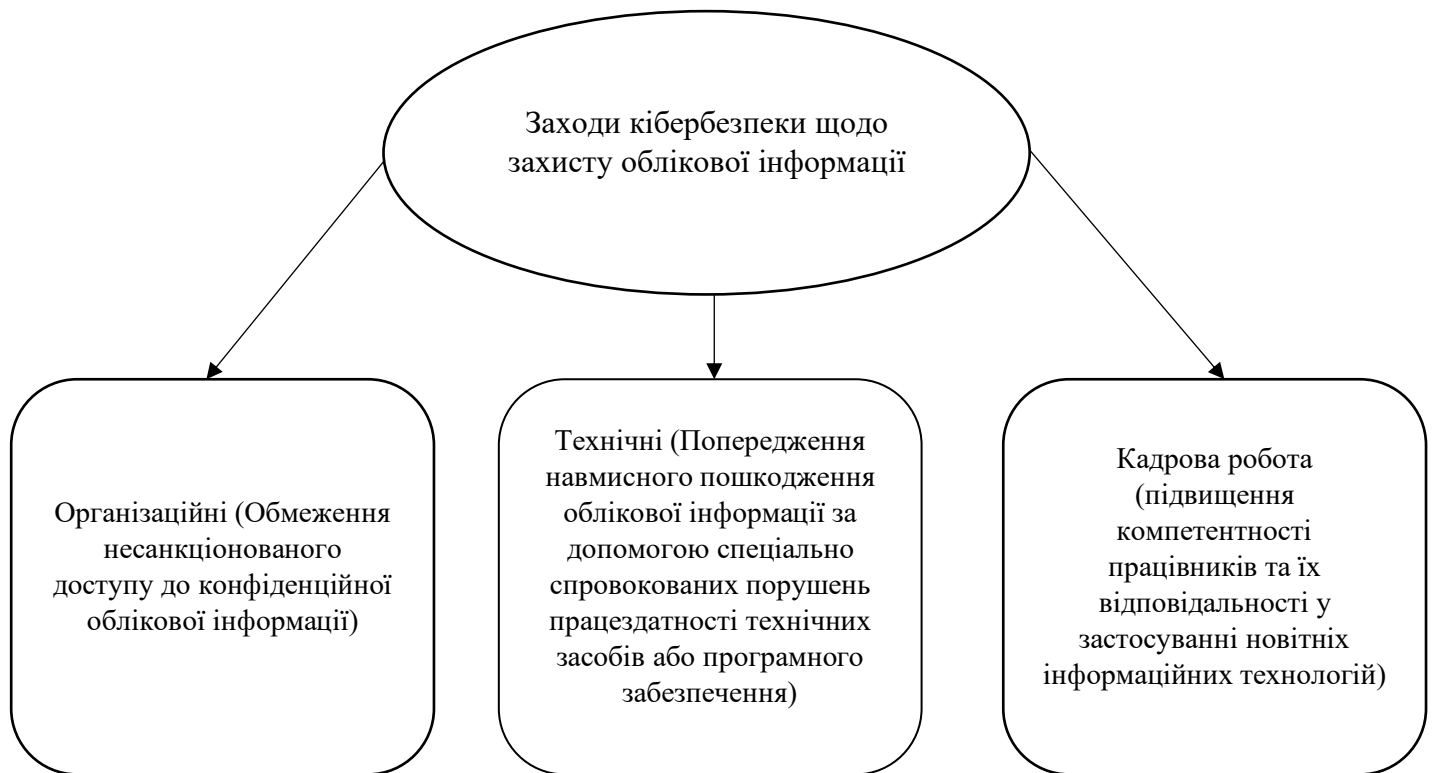

Рисунок 3 – Заходи кібербезпеки щодо захисту облікової інформації

* Джерело: складено на основі узагальнення джерела [33].

Відомим прикладом кібернетичної атаки за останні роки в Україні стала подія із вірусом «Pety.A». 27 червня 2017 року вранці відбулася цілеспрямована вірусна атака на різні установи, серед яких були «Укренерго», ДТЕК, «Нова пошта», секретаріат КМУ, «Ощадбанк», аеропорт «Бориспіль», «Укрпошта» і київський метрополітен. Через несправність систем перестали працювати банки,

державні установи, приватні підприємства. Як повідомляє Microsoft у блозі компанії, хакерська атака почалася з України, а потім відбулася і в 64 інших країнах. Весь процес був запущений о 10.30 ранку 27 червня і до обіду загроза поширилася по всій Україні; всього було інфіковано 12,5 тисяч комп'ютерів [32].

Одним із факторів можливої втрати обліково-аналітичної інформації виокремлюють некомпетентні дії працівників підприємства. Так О.А. Клименко виділяє наступні дії працівників, які призводять до втрати облікової інформації [34]:

- встановлення неліцензійного програмного забезпечення, не потрібного для виконання функціональних обов'язків працівника;
- відкриття на своєму комп'ютері файлів, надісланих електронною поштою або програмами миттєвого обміну повідомленнями від невідомих адресатів;
- роботу з конфіденційними документами у місцях публічного доступу;
- використання паролів «за замовчуванням», створення простих паролів або небажання змінювати паролі протягом тривалого часу, «запам'ятовування» пароля у вікнах уведення, особливо на комп'ютерах для публічного доступу;
- повідомлення по телефону будь-яких даних про обліковий запис, логіни, паролі;
- нецільове використання мережевих ресурсів тощо.

Побудувати ефективну систему кібербезпеки щодо захисту облікової інформації на підприємстві не можливо без дотримання основних принципів, які представлені у таблиці 4.

Таблиця 4 – Принципи системи заходів захисту облікової інформації в рамках кібербезпеки

Принцип	Сутнісна складова
Охорона конфіденційної інформації	Неухильне виконання персоналом бухгалтерської служби правил дотримання конфіденційності
Підтримка програмного забезпечення	Контроль за відсутністю неавторизованої зміни програм і прав доступу до них
Секретність	Інформаційні ресурси доступні тільки авторизованим користувачам
Персональна відповідальність	Персональна відповідальність кожного користувача за всі види операцій, які він вчиняє з комп'ютерною обліковою інформацією
Комплексність	При побудові системи захисту передбачати прояв усіх видів можливих загроз для підприємства та всі можливі засоби захисту в межах єдиного комплексу захисту
Ефективний контроль доступу до облікових даних	Запровадження обмежень користувачів при роботі з цінною обліковою інформацією

* Джерело: складено на основі узагальнення джерела [33, с. 501].

На державному рівні до основних завдань, які дозволяють знизити загрози, пов'язані з використанням програмного забезпечення, науковці відносять [35]:

- підвищення контролю захищеності систем шляхом впровадження технологій аналізу захищеності, в першу чергу, тестування на проникнення;
- підвищення контролю безпеки програмних продуктів шляхом впровадження технологій аудиту безпеки коду;
- розробка технологій функціонування систем в умовах наявності загроз, пов'язаних з використанням недовірених програмних продуктів.

Грабчук І.Л. зазначає, що захист облікової інформації, значна частка якої зберігається в електронному вигляді, повинна відбуватися з використанням наступних заходів [36]:

1. Логічної безпеки:

- ідентифікація ризиків. Захист облікової інформації повинен починатися з визначення слабких сторін діяльності підприємства, які проявляються при кібератаках;
- розгляд забезпечення інформаційної безпеки підприємства як частини корпоративної культури.

Працівники підприємства повинні бути проінформовані про потенційні загрози витоку інформації через доступ до їх особистих сторінок в соціальних мережах, поштових скриньок тощо. Слід ознайомити працівників з інтернет-ресурсами, які можна використовувати на робочому місці, типами електронних листів та вкладень до них, які можна відкривати. Здійснити це доцільно у вигляді спеціально підготовленого за залученням ІТ-спеціаліста розпорядчого документу;

2. Фізичної безпеки:

- шифрування даних. Найбільш важлива інформація, зокрема і облікового характеру, повинна зберігатися в зашифрованому вигляді, представлення в якому можливе завдяки інструментарію більшості операційних систем;
- фізичний захист технічного забезпечення. Загрозою для витоку чи пошкодження облікової інформації може стати не тільки програмне забезпечення, а й викрадення носіїв, на яких зберігається інформація (флеш-накопичувачі, ноутбуки тощо). На підприємстві повинні повною мірою використовуватися фізичні засоби щодо перешкоджання доступу сторонніх.

Для вдосконалення механізму обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств, варто здійснити наступні кроки:

- створення спеціальної посади або підрозділу із моніторингу стану економічної безпеки підприємства;
- розробити особливі підходи до облікової політики підприємства в частині визнання, оцінки та відображення на рахунках обліку операцій, які стосуються економічної безпеки підприємства;
- формування специфічного документообігу щодо обробки документів та реєстрів, які стосуються економічної безпеки підприємства;
- підприємствам більше уваги приділяти аналітичній частині, а саме роботі щодо здійснення прогнозування (факторний аналіз, економетричне моделювання тощо) та формування на основі цього стратегічних рішень для розвитку підприємства;

- розкривати більше інформації щодо економічної безпеки підприємства в управлінській звітності;

- на державному рівні розробити механізм підтримки підприємств щодо посилення їх кібербезпеки в частині захисту облікової інформації тощо.

Таким чином, можна констатувати, що правильно сформована система обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки дозволяє керівництву підприємства заздалегідь виявити та проаналізувати масштаб певної проблеми та розробити кроки по її нейтралізації, до того як вона переросте у системну кризу та вплине на загальний економічний стан підприємства. Ефективна система обліково-аналітичного забезпечення у комплексі із засадами кібербезпеки облікової інформації здатна підвищити економічну безпеку підприємства у цілому та гарантувати його розвиток у майбутньому.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Управління фінансовою безпекою підприємства. Київ: Ельга, 2004. 784 с.
2. Будько О. Формування цілісної обліково-аналітичної системи суб'єктів господарювання. *Економічний аналіз*. 2013. Випуск 12. Частина 4. С. 192-196.
3. Вольська В.В. Методичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення та аудиту управлінської діяльності аграрних підприємств. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2012. №3 (24). С. 83-88.
4. Тычинина Н.А. Теоретическое обоснование содержания учетно-аналитического обеспечения устойчивого развития предприятия. *Вестник ОГУ*. 2009. №2. С. 102-107.
5. США. Экономика. Политика. Идеология: Стратегия национальной безопасности США (перевод документа). *США ЭПИ*. 1994. №11. С. 16.
6. Крамаренко К.М., Бойчук М.П. Теоретичні аспекти національної економічної безпеки. 2017. №8. С. 165-168. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/28.pdf.
7. Слободянюк Н.О., Янковський В.А. Економічна безпека держави: економічна сутність та складові елементи. *Торгівля і ринок України: тематичний зб. наук. праць*. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. 2019. №1 (45). С. 5-14.
8. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.
9. Акімова Л.М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку. *Аспекти публічного правління*. Том 6. №6-7. 2018. С. 5-13.
10. Матіщак Ю.І. Богомолів В.А. Сутність поняття «Економічна безпека» як однієї зі складових забезпечення розвитку підприємства. *Економіка і організація управління*. 2014. №3 (19) – 4 (20). С. 172-177.

11. Третяк В.В., Гордієнко Т.М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економічна наука*. 2010. №1. С. 6-8.
12. Бинько И.Ф., Шлемко В.Т. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? *Всеукраинские ведомости*. 1997. №138 (810). С. 3-8.
13. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. Київ: Фенікс. 1999. 338 с.
14. Муртіян В.І. Економічна безпека України. Київ: Либра. 1999. 462 с.
15. Пастернак-Таранущенко Г.А. Экономическая и национальная безопасность Украины. *Економіка України*. 1994. №2. С. 51-57.
16. Геець В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія. Харків: ІНЖЕК. 2006. 240 с.
17. Маргасова В. Економічна безпека регіону. *Глобальне управління та економіка: науковий журнал*. 2015. №1 (1). С. 206-210.
18. Криленко В.І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2013. №2. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1779>
19. Онищенко В.О., Бондаревська О.М. Захисний підхід до визначення економічної безпеки регіону. *Проблеми економіки*. 2018. №1. С. 158-164.
20. Варналій З.С. Економічна безпека: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 647 с.
21. Ортинський В.Л., Керницький І.С. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посіб. Київ: Правова єдність. 2009. 544 с.
22. Дацків Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції. Львів: Центр Європи. 2006. 159 с.
23. Stachowiak Z. Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa: [podręczniki szkolne]. Akademia Obrony Narodowej, 2012, 220 p.
24. Tytenko L. Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. №3. Vol. 4. pp. 309-318.
25. Ткачук Г. Ідентифікація економічних ризиків в обліково-аналітичній системі підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Вип. 4. Т. 7. С. 80-88.
26. Василішин С.І. Ризики економічної безпеки в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 3 (71). С. 178-183.
27. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затв. наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>
28. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (із змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>.
29. Бондарчук Н.В., Васільєва Л.М. Роль обліку у забезпеченні економічної безпеки підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 9 (49). С. 489-493.

30. Баранов О.А. Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека». *Правова інформатика*. №2 (42). 2014. С. 54-62.
31. Цаль-Цалко Ю.С., Ю.Ю. Мороз Облікова політика підприємства та її кібербезпека. *Облік, аналіз і контроль в умовах сучасних концепцій управління економічним потенціалом і ринковою вартістю підприємства: збірник наукових праць*. Том IV, Частина I, Житомир: ПП «Рута», 2017. С. 8-11.
32. Офіційний сайт «Дебет-Кредит». Кібератака, вірус Petya.A і до чого тут М.Е.Дос: усе, що нам відомо на ранок 29 червня (оновлено). URL: <https://news.dtki.ua/state/other/44158>
33. Вітер С.А., Світличин І.І. Захист облікової інформації та кібербезпека підприємства. *Економіка та суспільство*. 2017. №11. С. 497-502.
34. Клименко В. Внутрішні загрози інформаційній безпеці організації. *Вісник НБУ*. 2008. №5. С. 62-63.
35. Марков А.С., Цирлов В.Л. Опыт выявления уязвимостей в зарубежных программных продуктах. *Вопросы кибербезопасности*. 2013. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-vyyavleniya-uyazvimostey-v-zarubezhnyh-programmnyh-produktaх>
36. Грабчук І.Л. Організація захисту облікової інформації в умовах гібридної війни. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналіз. 2018. Вип. 3 (41). С. 20-24.
37. Гнилицька Л.В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання як об'єкт наукових досліджень. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. №1. С. 146-154.

Наукове видання

ШЕНДРИГОРЕНКО Марина Трохимівна
НЄІЗВЄСТНА Олена Володимирівна
ШЕВЧЕНКО Любов Ярославівна
КОВЕРЗА Вікторія Семенівна
ЄМЕЛЬЯНОВА Оксана Анатоліївна
ЯНКОВСЬКИЙ Валерій Андрійович
МЕДУН Анна Олександрівна

**Фінанси, облік, контроль та оподаткування: актуальні проблеми
та перспективи розвитку**

Колективна монографія

Оригінал-макет підготовлено на кафедрі фінансів, обліку та оподаткування
ДонНУЕТ

Формат 60×84/8. Ум. др. арк. 5,7.

Донецький національний університет
економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського
50042, Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. Курчатова, 13.
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи ДК № 4929 від 07.07.2015 р